В. М. Краєвський

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

ДЕРЖАВНИЙ ПОДАТКОВИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

Ірпінь
2023

УДК 330.534(075.8)
ББК 65.051.110.1я73
С 40

Рекомендовано до друку Вченою радою
Державного податкового університету
(протокол № 6 від 30 листопада 2023 року)

Рецензенти:

В. К. Савчук, професор, доктор економічних наук, професор кафедри статистики та економічного аналізу Національного університету біоресурсів і природокористування України;

Я. О. Ізмайлов, професор, доктор економічних наук, професор кафедри фіскального адміністрування факультету податкової справи, обліку та аудиту Державного податкового університету.

Укладач:

Краєвський В. М., професор, доктор економічних наук, професор кафедри облікових технологій та бізнес-аналітики, декан факультету податкової справи, обліку та аудиту Державного податкового університету.

С 40 **Система національних рахунків** : навчальний посібник / укл. В. М. Краєвський. – Ірпінь : Державний податковий університет, 2023. – 200 с.
ISBN 978-966-337-710-0

Начальний посібник «Система національних рахунків» розроблено в порядку реалізації Державної програми переходу на міжнародну систему обліку і статистики. У поєднанні з іншими обліково-аналітичними дисциплінами він сприяє підготовці фахівців, які володіють методами кількісного та якісного аналізу масових соціально-економічних явищ і процесів з метою обґрунтування на цій основі управлінських рішень.

Посібник розроблено як доповнення до Опорного конспекту лекцій за цим курсом. Структура розділів дає можливість вивчити теоретичні основи програмного матеріалу, засвоїти методологію розрахунків та аналізу показників СНР, використовувати її під час вирішення задач.

УДК 330.534(075.8)
ББК 65.051.110.1я73

© Краєвський В. М., укл., 2023.
ISBN 978-966-337-710-0
© Державний податковий університет, 2023.

ЗМІСТ

ВСТУП 7

ТЕМА 1. ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО РАХІВНИЦТВА 9
1.1. Джерела виникнення національного рахівництва 9
1.2. Роль балансу національного господарства 11
1.3. Етапи розвитку міжнародної системи національних рахунків 12
1.4. Роль міжнародної системи національних рахунків 14
1.5. Відмінності СНР ООН 1968 року від попередньої версії 16
1.6. Модель СНР ООН 1993 та напрями її розвитку.....18
1.7. Сучасний міжнародний стандарт у галузі національного рахівництва – СНР 2008.....19
Перелік запитань для самоконтролю 20
Тестові завдання.....21

ТЕМА 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СНР 2008 ТА КЛАСИФІКАЦІЇ У СНР.....24
2.1. Система національних рахунків: визначення, користувачі й основні елементи інформації.....24
2.2. Основні категорії і класифікації СНР 26
2.3. Взаємозв'язок між СНР і бухгалтерським обліком 33
Перелік запитань для самоконтролю 36
Тестові завдання.....37

ТЕМА 3. РАХУНОК ВИРОБНИЦТВА.....39
3.1. Призначення рахунку виробництва 39
3.2. Випуск, проміжне споживання, додана вартість на валовій і чистій основі 44
3.3. Напрями аналізу даних рахунку виробництва 51
Перелік запитань для самоконтролю 54
Практичні завдання.....54
Тестові завдання.....56

ТЕМА 4. РАХУНОК УТВОРЕННЯ ДОХОДУ 59
4.1. Призначення рахунку утворення доходу 59
4.2. Податки і субсидії на виробництво та імпорт 60
4.3. Оплата праці найманих працівників 61
4.4. Валовий прибуток, змішаний дохід 62
4.5. Особливості побудови консолідованого та секторних рахунків 63
Перелік запитань для самоконтролю 65
Тестові завдання 65

ТЕМА 5. РАХУНКИ РОЗПОДІЛУ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДОХОДУ 69
5.1. Призначення рахунку розподілу первинного доходу 69
5.2. Розподіл первинних доходів від виробничої діяльності 71
5.3. Доходи від власності. Сальдо первинних доходів 72
5.4. Особливості побудови консолідованого та секторних рахунків 73
5.5. Призначення рахунку вторинного розподілу доходу 76
5.6. Поточні трансферти 76
5.7. Податки на доходи та власність 77
5.8. Соціальне страхування, соціальні допомоги 80
5.9. Валовий наявний дохід 89
5.10. Призначення рахунку перерозподілу доходу в натуральній формі 90
5.11. Соціальні трансферти в натуральній формі 91
5.12. Призначення рахунків використання доходу 92
5.13. Витрати на кінцеве споживання з розподіленням на індивідуальні та колективні споживчі витрати 93
5.14. Валові та чисті заощадження 93
Перелік запитань для самоконтролю 94
Практичні завдання 95
Тестові завдання 100

ТЕМА 6. РАХУНКИ НАГРОМАДЖЕННЯ 103
6.1. Рахунки нагромадження, їхнє призначення 103
6.2. Рахунок операцій з капіталом.....103
6.3. Фінансовий рахунок 107
6.4. Рахунок інших змін за обсягом активів 108
6.5. Рахунок переоцінки 109
Перелік запитань для самоконтролю 110
Практичні завдання.....110
Тестові завдання.....122

ТЕМА 7. БАЛАНСИ.....126
7.1. Роль балансів активів і пасивів.....126
7.2. Основні категорії активів 127
7.3. Загальні принципи вартісної оцінки статей балансів 129
7.4. Початковий баланс активів і пасивів 131
7.5. Зміни в балансі активів і пасивів.....132
7.6. Заключний баланс активів і пасивів.....133
Перелік запитань для самоконтролю 133
Практичні завдання.....134
Тестові завдання.....136

ТЕМА 8. РАХУНОК ТОВАРІВ І ПОСЛУГ ТА РАХУНКИ «ІНШОГО СВІТУ».....139
8.1. Призначення рахунку товарів і послуг 139
8.2. Правила побудови та балансування рахунку 142
8.3. Показники ресурсів та використання.....143
8.4. Аналітичні можливості рахунку товарів і послуг.....143
8.5. Зовнішній рахунок товарів і послуг 144
8.6. Зовнішній рахунок первинного доходу та поточних трансфертів.....145
8.7. Зовнішні рахунки нагромадження.....147
Перелік запитань для самоконтролю 151
Практичні завдання.....151
Тестові завдання.....153

ТЕМА 9. ОЦІНКА ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В СНР 156
9.1. Визначення поняття «тіньова економіка» та її види..... 156
9.2. Методи оцінки тіньової економіки..... 157
9.3. Методи оцінки діяльності неформального сектору економіки в окремих галузях..... 161
Перелік запитань для самоконтролю 163
Тестові завдання..... 164

ТЕМА 10. АГРЕГАТИ У СНР ТА АНАЛІТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ СНР..... 168
10.1. Агрегати у СНР та їхній взаємозв'язок..... 168
10.2. Валовий внутрішній продукт. Три методи розрахунку ВВП 169
10.3. Валовий наявний дохід..... 174
10.4. Валове нагромадження основного капіталу 175
10.5. Кінцеве споживання..... 176
10.6. Валове заощадження..... 177
10.7. Чисте кредитування та чисте запозичення 178
10.8. Аналітичні можливості системи національних рахунків..... 178
10.9. Основні напрями аналізу даних СНР 180
10.10. Квартальні розрахунки ВВП та його коригування на сезонність 184
10.11. Статистичне моделювання макроекономічних показників 186
Перелік запитань для самоконтролю 188
Практичні завдання..... 189
Тестові завдання..... 193

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 196

ВСТУП

У сучасній ринковій економіці здійснюють значну кількість різних економічних операцій: підприємства купують сировину й матеріали, випускають найрізноманітнішу продукцію, виплачують заробітну плату робітникам і службовцям та податки уряду, беруть гроші в борг у банках, інвестують вільні й залучені ресурси в машини й устаткування тощо. Крім підприємств, в економічному процесі беруть участь інші суб'єкти господарювання, фінансові установи. Вони також залучені в незліченну кількість різноманітних операцій з товарами і послугами, грошима, кредитами, акціями та іншими фінансовими інструментами. Усі ці суб'єкти господарювання взаємодіють один з одним, обмінюються товарами, послугами й активами у процесі створення нової вартості. Для того щоб розібратися, що відбувається в економіці, і виявити найбільш важливі результати економічного процесу, необхідно впорядкувати інформацію як про самих суб'єктів господарювання, так і про різні операції, в які вони вступають, а також про їх активи й пасиви. Це впорядкування і здійснюють у системі національних рахунків (далі – СНР) за допомогою особливих правил і процедур. Метою такого впорядкування є виявлення загальної картини стану і розвитку економіки на макрорівні, встановлення взаємозв'язків між найбільш важливими макроекономічними змінними, такими як валовий внутрішній продукт (далі – ВВП), кінцеве споживання, інвестиції, заощадження, дохід та ін. Інформація, отримана на основі такого впорядкування, необхідна органам державного управління для прийняття рішень з питань макроекономічної політики.

СНР – це найважливіший розділ сучасної економічної статистики. Його роль визначається тим, що, по-перше, він містить ключові макроекономічні показники і, по-друге, є ефективним інструментом гармонізації та інтеграції усієї економічної статистики: визначення, класифікації та показники, які використовують у різних розділах економічної статистики, підлягають погодженню з відповідними визначеннями, класифікаціями та показниками СНР.

Метою вивчення курсу є формування у слухачів знань у галузі міжнародної статистичної методології та надання їм інструментарію опису й аналізу макроекономічних процесів і явищ.

Завдання курсу:

– дати загальне подання про статистичну методологію, засновану на національному рахівництві та прийняту в міжнародній практиці;

– ознайомити студентів з теоретичними основами, поняттями й категоріями національного рахівництва;

– охарактеризувати систему національних рахунків;

– розкрити напрями застосування національного рахівництва в аналітичних цілях і в прогнозуванні економічного розвитку.

Місце курсу серед обов'язкових дисциплін, що входять у навчальний план підготовки фахівців у галузі знань «Управління та адміністрування», обумовлене потребою у використанні в процесі його вивчення матеріалів таких дисциплін, як «Загальна економічна теорія», «Математична статистика», «Загальна теорія статистики».

У результаті освоєння курсу студент повинен:

– мати уявлення про теоретичні основи національного рахівництва;

– знати найважливіші поняття, категорії й класифікації системи національних рахунків;

– уміти самостійно будувати зведені, секторальні й основні рахунки економічних операцій;

– вільно володіти методами розрахування найважливіших макроекономічних показників;

– мати навички побудови зведених таблиць СНР (таблиці «витрати – випуск» та Інтегрованої таблиці національних рахунків) і володіти методами аналізу й прогнозування на основі показників цих таблиць;

– уміти провести аналіз реальної економічної ситуації із застосуванням системи показників СНР і змістовно інтерпретувати отримані результати на базі своїх професійних знань і навичок.

ТЕМА 1
ОСНОВНІ ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОГО РАХІВНИЦТВА

1.1. Джерела виникнення національного рахівництва.

1.2. Роль балансу національного господарства.

1.3. Етапи розвитку міжнародної системи національних рахунків.

1.4. Роль міжнародної системи національних рахунків.

1.5. Відмінності СНР ООН 1968 року від попередньої версії.

1.6. Модель СНР ООН 1993 року та напрями її розвитку.

1.7. Сучасний міжнародний стандарт у галузі національного рахівництва – СНР 2008.

1.1. Джерела виникнення національного рахівництва

Як стверджував колишній глава Центрального бюро статистики Голландії Д. Дерксен, автором термінів «національні рахунки», «національне рахівництво» (national book-keeping) є голландський статистик Ед Ван Кліфф, який 1941 року опублікував у голландському щомісячному журналі «De Economist» дві статті з побудованими ним таблицями національних рахунків для Голландії за 1938 рік. Проте Друга світова війна припинила практичні та наукові зв'язки європейських економістів. Нині вже важко назвати, хто дійсно є винахідником системи національних рахунків, бо ті самі ідеї і приблизно в той самий час виникали в багатьох країнах, але через зрозумілі причини не ставали надбанням широкого загалу [9].

Французькі статистики, наприклад, упевнені, що перші національні рахунки були побудовані у Франції Р. Фроманом також стосовно 1938 року з використанням засадних принципів наукової праці економіста Венсена (1941), яка встановлювала зв'язок між рахунками підприємств і рахунками країни загалом.

Відомо також, що 1941 року в Англії Джеймс Мід і Річард Стоун розробили власну систему національних рахунків як наслідок глибокого вивчення національного доходу Англії. Цю роботу обидва винахідники вели в Міністерстві фінансів із самого початку війни з ініціативи і за консультацією Кейнса. Приблизно в той самий період (середина 30-х рр. XX ст.) В. Леонтьєв почав роботу над своєю системою показників взаємозв'язку економіки, але у формі таблиць «витрати – випуск», в основу яких покладено ідею шахової таблиці з подвійним входом (double entry) [9].

Не завадить нагадати, що 1926 року було опубліковано баланс народного господарства СРСР за 1923–1924 рр. – перший в економіко-статистичній літературі баланс країни загалом. Крім того, було побудовано баланси за 1928, 1929 і 1930 роки, щоправда, їх не публікували у відкритій пресі.

Як бачимо, національні рахунки (у певній формі) виникли майже одночасно і незалежно в багатьох країнах. Поширення кейнсіанства значно сприяло цьому. До того ж, Друга світова війна з її мобілізацією максимуму ресурсів, необхідністю глибокого осмислення галузевих взаємозв'язків в економіці втягнутих у війну країн примусила уряди не тільки більш точно обчислювати національний дохід, поглибити та поліпшити статистичну базу, а й зробити наступний крок – створити систему національних рахунків, що розкриває та деталізує всі внутрішні зв'язки національного господарства.

Отже, історично та логічно національні рахунки були розвитком і поглибленням обчислення національного доходу, який уже на початку Другої світової війни робили у формі детальної таблиці, побудованої на солідній статистичній базі. Часто економісти, працюючи над проблемами національного доходу, самі відчували, що потрібно вийти за рамки обчислення цього одиничного показника і розкрити його зв'язки з іншими макроекономічними показниками, тобто національне рахівництво «народилося» з обчислення національного доходу [8].

Але все ж таки ідея побудови системи національних рахунків і здійснення цієї ідеї стала видатним досягненням економічної статистики та економічної науки загалом.

1.2. Роль балансу національного господарства

Баланси народного господарства – це система взаємопов'язаних макроекономічних показників, створена в 20-ті рр. XX ст. в СРСР, за допомогою якої описувалась і аналізувалась модель централізованої планової економіки. Вона ґрунтувалась на марксистській методології. Тому БНГ мали обмежену сферу дослідження й інформаційного забезпечення – сферу матеріального виробництва. Центральною ланкою БНГ був матеріальний баланс, який описував виробництво, споживання та нагромадження суспільного продукту [9].

Баланс народного господарства призначено для макроаналізу й управління централізовано керованою економікою. Основоположні концепції і структура БНГ відрізняються від таких у СНР, тобто агрегати БНГ непорівнянні з їх еквівалентами в СНР. Структура БНГ є простішою, оскільки багато аспектів економічного аналізу, суттєвих для ринкової економіки, не мають такого значення для економіки централізовано керованої. Так, у БНГ основна увага приділяється аналізу потоків матеріальних благ, а водночас аналіз розподілу доходу та фінансових потоків є надзвичайно спрощеним. Джерела фінансування капітальних витрат у БНГ не визначаються, а категорія заощадження (така важлива у СНР) майже не відображається. На відміну від СНР аналіз наявності активів у БНГ надзвичайно обмежений. У БНГ немає секторного аналізу наявності активів, порівнянного з тим, що маємо в СНР, а національне багатство практично обмежується тільки виробничими матеріальними активами. Хоч теоретично БНГ і передбачав включення землі та деяких інших невиробничих матеріальних активів у національне багатство, але на практиці їх, звичайно, обминали мовчанкою через складнощі, пов'язані з оцінкою цих активів. Аналіз фінансових активів обмежувався у БНГ чистими вимогами усьому світу [9].

Основними завданнями розробки балансу народного господарства є визначення кількісних характеристик розширеного відтворення, тобто загальноекономічних, міжгалузевих територіальних пропорцій. Розрізняють баланс народного господарства

плановий і звітний. Звітний баланс народного господарства використовують статистичні та планові органи для виявлення й аналізування загальних закономірностей процесу суспільного виробництва, характеристики темпів і пропорцій економічного розвитку, що склалися у звітному періоді, оцінювання ефективності досягнутого рівня розвитку народного господарства з метою отримання вихідної інформації для обґрунтування показників перспективних і поточних планів. Складають щорічно. Показники балансу народного господарства (крім балансу праці) подають у фактичних та зіставних цінах.

Мета розробки планового балансу народного господарства – забезпечення збалансованості обсягу й структури суспільного виробництва з обсягом і структурою суспільних потреб. У ньому мають бути відображені оптимальні пропорції між окремими фазами процесу відтворення, між окремими елементами відтворення, між сферами і галузями народного господарства, розвиток і вдосконалення соціальної структури суспільства, визначення ефективних економічних зв'язків між галузями народного господарства. Плановий баланс народного господарства складається в декількох варіантах, з яких обирають оптимальний [9].

1.3. Етапи розвитку міжнародної системи національних рахунків

Виділяють два етапи розвитку СНР. **Перший етап** (до Другої світової війни) характеризується посиленням зацікавленості державних органів управління статистикою національного доходу щодо боротьби з невикористанням виробничих потужностей, безробіттям, інфляцією.

Здобутками цього етапу є:

• розробка загальних принципів обчислення національного доходу;

• вирішення ряду теоретико-методологічних засад обчислення макроекономічних показників;

• обґрунтування необхідності включення у вартісну оцінку національного доходу умовних оцінок житлових послуг, що надаються домовласниками самим собі;

• доведення необхідності вилучення із НД приросту вартості активів, зумовленого інфляцією;

• доведення доцільності оцінювання НД не за факторною вартістю, а за ринковими цінами тощо;

• розроблення методики оцінювання неринкових послуг органів державної влади;

• зроблено пропозицію розмежування НД на вироблений, розподілений та використаний і розроблено три методи його виміру (за доданою вартістю, розподільчий і кінцевого використання);

• здійснено розмежування між НД, визначеним за факторною вартістю та НД у ринкових цінах, що дало змогу визначити місце витрат на оборону в національному продукті [8].

Другий етап розпочався після Другої світової війни. У цей період перед урядами країн постали нові завдання – відбудова зруйнованої війною економіки, налагодження мирних зовнішньоекономічних зв’язків тощо.

Характерними рисами цього етапу є:

• інтеграція в єдину систему таких інформаційних блоків: національного багатства, фінансових ресурсів, зовнішньоекономічних зв’язків, міжгалузевого балансу тощо;

• зростання ролі міжнародних економічних організацій (ООН, МВФ, МБРР, ОЕСР та ін.) у розробці методології і методики та запровадження СНР [9].

Здобутки ІІ етапу розвитку СНР:

• розроблення міжнародних стандартів у галузі національних рахунків;

• створення єдиної методологічної основи для збору, систематизації та зіставлення в міжнародному масштабі статистичних макроекономічних показників;

• широке застосування ЕОМ і математики у розробленні СНР. Цей етап має свої віхові підетапи:

1947 р. – оприлюднена доповідь ООН, у якій було сформульовано основні принципи національного рахівництва і запропоновано досить складну СНР;

1951 р. – запропоновано «Спрощену систему національних рахунків», поява якої зумовлена складністю збору інформації, необхідною для реалізації СНР (1947 р., Р. Стоун);

1952 р. – запропоновано «Стандартну СНР»;

1953 р. – підготовлено «Систему національних рахунків та допоміжних таблиць», яка стала першим стандартом ООН у галузі національного рахівництва;

1968 р. – запроваджено другий стандарт ООН у галузі національного рахівництва [9].

СНР 1968 р., крім традиційних рахунків національного доходу і національного продукту, долучала нові:

- міжгалузевий баланс;
- баланс міжгалузевого багатства;
- систему показників руху фінансових ресурсів;
- рахунки для п’яти секторів економіки.

Вона вміщувала рекомендації для складання СНР країнам, що розвиваються:

1970 р. – розроблено європейський варіант СНР, адаптований до потреб найбільш розвинених європейських країн;

1993 р. – статистична комісія ООН ухвалила та запровадила нову СНР, робота над якою тривала близько 10 років.

СНР 1993 р. містить понад 500 стандартних рахунків та 26 допоміжних таблиць.

Укладають їх, як і в бухгалтерському обліку, за принципом подвійного запису.

1.4. Роль міжнародної системи національних рахунків

Міжнародна система національних рахунків забезпечувала інформаційну базу для оцінки напряму економічного розвитку і прийняття рішень урядом, що надають можливість приводити попит і пропозицію виробничих ресурсів у відповідність зі своїми фінансами, забезпечувати задоволення певних спільних критеріїв, таких як стабільність економічної системи [8].

У СНР 1953 року не приділяли уваги статистичним проблемам складання й обчислення показників, що входять у рахунки.

1955 року ООН випустила тимчасовий посібник з методів обчислення національного доходу, де особливу увагу приділяли потребам країн, які розвиваються.

Водночас Організація Об'єднаних Націй розробила запитальник для розсилки державам-членам з метою регулярного і систематичного збору інформації за національними рахунками. У ньому було запропоновано надавати дані для дев'яти стандартних таблиць. Починаючи з 1958 року, такі дані, що доповнюються інформацією від національних статистичних органів і зі статистичних публікацій відповідних країн, публікували в «Щорічнику по статистиці національних рахунків» (*Yearbook of National Accounts Statistics*), де були приведені дані статистики національних рахунків щодо 70 країн і територій.

У другому виданні СНР 1953 року, що вийшло 1960 року, були враховані зауваження про досвід застосування СНР 1953 року в різних країнах. 1956 року, проаналізувавши ці зауваження, Статистична комісія дійшла висновку, що необхідний ряд незначних поправок з метою збереження або підвищення зіставлення із суміжними міжнародними стандартами, а також для уточнення й іншого коректування тексту. Більшість таких пропозицій була сформульована Організацією Об'єднаних Націй спільно з Міжнародним Валютним Фондом і ОЄЕС на засіданні, яке відбулося 1956 року.

Статистична комісія 1958 року запропонувала створити більш широку систему, в якій враховувався б значний досвід, накопичений у цій галузі країнами з плановою економікою. Комісія зазначила, що в такій системі потрібно також брати до уваги відмінності в потребах країн, які перебувають на різних рівнях розвитку.

У виданні 1960 року, мабуть, передбачалося, що в подальшому СНР буде розширена і в неї будуть долучені спочатку таблиці руху грошових коштів і затрат-випуску, а в більш довгостроковій перспективі – баланси активів і пасивів. Було визнано, що, зрештою, буде потрібно встановити відповідні міжнародні принципи. 1964 року було опубліковане третє видання СНР 1953 року.

Воно було приведене в більш повну відповідність з «Посібником по платіжному балансу» (*Balance of Payments Manual*) МВФ.

У цьому ж 1964 році члени групи експертів ООН обговорили проєкт доповіді, підготовленої Р. Стоуном, та додаткових доповідей з окремих питань, підготовлених ООН та ОЕСР. Це слугувало основою для обговорення в рамках Статистичної комісії, а також робочих груп, сформованих при регіональних комісіях ООН з представників національних статистичних органів. Паралельно Міжнародна асоціація щодо вивчення національного доходу і національного багатства працювала з цим питанням. 1966 року внаслідок цих дискусій був підготовлений другий документ, який був розглянутий Статистичною комісією. Наступного року на своїй третій нараді група експертів розглянула третій документ, а 1968 року Статистична комісія затвердила переглянутий варіант СНР [9].

Рахунок виробництва поділили на рахунки затрат-випуску, зроблені розукрупнення показників чистого кредитування і запозичення на показники фінансових потоків окремих секторів. Рахунки доходів та витрат відокремили від рахунків операцій з капіталом; баланси активів і пасивів розроблено для окремих секторів й усієї економіки загалом. У СНР 1968 року були введені додаткові класифікації для діяльності органів державного управління і некомерційних організацій, для трансфертів, а також передбачено включення даних за товарами і послугами у постійних цінах [9].

1.5. Відмінності СНР ООН 1968 року від попередньої версії

СНР має свою історію, в якій можна виділити декілька етапів. Спочатку економісти робили поодинокі спроби визначення національного доходу з метою вирішення конкретних проблем. Ще 1696 р. була опублікована праця Г. Книга «Природа і політика. Спостереження та висновки про стан і умови в Англії», в якій він зробив перші розрахунки національного доходу своєї країни. Його співвітчизник В. Петті, оцінюючи національний дохід, досліджував вплив заходів з удосконалення оподаткування на економіку та

розподіл доходів. Першим варіантом макроекономічного балансу є «Економічна таблиця» (1758) французького економіста Ф. Кене, в якій він спробував відобразити кругообіг товарів і послуг для основних секторів економіки та класів суспільства [15].

У методології національного обліку і нині важливу роль відіграє теоретичне положення політичної економії, згідно з яким вартість товару визначається сумою трьох видів доходу: заробітної плати, прибутку та земельної ренти. Саме на цю теорію спирається весь аналіз процесів формування вартості в СНР [15].

У зв'язку із СНР варто згадати праці К. Маркса і А. Маршалла. Розроблені К. Марксом схеми простого і розширеного відтворення є ще однією спробою створення макроекономічної моделі та аналізу економіки країни загалом. А. Маршалл одним із перших сформулював принцип обчислення національного доходу: чистий річний дохід країни – це сума вироблених товарів мінус товари, використані у виробництві, та амортизація основних засобів плюс чистий дохід від зарубіжних інвестицій. Це визначення майже не змінилося з того часу.

Наступний етап в історії СНР охоплює період від Великої депресії 1929–1933 рр. до Другої світової війни. На той час інтерес органів державного управління до статистики національного доходу значно посилився, що було пов'язано з необхідністю боротьби з інфляцією, безробіттям та іншими кризовими явищами ринкової економіки. Основну роботу було спрямовано на інтеграцію розрахунків національного продукту, виконуваних різними методами. Багато зроблено для визначення принципів розрахунку національного доходу, вирішено теоретико-методологічних питань. Значний внесок у розвиток національного обліку в цей період був зроблений Дж. Кейнсом, А. Боулі, К. Кларком, С. Кузнецом, М. Джильбертом та ін. [15].

Новий етап у розвитку національного обліку можна віднести до післявоєнних (після 1945 р.) років, коли потреба у відновленні зруйнованої економіки вимагала значних централізованих державних інвестицій, різкого збільшення націоналізованого сектору і на цій підставі – відповідної оцінки економічної діяльності в країні загалом з метою підготовки програм економічного зростання та контролю за їх реалізацією.

Цей період визначався інтеграцією в СНР нових блоків інформації, а також активізацією міжнародних організацій у справі розвитку методології та практики розробки національних рахунків.

Другий стандарт СНР був прийнятий Статистичною комісією ООН 1968 року. Нова СНР містила не тільки традиційні рахунки національного доходу та продукту, але й нові блоки макроекономічної інформації: міжгалузевий баланс, баланс національного багатства, показники руху фінансових ресурсів та ін. Крім того, вона передбачала рахунки для секторів економіки та містила рекомендації щодо складання національних рахунків у країнах, які розвиваються. Важливим нововведенням було використання бухгалтерського принципу подвійного запису СНР. 1968 року ООН почала видавати статистичний щорічник, оскільки більшість країн впровадили цей стандарт у регулярну статистичну практику. На базі СНР ООН 1968 р. Європейське економічне товариство (ЄЕТ) на початку 1970 р. розробило Європейський стандарт СНР [15].

1.6. Модель СНР ООН 1993 року та напрями її розвитку

Стандарт СНР є міжнародним, і його затверджує статистична комісія ООН.

Національні рахунки розробляє Державний комітет статистики згідно зі стандартом СНР, ухваленим міжнародними організаціями 1993 року.

Історично-першою офіційною системою макроекономічного обліку став Баланс народного господарства (БНГ), розроблений в СРСР 1923–24 рр. Теоретичною основою БНГ було матеріальне виробництво. Метою розробки і впровадження БНГ був контроль виробництва і міжгалузевих зв’язків для забезпечення централізованого планування і розподілу. Одним з розробників БНГ став В. Лєонтьєв, який після еміграції із СРСР доклав своїх зусиль до створення СНР [15].

У 1930-х роках серед західних учених велася робота зі створення системи оцінки результатів функціонування економіки. До розробки сучасної системи національного рахівництва доклали зусиль такі відомі вчені-економісти, як Альфред Маршалл, Джон М. Кейнс, Річард Стоун, Джеймс Мід, Саймон Кузнець та інші [15].

Прообразом сучасної СНР стала «Економічна таблиця» французького економіста-фізіократа Франсуа Кене, створена 1758 р. Вона базувалася на економічній теорії фізіократів і обмеженій концепції виробництва. Економічна діяльність містила лише сільське господарство і видобувну промисловість. Мотивом створення «Економічної таблиці» був запит короля Франції Людовика XV стосовно обсягу податків, які мала отримувати королівська казна [15].

Перший системний опис принципів СНР опублікований 1945 року у «Білій книзі». Перший стандарт СНР опубліковано 1953 року з використанням моделі «витрати-випуск» В. Лєонтьєва.

1.7. Сучасний міжнародний стандарт у галузі національного рахівництва – СНР 2008

Система національних рахунків України почала реально створюватися 1991 року з розробки відповідної національної методології й проведення спочатку експериментальних, а потім регулярних розрахунків основних рахунків. Методологічні роботи в галузі створення СНР проводив Держкомстат України разом з ОЄСР, МВФ, Статистичним комітетом СНД, Центральним банком України, Міністерством економіки України й іншими науковими й економічними організаціями. В основу СНР були закладені принципи розрахунків Європейської системи інтегрованих економічних рахунків (ЄСІЄР). У цей час СНР переглядають, відповідно до нового міжнародного методологічного стандарту, за національними рахунками, прийнятими 1993 року ООН, ОЄСР, МВФ, МБ та Євростатом.

Національне рахівництво – вид балансових побудов у статистиці. Система національних рахунків, чи національне рахівництво, національний облік, становить своєрідну економіко-статистичну

модель, яка повинна відображати рух національного продукту, а також основні взаємозв'язки в народному господарстві.

В основі розвитку та формування системи національних рахунків лежить «Концепція розвитку національних рахунків». Вона визначає пріоритетні напрями вдосконалення СНР, які повинні лягти в основу діяльності органів державної статистики. Водночас реалізація Концепції має сприяти трансформації макроекономічних показників, що використовують інші органи виконавчої влади. Сучасна система управління економікою на макрорівні не може функціонувати без СНР, яка дає змогу проводити моніторинг, здійснювати моделювання, прогнозування та регулювання розвитку економіки, оцінювання результатів реалізації державної політики, міжнародні макроекономічні зіставлення.

Перелік запитань для самоконтролю

1. Що являє собою система національних рахунків?
2. Які джерела виникнення системи національних рахунків?
3. У чому особливості англійської, голландської, французької шкіл національного рахівництва?
4. У чому полягає роль балансу народного господарства у формуванні основ СНР?
5. Які етапи розвитку міжнародної системи національних рахунків?
6. У чому сутність і склад міжнародного стандарту СНР 1953 року?
7. У чому полягають відмінності СНР ООН 1968 року від попередньої версії?
8. Які основні напрями розвитку СНР 1993 року?
9. У чому полягають основні відмінності СНР 2008 року від СНР 1993 року?
10. Під егідою яких організацій відбувалося створення та вдосконалення СНР?

Тестові завдання

1. Коефіцієнт Гатева змінюється в межах:

а) від 1 до –0,5;

б) від 1 до –1;

в) від 0,5 до –0,5;

г) від 0,5 до –1.

2. Порівняння двох значень ВДВ – у звітному і базисному періодах може бути виконано в:

а) відносному вираженні;

б) абсолютному вираженні;

в) абсолютному та відносному вираженні;

г) немає правильної відповіді.

3. Готова продукція – це:

а) продукти, що пройшли обробку в межах хоча б одного виробничого підрозділу і доведені до певної міри готовності;

б) продукти, виготовлення яких завершено в межах цієї господарської одиниці;

в) продукти, незакінчені обробкою в межах одного виробничого підрозділу;

г) немає правильної відповіді.

4. Усі податки в СНР поділяють на:

а) непрямі;

б) прямі;

в) поточні та капітальні;

г) майбутні.

5. На скільки груп поділяють поточні податки:

а) 5;

б) 2;

в) 3;

г) 4.

6. У підсумку ресурсної частини рахунку отримуємо ВВП у ринкових цінах як:

а) ВВ осн. ц. + ЧПП + ЧПІ;

б) ВВ осн. ц. + ЧПП + ЧПІ;

в) ВВ рин. ц.;

г) ВВ рин. ц.;

д) ВВ осн. ц. + ЧП + ЧПІ;

е) ВН рин. ц.;

ж) ВН осн. ц. + ЧПП + ЧПІ;

и) ВВ рин. ц.

7. Податки на виробництво та імпорт поділяють:

а) на податки на продукти та імпорт, інші податки на виробництво;

б) на податки на продукти експорту та імпорту, інші податки на виробництво;

в) на податки на продукти та експорт, інші податки на виробництво;

г) немає правильної відповіді.

8. Чисті податки на продукти та імпорт являють собою:

а) різницю між величиною податків на продукти та експорт і субсидій на продукти та імпорт;

б) різницю між мінімалізацією податків на продукти та імпорт і субсидій на продукти та імпорт;

в) різницю між величиною податків на продукти та імпорт і субсидій на продукти та імпорт;

г) різницю між величиною податків на продукти та імпорт і субсидій на продукти та експорт.

9. Незавершене виробництво – це:

а) продукти, виготовлення яких завершено в межах цієї господарської одиниці;

б) продукти, незакінчені обробкою в межах одного виробничого підрозділу;

в) продукти, що пройшли обробку в межах хоча б одного виробничого підрозділу і доведені до певної міри готовності;

г) немає правильної відповіді.

10. Чи правильне твердження, що складовими ВВ є: випуск товарів, випуск ринкових послуг, випуск неринкових послуг:

а) так;

б) ні.

ТЕМА 2
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СНР 2008 ТА КЛАСИФІКАЦІЇ У СНР

2.1. Система національних рахунків: визначення, користувачі й основні елементи інформації.

2.2. Основні категорії і класифікації СНР.

2.3. Взаємозв'язок між СНР і бухгалтерським обліком.

2.1. Система національних рахунків: визначення, користувачі й основні елементи інформації

СНР як модель економічного обороту призначена для узагальненого відображення функціонування економіки. Якщо розглядати національне рахівництво більш конкретно, то СНР є системою взаємозв'язаних узагальнюючих економічних показників, які характеризують виробництво, розподіл і використання кінцевого продукту й національного доходу, а також формування національного багатства країни [14].

Однією з особливостей СНР є її всеосяжний, всеохоплюючий характер. Це означає, що СНР в узагальненому вигляді містить упорядковану інформацію про:

– усі суб'єкти господарювання, які беруть участь в економічному процесі (юридичні та фізичні особи);

– усі економічні операції, пов'язані з виробництвом продуктів і послуг, розподілом і перерозподілом доходів, нагромадженням активів та іншими аспектами економічної діяльності;

– усі економічні активи й пасиви, які формують національне багатство (основні фонди, матеріальні оборотні фонди, монетарне золото та інші фінансові активи, вартість землі та корисних копалин тощо);

– основними споживачами цих СНР є органи державного управління, які розробляють економічну політику держави, приймають рішення і здійснюють заходи щодо регулювання ринкової економіки. Рішення і заходи стосуються насамперед податкової

та бюджетної політики, регулювання грошової маси в обігу, відсоткової ставки, антиінфляційної політики та політики зайнятості населення, розподілу доходів, стимулювання зовнішньої торгівлі та зовнішньоекономічних зв'язків і багатьох інших питань макроекономічної політики. Прийняття рішень з цих важливих питань має спиратися на відповідну інформацію, яку надає СНР [14].

Другими важливими споживачами даних СНР є підприємці, менеджери, керівники компаній, представники бізнесу. Вони мають знати, в якому макроекономічному середовищі функціонує їхня компанія або підприємство, в якій фазі економічного циклу перебуває економіка в кожний такий момент. Ця інформація їм потрібна для правильного прийняття рішень щодо інвестування, розширення виробництва, для оцінки поточної економічної кон'юктури та ін. [9].

До третьої групи споживачів даних СНР входять НДІ, які розробляють теоретичні основи макроекономіки, досліджують зв'язки між важливими макроекономічними змінними величинами, розробляють економічні моделі, які можуть бути використані для прогнозування економічних процесів.

Четверту групу споживачів даних СНР становлять виші, зокрема економічні. Вони застосовують концепції та визначення СНР для навчання студентів, для розгляду змісту та складових сучасної макроекономіки, а також взаємозв'язків між її основними елементами [14].

Нарешті, п'ятим споживачем даних СНР є міжнародні економічні організації (ООН, МВФ, МБРР, ЄС, ЄБРР та ін.). Вони розробляють міжнародні стандарти в галузі СНР, щоб забезпечити зіставлення макроекономічних показників різних країн, використовують показники для цілей аналізу і прогнозування розвитку світової та регіональної економіки тощо [8].

Отже, сучасна СНР містить загальну інформацію про економічний розвиток і діяльність усіх економічних суб'єктів. Ця інформація є різною за змістом, типами та видами. Тому варто зазначити, що СНР – це система взаємопов'язаних блоків інформації, кожний з яких характеризує певний аспект економічного процесу, а всі разом забезпечують відображення загальної картини економічного процесу.

Основним блоком у СНР є блок інформації про важливі макроекономічні показники: ВВП, ВНД та інші. Історично цей блок виник першим у результаті інтеграції до єдиної системи розрахунків ВВП і ВНД, здійснюваних трьома методами: виробничим, розподільчим і методом кінцевого використання. Пізніше до центрального блоку СНР було додано інші блоки макроекономічної інформації, що характеризують різні аспекти економічного процесу:

– блок даних про активи і пасиви секторів економіки й національне багатство;

– блок даних про рух фінансових ресурсів, тобто про операції з фінансовими інструментами;

– блок даних про доходи й витрати органів державного управління, скоординованих із даними про державний бюджет;

– блок даних про зовнішньоекономічні зв'язки, скоординованих із показниками платіжного балансу;

– блок даних про міжгалузеві зв'язки, тобто баланс міжгалузевих зв'язків, що є елементом сучасної СНР [14].

2.2. Основні категорії і класифікації СНР

Для правильного розуміння та вимог СНР треба чітко знати зміст деяких понять, термінів і визначень, що використовують у національному рахівництві.

Інституційна одиниця – суб'єкт господарювання, який самостійно приймає рішення, що стосуються його економічної діяльності, розпоряджається своїми матеріальними і фінансовими ресурсами та розробляє повний набір бухгалтерських рахунків. Існує два типи інституційних одиниць: юридичні особи (підприємства, корпорації, державні установи, банки і страхові компанії, громадські організації та ін.) і домашні господарства. Останніх розглядають як самостійні інституційні одиниці, оскільки вони є центрами прийняття рішень, що визначають їх поведінку.

Продукти – це результат праці, що має матеріально-уречевлену форму (зокрема, електроенергію).

Послуги – результати діяльності, що задовольняють певні особисті й суспільні потреби, але невтілені у продуктах.

Товари – продукти й послуги, призначені для продажу на ринку за цінами, які відшкодовують витрати на їхнє виробництво.

Неринкові послуги – послуги державних установ і некомерційних громадських організацій, віднесені до їхнього поточного споживання.

Трансферти – перерозподільчі потоки доходів у грошовій або натуральній формі, що мають безоплатний характер та однобічний (необоротний) рух.

Економічна територія певної країни – це територія, яка адміністративно управляється урядом і в межах якої люди, товари і гроші вільно пересуваються [14].

До економічної території цієї країни також належать:

повітряний простір, територіальні води такої країни та континентальний шельф у міжнародних водах, щодо якого ця країна має виняткове право щодо видобутку сировини, палива тощо;

так звані «територіальні анклави» за кордоном, тобто певні зони в інших країнах, які використовують урядові установи цієї країни (на основі оренди або власності) для дипломатичних, військових, наукових та інших цілей (посольства, консульства та інші установи й організації).

Економічна територія цієї країни не охоплює територіальні анклави інших країн або міжнародні організації, які перебувають на території цієї країни.

Резиденти і нерезиденти. Резидентами такої країни є юридичні й фізичні особи, економічні інтереси яких пов’язані з економічною територією цієї країни впродовж стосовно тривалого часу (рік або більше). Отже, до складу резидентів входять:

– юридичні особи й суб’єкти підприємницької діяльності без статусу юридичної особи з місцем перебування на території України, охоплюючи спільні, змішані підприємства, філії зарубіжних фірм, корпорацій тощо;

– фізичні особи (члени домашніх господарств), якщо вони мають постійне місце проживання на території України;

– дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном [14].

До резидентів України належать також екіпажі літаків і суден, які перебувають за межами країни; будівельні бригади, що тимчасово виконують будівельні роботи в інших країнах; студентів, які навчаються за кордоном.

Юридичні й фізичні особи зарубіжних країн, які не відповідають цим ознакам, є нерезидентами.

Внутрішня економіка – це економічна діяльність на економічній території цієї країни як резидентів, так і нерезидентів.

Національна економіка – це економічна діяльність лише резидентів цієї країни, незалежно від їхнього місця перебування – на економічній території країни або за її межами [14].

Однією із основних ідей СНР є упорядкування інформації щодо різних аспектів економічного процесу так, щоб забезпечити виявлення і характеристику загального стану і головних результатів економічної діяльності, а також структури економіки. Для цього в СНР застосовують різні типи класифікацій й угрупувань. Основні з них:

– інституційних одиниць за секторами економіки;

– галузей економіки;

– економічних операцій;

– активів і пасивів;

– товарів і послуг;

– витрат органів державного управління за призначенням витрат;

– податків і субсидій.

1. ***Класифікація інституційних одиниць за секторами економіки*** – одна з центральних у СНР.

Інституційні одиниці групуються у сектори економіки (інституційні сектори). Сектори – це групи інституційних одиниць, які є однорідними з точки зору функцій, які вони виконують в економічному процесі, та способу фінансування витрат. Відповідно до міжнародних стандартів у СНР інституційні одиниці групуються у п’ять секторів:

нефінансові корпорації, тобто підприємства, які виробляють продукти і надають нефінансові послуги;

фінансові корпорації;

органи загального державного управління;

некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства; домашні господарства [14].

2. ***Класифікація галузей економіки*** – одна з важливих у СНР. Одиницею галузевої класифікації є заклад, тобто одиниця стосовно однорідна щодо виробленої продукції, застосованої технології та структури витрат; одиниця, що перебуває в одному місці та про діяльність якої може бути отримана певна інформація. Як заклад, може слугувати або підприємство (фірма), якщо воно є достатньо однорідним, або окремі підрозділи підприємства, якщо вони відповідають наведеному вище визначенню [14].

Галузева класифікація в СНР утворена відповідно до МСГК – Міжнародної стандартної класифікації всіх видів економічної діяльності за галузями народного господарства (третє видання, схвалене Статистичною комісією ООН 1993 р.) та КВЕД України.

Звичайно, така класифікація галузевої структури за своїм змістом і назвою суттєво відрізняється від тієї, що була в нас раніше. СНР також передбачає виділення у складі великих галузей економіки приблизно 100 підгалузей, які майже повністю відповідають вимогам МСГК та КВЕД.

Для галузей у СНР передбачено відповідні рахунки, в яких фіксують операції, пов’язані з їх діяльністю.

3. ***Класифікація активів і пасивів***

Запаси – це наявність активів станом на певну дату. У СНР передбачають таку класифікацію активів:

І. Нефінансові активи (1 + 2)

1. Вироблені активи (1.1 + 1.2).

1.1. Матеріальні активи (1.1.1 + 1.1.2 + 1.1.3).

1.1.1. Основні фонди.

1.1.2. Оборотні матеріальні засоби.

1.1.3. Цінності, що здатні впродовж тривалого часу зберігати вартість.

2.2. Нематеріальні активи (1.2.1).

2.2.1. Основні фонди (1.2.1.1 + 1.2.1.2 + 1.2.1.3).

2.2.1.1. Витрати на геологопошукові роботи.

2.2.1.2. Програмне забезпечення ЕОМ.

2.2.1.3. Оригінали художніх і літературних творів.

2. Невироблені активи (2.1 + 2.2).

2.1. Матеріальні активи (2.1.1 + 2.1.2).

2.1.1. Земля.

2.1.2. Природні копалини.

2.2. Нематеріальні активи (патенти, авторські права, торгові знаки, ліцензії та ін.).

II. Фінансові активи (1 + 2 + 3 + 4 + 5 + 6 + 7)

1. Монетарне золото і спеціальні права запозичення.

2. Депозити і готівка.

3. Цінні папери (крім акцій).

4. Акції та інші форми акціонерного капіталу.

5. Позики і кредити.

6. Технічні резерви страхових компаній.

7. Інша кредиторська (дебіторська) заборгованість. Усі активи (I + II) [14].

Активи фіксують в окремих рахунках СНР, які називають Балансом активів і пасивів. Активи оцінюють за ринковими відновлюваними цінами. Класифікації активів відповідає симетрична класифікація пасивів. Єдиним винятком є монетарне золото, що його розглядають лише як актив, якому не протистоїть пасив.

4. *Класифікація товарів та послуг*

Її здійснюють за основними групами товарів та послуг відповідно до вимог Міжнародної центральної класифікації продуктів, схваленої Статистичною комісією ООН 1993 року [14].

5. *Класифікація витрат органів державного управління*

Ця класифікація фіксує витрати органів державного управління за призначенням витрат. Вона передбачає такі рубрики, як загальне управління, оборона, освіта, охорона здоров'я, наука, культура, мистецтво та ін., що дає можливість розмежувати споживання органів державного управління на колективне та індивідуальне споживання [14].

6. *Класифікація податків і субсидій*

У СНР здійснюють розрізнення між поточними і капітальними податками, між податками на виробництво й імпорт, з одного боку, і податками на доходи і власність – з іншого [14].

Схема класифікації податків

I. Поточні податки (1 + 2)

1. Податки на виробництво та імпорт (1. 1 + 1. 2).

1.1. Податки на продукти (ПДВ, акцизи, мито, податки з продажу тощо).

1.2. Податки на виробництво (податки на землю, споруди, будівлі, фонд оплати праці, транспортні засоби та ін.).

2. Податки на дохід і власність (податки на прибуток, прибутковий податок з громадян, податки на власність, яку не використовують у виробництві).

II. Капітальні податки (податки на спадщину, податки на дарування власності та інші податки на операції з капіталом).

III. Усі податки (I + II).

Субсидії, тобто платежі з бюджету підприємствам, що мають на меті відшкодувати збитки, які виникають унаслідок цінової політики, а також здійснювані з метою впливу на рівень виробництва, є негативними податками на виробництво та імпорт, тобто від'ємними податками. Тому класифікація субсидій на виробництво симетрична класифікації податків на виробництво та імпорт. Але в СНР розрізняють субсидії на продукти (які дещо пропорційні кількості чи вартості вироблених або реалізованих товарів) та інші субсидії на виробництво (які є дещо пропорційними щодо субсидувальних факторів виробництва) [14].

Субсидії на продукти, як було зазначено, входять до валового внутрішнього доходу (ВДВ) в основних цінах, але не входять до ВДВ у цінах виробника. Усі субсидії на виробництво додають до так званої факторної вартості, яка вилучає всі податки на виробництво [14].

Одним з базових понять у СНР є поняття економічної операції. Економічна операція – це групування певних елементарних потоків з їх змістом, тобто добровільна взаємодія між не менш ніж двома суб'єктами господарювання у зв'язку з виробництвом і використанням продуктів і послуг, розподілом і перерозподілом доходів, придбанням фінансових активів, прийняттям фінансових зобов'язань тощо [14].

На відміну від групувань економічних одиниць класифікацію економічних операцій у СНР здійснюють на одній основі, тобто коли їх класифікують і визначають за секторами й галузями економіки однаково. У цих умовах підсумок за галузями дорівнює підсумку за секторами.

Усі економічні операції в СНР поділяють на такі групи:

а) операції з товарами і послугами;

б) розподільчі операції;

в) операції з фінансовими інструментами;

г) інші операції, що характеризують зміну активів унаслідок екстраординарних подій (пожежі, повені, катастрофи тощо).

Операції з товарами і послугами характеризують виробництво, обмін та використання продуктів і послуг у галузях і секторах економіки. Вони відображають їх походження (виробництво, імпорт) і використання (проміжне і кінцеве споживання, формування основного капіталу, експорт) упродовж року [14].

Розподільчі операції об'єднують операції, метою яких є розподіл і перерозподіл доходів, створених у виробництві, а також перерозподіл заощаджень [14].

Отже, операції розподілу і перерозподілу доходів, охоплюючи чисті доходи, отримані від інших країн, показують процес формування валового національного наявного доходу, а операції перерозподілу заощаджень відображають рух капітальних трансфертів, що впливає на рівень інвестицій і багатства.

Операції з фінансовими інструментами характеризують зміни фінансових активів і пасивів (придбання фінансових активів, прийняття фінансових зобов'язань, наприклад позики, кредити, приріст депозитів у банках тощо) [14].

Остання група – інші операції – не стосується операцій, які передбачають добровільну взаємодію двох або більше партнерів, а характеризує операції, пов'язані зі зміною активів унаслідок непередбачуваних подій, стихійного лиха. Тому такі операції фіксують у «рахунках інших змін активів», передбачених у СНР для відображення таких змін в активах.

Отже, СНР – це особлива форма упорядкування даних про економічні операції на суб'єкти господарювання, які здійснюють ці операції.

2.3. Взаємозв'язок між СНР і бухгалтерським обліком

Національні рахунки будують за відомою схемою бухгалтерських рахунків. Кожен рахунок має дві сторони: праворуч записують одержані вартості як ресурси, ліворуч – сплачені як використання цих ресурсів. Відповідно до бухгалтерської методології права сторона позначається «ресурси», ліва – «використання». Різниця між ресурсами і їх використанням створює балансувальні статті, які відбивають результат певного економічного процесу або майнового стану. Стаття, що закриває черговий рахунок щодо використання, відкриває ресурсну сторону наступного рахунка системи. Завдяки цьому національні рахунки набувають ланцюгового зв'язку, а їх показники, залежно від завдань аналізу, можуть бути агреговані чи дезагреговані. Деякі рахунки не мають балансувальних статей, оскільки є балансами завдяки своєму змісту [15].

Технікою макроекономічного обліку в СНР є подвійний запис. Кожну економічну операцію на основі певних змістовних таблиць, балансових відомостей і розрахунків відображають двічі: у ресурсах і у використанні, що відповідає за бухгалтерською методологією запису за дебетом і кредитом. Таке проведення операції методом подвійного запису в СНР є основним.

Якщо в бухгалтерському обліку за схваленою системою відображають господарські операції операційного циклу, то в системі національних рахунків відображають операції економічного циклу кругообігу капіталу, коли сума значень усіх вихідних потоків дорівнюватиме сумі значень усіх вхідних потоків за такою схемою (рис. 2.1) [15].

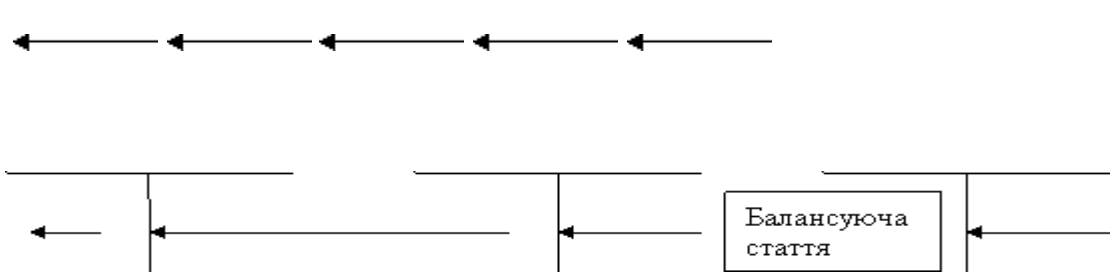

Рисунок 2.1 – Відображення операцій
економічного циклу кругообігу капіталу в СНР

Ця обставина й обумовлює використання системи рахунків. У СНР використовують дев'ять синтетичних рахунків, кожен з яких має свій шифр і назву:

0 – Зведений рахунок товарів і послуг;

1 – Рахунок виробництва;

2 – Рахунок утворення доходу;

3 – Рахунок розподілу первинного доходу;

4 – Рахунок вторинного розподілу доходу;

5 – Рахунок використання доходу;

6 – Рахунок операцій з капіталом;

7 – Рахунок фінансування;

8 – Рахунок інших країн (решти світу) [14].

Рахунки 1–7 ведуть для кожного сектору економіки, рахунки 1–5 є «поточними рахунками», де записи здійснюють регулярно, рахунки 6–7 відображають рух капіталу та капітальні витрати, рахунки 0 і 8 є консолідованими для економіки загалом, і їх також використовують для основних груп операцій. Задіяні в СНР рахунки, а їх більше ніж 500, поділяють за обсягом інформації та рівнем її агрегування на три класи: рахунки першого класу характеризують економіку держави загалом, пропорції між макровеличинами; рахунки другого класу деталізують рахунки першого класу щодо показників виробництва, споживання і нагромадження продукту і складання для окремих галузей, товарів; рахунки третього класу деталізують рахунки першого класу щодо показників доходів і видатків, капітальних вкладень, їх складають для окремих секторів економіки [15].

В Україні національні рахунки розробляє Державний комітет статистики за міжнародним стандартом – СНР ООН 1993 р. Зведені рахунки як для економіки загалом, так і за її секторами, а також аналітичні таблиці ключового показника СНР – валового внутрішнього продукту публікують у статичному щорічнику України.

У застосуванні СНР в Україні є ще проблема методологічного й організаційного характеру, зокрема адаптації офіційної статистики до умов ринкової економіки; розробки і застосування нових класифікацій і групувань за секторами, галузями, видами діяльності; завершення реформи бухгалтерського обліку в напрямі

міжнародних стандартів обліку і фінансової звітності; удосконалення системи збирання й обробки економічної інформації, зокрема вибіркових обстежень, реєстрів, переписів тощо; підготовка сучасних кадрів [15].

Варто зазначити, що близько 80 % інформації про економічний і соціальний розвиток держави статистика отримує через систему бухгалтерського обліку. Тому якість облікової інформації, а отже, достовірність і точність розрахованих за СНР макроекономічних показників залежить від системи бухгалтерського обліку. Тому завдання вдосконалення бухгалтерського обліку і фінансової звітності на сьогодні є досить актуальним.

Як бачимо, між бухгалтерським обліком і системою національних рахунків існує взаємозв'язок. Між цими двома системами обліку багато спільного щодо цілей, методів обліку, оцінки окремих статей прибутків і витрат тощо. Ця спільність випливає насамперед з того, що метою обох систем обліку є забезпечення інформації для прийняття рішень, пов'язаних з управлінням економікою, і підвищення її ефективності. Проте в одному випадку йдеться про управління прийняттям рішень на макрорівні, тобто на підприємстві або у крайньому разі на середньому рівні, тобто в галузі, а в іншому – інформація призначена для прийняття рішень на макрорівні, тобто економіки загалом. У процесі свого розвитку МСБО і СНР мали один на одного взаємний вплив. Досить зазначити, що СРН, яка з'явилася набагато пізніше бухгалтерського обліку, сприйняла багато його загальних принципів, наприклад принцип подвійного запису кожної операції, чітке розмежування між активами і пасивами. Як уже згадувалося, один із засновників СНР – голландський економіст Е. ван Кліфф, якого вважають винахідником терміна «національне рахівництво», у своїй роботі з проблем СНР, написаній наприкінці 30-х років, обґрунтував можливість застосування принципів бухгалтерського обліку для опису економіки загалом. Проте між СНР і бухгалтерським обліком існує певне розходження. Питання про взаємозв'язок між двома системами обліку має два аспекти: теоретичний і практичний. Теоретичний аспект пов'язаний із з'ясуванням взаємозв'язку між цими двома видами обліку в принципі, з визначенням можливих

напрямів удосконалення й гармонізації СНР і бухгалтерського обліку. Практичний аспект передбачає використання даних бухгалтерського обліку для розробки національних рахунків сьогодні й у найближчій перспективі, з'ясовує, які корективи необхідно внести в дані й методологію бухгалтерського обліку для того, щоб вони відповідали вимогам СНР [14].

Перелік запитань для самоконтролю

1. На яких концепціях базується СНР? У чому полягає їх сутність?
2. Які основні категорії застосовують у системі національних рахунків?
3. У чому сутність найважливіших класифікацій СНР? Яке їхнє призначення?
4. За якими ознаками відбувається групування інституційних одиниць за секторами економіки в Системі?
5. Які основні принципи побудови системи національних рахунків?
6. У чому сутність принципу консолідації та які особливості застосування його в СНР?
7. Який взаємозв'язок існує між основними видами цін у СНР?
8. Що означає валова та чиста основа розрахунку показників у СНР?
9. У чому полягають особливості матричної форми опису взаємозв'язків між основними розділами та показниками СНР?
10. У чому полягає роль класифікацій?
11. Які функції виконують класифікації в системі національних рахунків?
12. Наведіть приклади міжнародних стандартних класифікацій, які є частиною системи національних рахунків.
13. Що є метою створення класифікації інституційних секторів?
14. Які існують інституційні сектори економіки та які їхні функції?

15. Назвіть види інституційних одиниць, які відповідають кожному сектору економіки.

16. Які види операцій відображені у класифікації операцій та інших потоків?

17. Для чого використовують класифікацію балансувальних статей?

18. Що є метою створення класифікації активів?

19. Які види активів представлені в класифікації активів?

Тестові завдання

1. У ресурсах рахунка показано:

а) обидві відповіді правильні;

б) експорт та імпорт товарів і послуг;

в) затрати на виробництво;

г) правильної відповіді немає.

2. Метою аналізу СНР є:

а) характеристика найзагальніших закономірностей, взаємозв'язків і пропорцій в економічному розвитку країни;

б) виявлення основних тенденцій розвитку економічних процесів;

в) правильні відповіді а) і б);

г) правильної відповіді немає.

3. Дані рахунка товарів і послуг дають змогу розрахувати ВВП такими методами:

а) розподільчим методом та виробничим методом;

б) методом кінцевого споживання та виробничим методом;

в) методом кінцевого споживання та розподільчим методом;

г) правильної відповіді немає.

4. Показники рахунків «іншого світу» є тісно пов'язані з показниками:

а) виробничих рахунків;

б) розрахункових рахунків;

в) усіх секторів економіки;

г) правильної відповіді немає.

5. Операції з якого лізингу відображаються в рахунках:

а) оперативного та фінансового;

б) прямого та зворотного;

в) міжнародного;

г) правильної відповіді немає.

6. Рахунок капіталу призначено для:

а) процесу нагромадження: операціям з капіталом, джерелам фінансування капітальних витрат і операціям з фінансовими інструментами;

б) характеристики процесу реального нагромадження основного й оборотного капіталу, нематеріальних і фінансових активів, а також джерел фінансування;

в) можливості проаналізувати рівень оплати праці в галузях та секторах економіки;

г) правильної відповіді немає.

7. Основним джерелом фінансування операцій з капіталом є:

а) накопичення;

б) заощадження;

в) нагромадження;

г) правильної відповіді немає.

8. Що характеризує рахунок товарів і послуг:

а) усі ресурси з економіки загалом;

б) експорт та імпорт;

в) розрахунок ВВП;

г) правильної відповіді немає.

ТЕМА 3
РАХУНОК ВИРОБНИЦТВА

3.1. Призначення рахунку виробництва.

3.2. Випуск, проміжне споживання, додана вартість на валовій і чистій основі.

3.3. Напрями аналізу даних рахунку виробництва (лекції).

3.1. Призначення рахунку виробництва

Сутність СНР зводиться до формування узагальнювальних показників функціонування економіки на різних стадіях процесу відтворення та взаємному пов'язуванню цих показників між собою.

Формування макроекономічних показників базується на таких основних принципах складання національних рахунків [14]:

1) основним методологічним прийомом у СНР є застосування до опису національної економіки методів бухгалтерського обліку, що виражається в подвійному відображенні в СНР кожної операції. Це забезпечує додатковий контроль вірогідності інформації й погоджує рахунки. Застосування методу подвійного запису до системи макроекономічних показників дає можливість СНР відображати не статичні величини, а процеси, що відбуваються в рамках економічного обороту;

2) кожний рахунок, що входить у систему, є балансовою таблицею, у якій розрахунковим способом забезпечується рівність (баланс) між обсягом певних ресурсів та їхнім використанням;

3) показники в рахунку відображають операції, кожна з яких являє собою вартісний потік між інституціональними одиницями.

Відповідно до стадій відтворювального циклу, у яких їх здійснюють, операції можуть бути:

– виробничими;

– розподільними;

– обмінними або операціями споживання й заощадження;

4) відповідно до методу подвійного запису підсумки операцій на кожній стороні рахунка балансуються за допомогою певної статті – балансувальної. **Балансувальні статті** рахунків розраховуються як різниця між обсягами ресурсів і їхнім використанням. Балансувальна стаття кожного рахунка має самостійне значення в характеристиці результатів досліджуваних економічних процесів;

5) балансувальна стаття попереднього рахунка, яка відображена в розділі «Використання», є вихідним показником розділу «Ресурси» наступного рахунка (цим досягається пов'язування рахунків між собою й перетворення їх у систему);

6) у сукупності балансувальні статті рахунків є системою макроекономічних показників результатів, кожний з яких має самостійне значення в економічному аналізі. Отже, на основі взаємозалежної системи показників, об'єднаних у рахунки в певній послідовності, що відповідає етапам відтворювального циклу, вдається одержати взаємозалежну комплексну кількісну характеристику економічних процесів і результатів функціонування економіки;

7) національні рахунки будуються в певній послідовності, що відповідає відтворювальному циклу;

8) рахунки є реєстрацією всіх економічних потоків у формі балансів;

9) для економіки загалом передбачають складання всіх рахунків. Вони утворюють зведені рахунки й відображають, з одного боку, відносини між економікою країни й іншим світом, а з іншого – відносини між секторами внутрішньої економіки та взаємозв'язок між різними показниками системи;

10) для кожного сектору внутрішньої економіки передбачають складання набору рахунків.

Такі рахунки є системою саме тому, що вони:

по-перше, взаємозалежні між собою;

по-друге, будуються за єдиним методологічним принципом;

по-третє, містять систему взаємозалежних показників, обчислених за єдиними методологічними принципами.

В основі національного рахівництва лежить характеристика процесів утворення, розподілу, перерозподілу й використання доходу в рамках економічної системи з певною структурою й

закономірностями функціонування. СНР 2008 передбачає складання таких основних рахунків:

– рахунка товарів і послуг;

– рахунка виробництва;

– рахунків утворення, розподілу, перерозподілу й використання доходів;

– рахунка операцій з капіталом;

– фінансового рахунка.

Принципова схема рахунків СНР та місце досліджуваного рахунка виробництва у ній наведено на рис. 3.1.

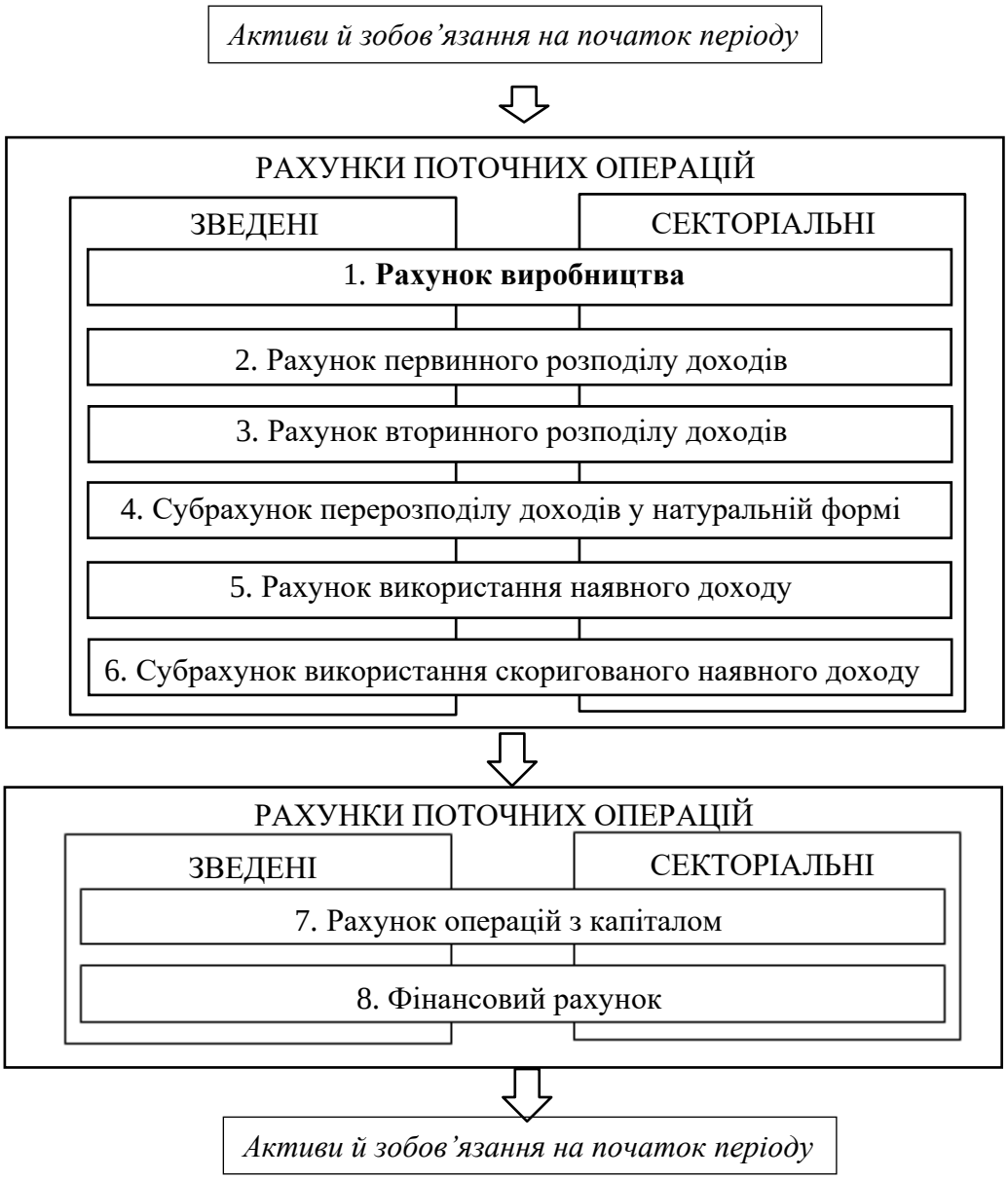

Рисунок 3.1 – Місце рахунку виробництва
у системі національних рахунків

Рахунки, побудовані для економіки країни загалом, називають **зведеними**, а для кожного із секторів – **секторальними**.

Окремою групою рахунків є рахунки зовнішньоекономічних зв'язків – рахунки «іншого світу»:

– субрахунок поточних операцій;

– субрахунок капітальних витрат.

Балансувальні статті системи національних рахунків являють собою не операції, які можна спостерігати, а розрахункову категорію, що призначена для збалансованості ресурсів і їхнього використання в кожному рахунку, а також для характеристики результатів відповідного економічного процесу, що відображений у цьому рахунку. Такі розрахункові категорії є найважливішими макроекономічними показниками економічного розвитку.

Балансувальна стаття у СНР 2008 – це конструкція національного рахівництва, одержувана вирахуванням із загальної суми записів на одній стороні рахунка (ресурси або зміни в зобов'язаннях) загальної суми записів на іншій стороні (використання або зміни в активах). Вона не може бути обмірювана незалежно від записів у рахунках; отримана балансовим методом, вона відображає застосування загальних правил ведення рахунків до конкретних записів на двох сторонах рахунка [14].

У табл. 3.1 проведена відповідність між економічним процесом, національним рахунком і відповідним до них макроекономічним показником (агрегатом), зокрема рахунка виробництва.

Таблиця 3.1 – Балансувальні статті в рахунках СНР

№ з/п	Рахунки (економічний процес)	Балансувальні статті (макроекономічний показник)
1	2	3
1.	Рахунок товарів і послуг	–
Рахунки поточних операцій		
Рахунок виробництва		
2.	Рахунок виробництва	Валовий внутрішній продукт (ВВП)

Продовження таблиці 3.1

Рахунки доходів		
3.	Рахунок утворення доходу	Валовий прибуток та змішаний дохід
4.	Рахунок розподілу первинного доходу	Сальдо первинних доходів або валовий Національний дохід (ВНД)
5.	Рахунок вторинного розподілу доходу	Валовий наявний дохід (ВРД)
6.	Рахунок використання наявного доходу	Валове заощадження
Рахунки нагромадження		
7.	Операції з капіталом	Чисте кредитування/чисте запозичення
8.	Фінансовий рахунок	Чисте кредитування/чисте запозичення
Баланс активів і пасивів		
9.	Баланс активів і пасивів	Чиста вартість капіталу

Рахунок виробництва займає особливе місце в СНР, тому що він є першим з рахунків поточних операцій і методологія його побудови значною мірою обумовлює методологію побудови всіх подальших рахунків. У цьому рахунку визначено додану вартість, яка є основою розрахунків валового внутрішнього продукту – найважливішого показника розвитку економіки [14].

Призначення рахунка виробництва – відображення операцій, що належать до процесу виробництва у сфері матеріального виробництва й у сфері нематеріальних послуг (випуск товарів і послуг у ресурсному розділі рахунка) та використання товарів і послуг під час виробництва (проміжне споживання в розділі «Використання») [14].

Балансувальною статтею рахунка на рівні секторів або видів економічної діяльності є **валова** (або **чиста**) **додана вартість** (далі – ВДВ), на рівні економіки загалом – **валовий** (або **чистий**) **внутрішній продукт** (далі – ВВП). Тобто обмірювані на валовій або чистій основі [14].

У більшості випадків, коли проводять відмінність між відображенням операцій на «валовій» і «чистій» основі, термін «валовий» означає «до вилучення споживання основного капіталу», тоді як термін «чистий» означає «після відрахування споживання основного капіталу». Зокрема, усі найбільш важливі балансувальні статті

в рахунках СНР можуть бути обчислені на валовій або чистій основі, тобто до або після вирахування споживання основного капіталу (СОК) [14].

Таблиця 3.2 – Схема рахунка виробництва для економіки загалом

Використання		Ресурси	
1. Проміжне споживання		1. Випуск (в основних цінах), зокрема: – ринковий випуск; – випуск для власного кінцевого споживання; – неринковий випуск	
2. Валовий внутрішній продукт у ринкових цінах (п. 5 – п. 6)		2. Податки на продукти	
		3. Субсидії на продукти	
		4. Чисті податки на імпорт	
		5. Випуск у ринкових цінах	
Усього (п. 6 + п. 7)		Усього (п. 5)	
3. Споживання основного капіталу			
4. Чистий внутрішній продукт (п. 7 – п. 8)			

У ресурсній частині рахунка показано: випуск, чисті податки на продукти та імпорт.

3.2. Випуск, проміжне споживання, додана вартість на валовій і чистій основі

Випуск валовий (далі – ВВ) являє собою вартість товарів і послуг, вироблених у звітному періоді, і є вихідним показником для розрахунку валового внутрішнього продукту на стадії виробництва [14].

Складовими ВВ є:

– випуск товарів;

– випуск ринкових послуг;

– випуск неринкових послуг;

– умовно обчислені послуги фінансового посередництва. Під час розрахунку ВВ необхідно брати до уваги такі моменти [14]:

1. ВВ оцінюють у поточних, тобто ринкових, цінах, чинних на момент виробництва товарів або надання послуг.

2. Товари та послуги входять до валового випуску того періоду, в якому вони були зроблені, незалежно від того, в якому періоді відбувся їх продаж».

3. У вартість валового випуску як результату діяльності підприємства за період часу (рік, квартал, місяць) входять продукти різного ступеня готовності:

– готова продукція – продукти, виготовлення яких завершено в межах цієї господарської одиниці;

– напівфабрикати продукти, що пройшли обробку в межах хоча б одного виробничого підрозділу і доведені до певної міри готовності;

– незавершене виробництво – продукти, незакінчені обробкою в межах одного виробничого підрозділу.

4. У валовий випуск входять деякі види вироблених, але нереалізованих товарів і послуг. До них належать:

– «товари та послуги, вироблені підприємствами для внутрішньовиробничих потреб;

– товари та послуги, обмінювані за бартером;

– товари та послуги, надані виробником своїм працівникам як оплата праці;

– товари та послуги, передані підрозділам підприємств, що надають послуги своїм працівникам (їдальні, дитячі садки, поліклініки, профілакторії тощо);

– сільськогосподарські та харчові товари, одяг, взуття, меблі, вироблені домашніми господарствами для власних потреб і споживання;

– платні домашні послуги (оплачувана домашня прислуга);

– умовно обчислені послуги фінансових посередників.

5. Не входять до складу ВВ:

– безкоштовні домашні послуги;

– земельна рента;

– обслуговування та ремонт житлових будівель силами самих власників.

6. Валовий випуск галузей, що надають платні (ринкові) послуги (комунальне господарство, побутові послуги, платна освіта, тощо), являє собою суму виручки від їх надання.

7. Валовий випуск галузей, що надають безкоштовні (неринкові) послуги, оцінюють за поточними витратами на їх надання як суму проміжного споживання, споживання основного капіталу, оплати праці найманих працівників та інших чистих податків на виробництво.

Особливості розрахунку показника валового випуску окремих видів економічної діяльності [14]:

1. Промисловість

входять у ВВ:

– готова продукція незалежно від подальшого використання;

– напівфабрикати, реалізовані за межі підприємства, і приріст напівфабрикатів на складі (визначається як вартість на кінець мінус вартість на початок періоду);

– роботи та послуги промислово-виробничого характеру, виконані на замовлення зі сторони, охоплюючи вартість сировини і деталей, що належать замовнику;

– капітальний ремонт машин та устаткування, що належать підприємству;

– зміна вартості незавершеного виробництва наприкінці року порівняно з початком року;

не входять у ВВ:

– виручка від реалізації забракованої продукції;

– виручка від реалізації вибулого майна підприємства;

– холдинговий прибуток – зміна вартості продукції в результаті зміни цін за час перебування її в запасах.

2. Сільське господарство

входять у ВВ:

– готова продукція рослинництва (вартість валового збору врожаю сільськогосподарських культур) незалежно від подальшого використання;

– готова продукція тваринництва, зокрема:

а) вартість готових продуктів від господарського використання тварин (м’ясо, молоко, яйця, мед, вовна, пух, гній);

б) вартість дорощування худоби до дорослого стану;

– вартість вирощування багаторічних насаджень до віку господарського використання;

– сільськогосподарські послуги (роботи з поліпшення земель, хімізації, землеустрою, зоотехнічного і ветеринарного обслуговування);

– зміна вартості незавершеного виробництва наприкінці року порівняно з початком року;

не входять у ВВ:

– втрати під час збирання врожаю;

– вирощування лісових насаджень;

– заготівля дров;

– збір грибів, ягід, інших готових продуктів природи;

– продукти забою худоби (м'ясо, шкіра, субпродукти);

– продукція рибальства та риборозведення;

– продукти переробки сільськогосподарських продуктів, якщо її здійснюють сільськогосподарські підприємства.

3. Будівництво

входять у ВВ:

– будівельно-монтажні роботи;

– проєктно-вишукувальні, геолого-розвідувальні та бурові роботи, які належать до певних господарських об'єктів та виконуються за рахунок капіталовкладень;

– капітальний ремонт будівель і споруд;

– поточний ремонт будівель і споруд, здійснюваний підрядними організаціями;

– будівництво приватних будинків і виробничо-господарських будов, яке виконується власними силами домашніх господарств;

– роботи з поліпшення землі, іригаційні та меліоративні роботи;

– зміна незавершеного будівництва і незавершеного будівельного виробництва наприкінці року порівняно з початком року;

не входять у ВВ:

– вартість змонтованого та встановленого обладнання.

4. Транспорт

входять у ВВ:

– доходи від перевезень вантажів, пасажирів і багажу;

– доходи від перевезень вантажів у вагонах неробочого парку;

– доходи від надання різних послуг клієнтам (доходи камер зберігання ручної поклажі та багажу, оплата послуг носильників, орендна плата за складські приміщення, ділянки землі і будови, що здають різним підприємствам і організаціям; комісійні збори за надання послуг у пасажирських поїздах; виручка від продажу перонних квитків; вантажно-розвантажувальних робіт і транспортно-експедиторських операцій).

5. Зв'язок

входять у ВВ:

– доходи від доставки поштових відправлень;

– абонементна плата за телефон, радіо, телебачення;

– виручка від використання телефонних і телеграфних каналів, телефаксу і телексу;

– доходи від реклами;

– доходи від продажу поштових марок, конвертів, листівок;

– сплата за встановлення телефону та ін.

6. Торгівля

входять у ВВ:

– торгова націнка: різниця між ціною продажу та ціною купівлі товару роздрібними й оптовими організаціями.

7. Житлове господарство

входять у ВВ:

– квартирна плата;

– дотації з державного та місцевого бюджету;

– витрати на утримання житлових господарств, що перебувають у власності підприємств;

– умовна рента власного житлового фонду (визначають щодо квартирної плати аналогічного виду найманого житла).

8. Фінанси (банки та інші фінансові посередники)

входять у ВВ:

– умовно обчислені послуги фінансових посередників, які визначають як різницю між відсотками, отриманими банками за

надані кредити та за іншими інвестиціями, мінус відсотки, виплачені банками як компенсації за взяті ними депозити та за іншими зобов'язаннями перед клієнтами;

– вартість платних послуг, які надають клієнтам: обмін валюти, здавання в оренду сейфів, продаж цінних паперів, консультаційні послуги тощо;

не входять у ВВ:

– дохід від інвестування власних коштів;

– дохід від продажу валюти за рахунок зростання курсу валюти.

9. Страхування

входять у ВВ:

– вартість страхових послуг, що визначається як різниця між платою, отриманою з клієнтів під час укладання договорів страхування, та страховими преміями, виплаченими у зв'язку з настанням страхових подій;

– дохід від інвестицій, залучених у вигляді страхових внесків фінансових коштів;

– вартість інших платних послуг, які надають клієнтам (визначення збитку, нанесеного майну, тощо);

не входять у ВВ:

– кошти, які направляють на збільшення технічних резервних фондів;

– дохід від інвестування власних коштів.

Проміжне споживання охоплює витрати на товари та послуги, які використані інституційними одиницями для виробничих потреб (сировину, паливо, енергію, поточний ремонт, послуги транспорту, фінансових установ тощо). До складу проміжного споживання входять також витрати для забезпечення належних умов праці та професійної підготовки працівників за рахунок коштів підприємств, на купівлю продуктів харчування та медикаментів медичними установами, витрати військових формувань на озброєння, харчування й обмундирування, витрати на відрядження, за винятком добових.

Чисті податки на продукти та імпорт являють собою різницю між величиною податків на продукти та імпорт і субсидій на продукти та імпорт [14].

Усі податки в СНР поділяють на поточні та капітальні. Поточні податки також поділяють на дві групи:

– податки на виробництво та імпорт;

– податки на доходи і майно.

Податки на виробництво та імпорт – це обов'язкові платежі, які стягують з господарських одиниць – резидентів у зв'язку з виробництвом та імпортом товарів і послуг та використанням у процесі цієї діяльності трудових, матеріальних і природних ресурсів (факторів виробництва). Їх сплачують незалежно від наявності прибутку [14].

Податки на виробництво та імпорт поділяють:

– на податки на продукти та імпорт;

– інші податки на виробництво.

Податки на продукти стягують пропорційно кількості або вартості товарів і послуг, вироблених резидентом: ПДВ, акцизи, податки на імпорт та експорт.

Інші податки на виробництво не залежать від обсягу випуску продукції.

Субсидії – це дотації, які виплачують пропорційно кількості або вартості вироблених товарів чи послуг, які продаються або імпортуються резидентами.

У підсумку ресурсної частини рахунка отримуємо ВВП у ринкових цінах як:

$$ВВ\ рин.\ ц = ВВ\ осн.\ ц + ЧПП + ЧПІ,$$

де ЧПП – чисті податки на продукти;

ЧПІ – чисті податки на імпорт.

Усі рахунки СНР можна будувати на рівні галузі, сектору й економіки загалом. Загальні принципи побудови рахунків для окремих секторів і галузей ті самі, що й для економіки загалом. Однак, наприклад, під час визначення в рахунку виробництва балансувальної статті на рівні економіки загалом буде ВВП, а на рівні сектору чи галузі – валова додана вартість (далі – ВДВ), яку визначають як різницю валового випуску й проміжного споживання (далі – ПС).

3.3. Напрями аналізу даних рахунку виробництва

На підставі даних рахунка виробництва можливо:

– визначити частку виробництва товарів і нематеріальних послуг у валовому випуску і ВВП, що дає можливість оцінювати розвиток сфер економічної діяльності;

– розрахувати питому вагу ВДВ у ВВ, що дає уявлення про результативність виробництва окремих галузей і секторів економіки. Збільшення частки ВДВ у ВВ означає більш ефективне використання елементів проміжного споживання;

– зіставити величину податків із ВДВ, що дає змогу визначити, скільки сплачено податків на одиницю продукції;

– проаналізувати зміну ВДВ за факторами, тобто виявити вплив окремих факторів на динаміку ВДВ.

Для аналізування динаміки або для міжрегіональних порівнянь структури ВВ застосовують показники структурних зрушень:

1) коефіцієнт абсолютних структурних зрушень:

$$K_1 = \frac{\sum|V_1 - V_0|}{n};$$

2) квадратичний коефіцієнт структурних зрушень:

$$\text{К}_2 = \sqrt{\frac{|V_{1i} - V_{0i}|^2}{n}}.$$

K_1 та K_2 дають змогу порівнювати зміни у структурі сукупності за кілька років;

3) інтегральний коефіцієнт структурних зрушень Гатева:

$$K_r = \sqrt{\frac{\sum(V_{1i} - V_{0i})^2}{\sum V_{1i}^2 + V_{0i}^2}},$$

де V_{1i}, V_{0i} – частка i-ї частини сукупності в загальному підсумку відповідно до звітного і базисного періодів;

n – число частин у структурі сукупності. Назви частин у звітному і базисному періодах повинні збігатися.

Коефіцієнт Гатева змінюється в межах від –1 до 1. Якщо значення коефіцієнта близьке до 0 – структурні зрушення незначні, якщо до 1 – структура змінилась кардинально.

Валова додана вартість може бути представлена як добуток:

1) чисельності працівників чи витрат праці (T), випуск на одного працівника (V) і частки ВДВ у валовому випуску (dВДВ):

$$\text{ВДВ} = \sum T \times V \times d\text{ВДВ}.$$

Порівняння двох значень ВДВ у звітному і базисному періодах може бути виконано в абсолютному та відносному вираженні. Аналіз виконується за допомогою методу ланцюгових підстановок, особливістю якого є той факт, що першою зліва в ланцюжку факторів завжди повинна бути первинна ознака, і кожні два фактори, які стоять поруч, у результаті множення повинні являти собою реальну економічну величину.

Система індексів в абсолютному вираженні матиме вигляд загальної зміни ВДВ в абсолютному вираженні:

$$\Delta\text{ВДВ} = \sum \text{ВДВ}_1 - \sum \text{ВДВ}_0 = \sum T_1 V_1 d\text{ВДВ}_1 - \sum T_0 V_0 d\text{ВДВ}_0.$$

Вплив кожного з факторів визначається як:

$$\Delta\text{ВДВ} = \Delta\text{ВДВ}(T) + \Delta\text{ВДВ}(V) + \Delta\text{ВДВ}(d\text{ВДВ}),$$

де $\Delta\text{ВДВ}\,(T) = \sum T_1 V_0 d\text{ВДВ}_0 - \sum T_0 V_0 d\text{ВДВ}_0$ – зміна ВДВ за рахунок зміни витрат праці;

$\Delta\text{ВДВ}\,(V) = \sum T_1 V_1 d\text{ВДВ}_0 - \sum T_1 V_0 d\text{ВДВ}_0$ – зміна ВДВ за рахунок зміни продуктивності праці;

$\Delta\text{ВДВ}\,(d\text{ВДВ}) = \sum T_1 V_1 d\text{ВДВ}_1 - \sum T_1 V_1 d\text{ВДВ}_0$ – зміна ВДВ за рахунок частки ВДВ окремого сектору (галузі, виду діяльності) загальним обсягом ВДВ.

Система індексів у відносному вираженні матиме вигляд:

$$I_{\text{ВДВ}} = \frac{\sum T_1 \times V_1 \times d\text{ВДВ}_1}{\sum T_0 \times V_0 \times d\text{ВДВ}_0} = IT \times IV \times Id\text{ВДВ}_0.$$

Це – загальна зміна ВДВ у відносному вираженні.

Вплив кожного з факторів визначають як:

– зміну ВДВ за рахунок зміни витрат праці:

$$I_{\text{ВДВ}(T)} = \frac{\sum T_1 \times V_0 \times d\text{ВДВ}_0}{\sum T_0 \times V_0 \times d\text{ВДВ}_0};$$

– зміну ВДВ за рахунок зміни продуктивності праці:

$$I_{\text{ВДВ}(V)} = \frac{\sum T_1 \times V_1 \times d\text{ВДВ}_0}{\sum T_1 \times V_0 \times d\text{ВДВ}_0};$$

– зміну ВДВ за рахунок частки ВДВ окремого сектора (галузі, виду діяльності) загальним обсягом ВДВ:

$$I_{\text{ВДВ}(d\text{ВДВ})} = \frac{\sum T_1 \times V_1 \times d\text{ВДВ}_1}{\sum T_1 \times V_1 \times d\text{ВДВ}_0};$$

2) загального обсягу випуску товарів та послуг (ВВ), частки окремих секторів (галузей, видів діяльності) загальним обсягом ВВ (dВВ) і частки ВДВ у випуску кожного сектора (галузі, виду діяльності):

$$\text{ВДВ} = \text{ВВ} \times d\text{ВВ} \times d\text{ВДВ}.$$

Система індексів в абсолютному вираженні матиме вигляд загальної зміни ВДВ в абсолютному вираженні:

$$\Delta\text{ВДВ} = \Delta\text{ВДВ}_1 - \Delta\text{ВДВ}_0 =$$
$$\sum \text{ВВ}_1 \times d\text{ВВ}_1 \times d\text{ВДВ}_1 - \sum \text{ВВ}_0 \times d\text{ВВ}_0 \times d\text{ВДВ}_0.$$

Вплив кожного з факторів визначають як:

ΔВДВ (ВВ) = $\sum$ ВВ$_1$ × dВВ$_0$ × dВДВ$_0$ − $\sum$ ВВ$_0$ × dВВ$_0$ × dВДВ$_0$ – зміна ВДВ за рахунок зміни ВВ;

ΔВДВ (dВВ) = $\sum$ ВВ$_1$ × dВВ$_1$ × dВДВ$_0$ − $\sum$ ВВ$_1$ × dВВ$_0$ × dВДВ$_0$ – зміна ВДВ за рахунок зміни dВВ;

ΔВДВ (dВДВ) = $\sum$ ВВ$_1$ × dВВ$_1$ × dВДВ$_1$ − $\sum$ ВВ$_1$ × dВВ$_1$ × dВДВ$_0$ – зміна ВДВ за рахунок частки ВДВ окремого сектора (галузі, виду діяльності) загальним обсягом ВДВ.

Система індексів у відносному вираженні матиме вигляд:

$$I_{\text{ВДВ}} = \frac{\sum \text{ВВ}_1 \times d\text{ВВ}_1 \times d\text{ВДВ}_1}{\sum \text{ВВ}_0 \times d\text{ВВ}_1 \times d\text{ВДВ}_0} = I\text{ВВ} \times Id\text{ВВ} \times Id\text{ВДВ}.$$

Вплив кожного з факторів визначають як:

– зміну ВДВ за рахунок зміни обсягу ВВ:

$$I_{\text{ВДВ}(\text{ВВ})} = \frac{\sum \text{ВВ}_1 \times d\text{ВВ}_0 \times d\text{ВДВ}_0}{\sum \text{ВВ}_0 \times d\text{ВВ}_0 \times d\text{ВДВ}_0};$$

– зміну ВДВ за рахунок зміни частки *d*ВВ:

$$I_{\text{ВДВ}(d\text{ВВ})} = \frac{\sum \text{ВВ}_1 \times d\text{ВВ}_1 \times d\text{ВДВ}_0}{\sum \text{ВВ}_1 \times d\text{ВВ}_0 \times d\text{ВДВ}_0};$$

– зміну ВДВ за рахунок частки ВДВ окремого сектора (галузі, виду діяльності) загальним обсягом ВДВ:

$$I_{\text{ВДВ}(d\text{ВДВ})} = \frac{\sum BB_1 \times dBB_1 \times d\text{ВДВ}_1}{\sum BB_1 \times dBB_1 \times d\text{ВДВ}_0}.$$

Перелік запитань для самоконтролю

1. Яка послідовність поточних секторних рахунків у СНР?
2. Для чого призначено рахунок виробництва?
3. З яких елементів складається випуск?
4. З яких елементів складається проміжне споживання?
5. Як визначається додана вартість?

Практичні завдання

Завдання 1. У лютому поточного року промислове підприємство реалізувало продукції на 14,6 млн грн. Додатково підприємством було отримано 2,3 млн грн як передоплату за ще невироблену продукцію. Крім того, було вироблено і реалізовано напівфабрикатів на 1,3 млн грн та виконано робіт промислового характеру на 0,6 млн грн.

Визначте валовий випуск продукції за лютий звітного року.

Завдання 2. У звітному році промисловим підприємством було вироблено 16 верстатів. З них 14 верстатів було продано у звітному періоді за ціною 800 тис. грн за одиницю. Решта верстатів були відправлені на склад готової продукції і продані наступного року за ціною 950 тис. грн за одиницю.

Розрахуйте валовий випуск продукції за звітний рік. Визначте величину холдингового прибутку.

Завдання 3. Підприємством промисловості за звітний рік було реалізовано продукції на суму 600 млн грн. З них 120 млн грн було отримано за продукцію минулого року, вилучену із запасів. Водночас вартість запасів зросла поточного року на 20 % порівняно з минулим роком. Визначте валовий випуск підприємства промисловості й отриману ним величину холдингового прибутку.

Завдання 4. Є дані про економічну діяльність підприємств металургійної промисловості регіону в поточних цінах млн грн.

Показники	Базисний рік	Поточний рік
Готова продукція, реалізована поточного періоду	10 800	1 2200
Неоплачена готова продукція, передана замовнику за актом здавання-приймання	2 800	1 700
Продукція, що не пройшла повний цикл технологічної обробки в межах підприємства: – на початок періоду – на кінець періоду	 1 228 1 160	 1 890 1 400
Продукція, яку обміняли за бартером	24 000	960
Капітальний ремонт обладнання	900	1 920

1. Визначте валовий випуск продукції за базисний та поточний роки.

2. Проаналізуйте структуру валового випуску звітного року і її зміну порівняно з базисним роком.

Завдання 5. Діяльність будівельного комбінату за підсумками роботи за рік характеризується такими даними, млн грн.

Закінчено та введено в дію об’єктів будівництва, зокрема вартість обладнання та інших машин	7 550 1 240
Виконано капітальний ремонт будівлі	190
Незавершене будівельне виробництво: – на початок року – наприкінці року	 441 492

Визначте валовий випуск будівельного комбінату.

Завдання 6. Діяльність кредитних установ регіону за рік характеризується такими даними у ринкових цінах, млн грн.

Відсотки, отримані банками за надання позик і кредитів, зокрема сума відсотків від надання міжбанківських кредитів	1 370 156
Відсотки, виплачені банками за залучення вільних фінансових коштів	876
Кошти, отримані за зберігання цінностей	90
Вартість банківських послуг за ведення рахунків, супровід кредитних договорів	212

Визначте валовий випуск банків і його структуру.

Тестові завдання

1. Не входять у ВВ страхування:

а) дохід від імпорту власних коштів;

б) дохід від інвестування власних коштів;

в) дохід від експорту власних коштів;

г) дохід від реалізування власних коштів.

2. Порівняння двох значень ВДВ у звітному і базисному періодах може бути виконано в:

а) абсолютному та відносному вираженні;

б) абсолютному вираженні;

в) відносному вираженні;

г) немає правильної відповіді.

3. Незавершене виробництво – це:

а) продукти, виготовлення яких завершено в межах даної господарської одиниці;

б) продукти, незакінчені обробкою в межах одного виробничого підрозділу;

в) продукти, що пройшли обробку в межах хоча б одного виробничого підрозділу і доведені до певної міри готовності;

г) немає правильної відповіді.

4. Усі податки в СНР поділяють на:

а) прямі;

б) непрямі;

в) поточні та капітальні;

г) майбутні.

5. Не входять у ВВ транспорту:

а) доходи від перевезень вантажів у вагонах неробочого парку;

б) доходи від перевезень вантажів, пасажирів і багажу;

в) доходи від надання різних послуг клієнтам (доходи камер зберігання ручної поклажі та багажу, оплата послуг носильників, орендна плата за складські приміщення, ділянки землі і будови, що здають різним підприємствам і організаціям; комісійні збори за надання послуг у пасажирських поїздах; виручка від продажу перонних квитків; вантажно-розвантажувальних робіт і транспортно-експедиторських операцій);

г) немає правильної відповіді.

6. Система індексів в абсолютному вираженні матиме вигляд:

а) $ХВДВ_1 – ХВДВ_0$;

б) ДВДВ;

в) $ХВДВ_1 – ХВДВ_0$;

г) ХТ^1 < $СВДВ_1$ – ХТ0 V_o < $СВДВ_0$ **–** загальна зміна ВДВ в абсолютному вираженні;

д) $ХВД_1 – ХВДВ_0$;

е) ХТ^1 < $СВДВ_1 – ХТ_0$ V_o < $СВДВ_0$ **–** загальна зміна ВДВ в абсолютному вираженні;

ж) ДВДВ;

и) ДВДВ;

к) $ХВДВ_1 – ХВДВ_0$;

л) ХТ^1 < $СВДВ_1 – ХТ_0$ V_o < $СВД_0$ **–** загальна зміна ВДВ в абсолютному вираженні;

м) ДВДВ;

н) ХТ^1 < $СВВ_1 – ХТ_0$ V_o < $СВДВ_0$ **–** загальна зміна ВДВ в абсолютному вираженні.

7. Чисті податки на продукти та імпорт являють собою:

а) різницю між мінімалізацією податків на продукти та імпорт і субсидій на продукти й імпорт;

б) різницю між величиною податків на продукти та імпорт і субсидій на продукти й експорт;

в) різницю між величиною податків на продукти та експорт і субсидій на продукти й імпорт;

г) різницю між величиною податків на продукти та імпорт і субсидій на продукти й імпорт.

8. Податки на виробництво та імпорт поділяють:

а) на податки на продукти та експорт, інші податки на виробництво;

б) на податки на продукти та імпорт, інші податки на виробництво;

в) на податки на продукти експорту та імпорту, інші податки на виробництво;

г) немає правильної відповіді.

9. Входять у ВВ торгівлі:

а) роздрібна націнка;

б) торгова націнка;

в) виручка;

г) немає правильної відповіді.

10. На скільки груп поділяють поточні податки:

а) 5;

б) 2;

в) 3;

г) 4.

ТЕМА 4
РАХУНОК УТВОРЕННЯ ДОХОДУ

4.1. Призначення рахунку утворення доходу.

4.2. Податки і субсидії на виробництво та імпорт.

4.3. Оплата праці найманих працівників.

4.4. Валовий прибуток, змішаний дохід.

4.5. Особливості побудови консолідованого та секторних рахунків.

4.1. Призначення рахунку утворення доходу

Рахунок утворення доходів відображає розподільні операції, пов'язані з виробництвом. Він є складовою частиною рахунків первинного розподілу доходів.

Доходи, які отримують інституційними одиницями безпосередньо в результаті виробничої діяльності, називають первинними доходами. Їх виплачують з доданої вартості, яка створювана у виробництві. У ресурсній частині рахунку записують величину валової доданої вартості (а на рівні економіки загалом – валовий внутрішній продукт), яку переносять з рахунку виробництва.

У використанні відображають такі витрати виробників з доданої вартості:

а) оплату праці, яка виплачується найманим працівникам, зайнятим у процесі виробництва;

б) податки на виробництво та імпорт (що виплачують), за винятком субсидій (що отримують) у результаті участі у виробництві; податки на виробництво та імпорт не містять будь-яких податків на доходи, що виплачують одержувачі доходів від виробництва.

Балансуючою статтею рахунку утворення доходів є прибуток або змішаний дохід, які також показують на стороні використання. Прибуток являє собою ту частину доданої вартості, яка

залишається у виробників після вирахування витрат, пов'язаних з оплатою праці найманих працівників і сплатою податків на виробництво та імпорт. Ця стаття визначає прибуток (або збиток), отриманий від виробництва, до обліку доходів від власності. Для некорпоративних підприємств, що належать домашнім господарствам, у яких члени домашнього господарства мають неоплачувані трудові витрати, вона характеризує змішані елементи доданої вартості (прибуток та трудові витрати). Тому балансувальна стаття містить елемент винагороди за роботу, яка не може бути відокремлена від доходу власника або підприємця. У цьому разі балансувальну статтю називають змішаним доходом.

4.2. Податки і субсидії на виробництво та імпорт

Податки на виробництво та імпорт містять податки на продукти та інші податки, пов'язані з виробництвом, а субсидії на виробництво та імпорт – субсидії на продукти та інші субсидії, пов'язані з виробництвом.

Інші податки, пов'язані з виробництвом, містять платежі підприємств та організацій державного та місцевих бюджетів, державних цільових фондів у зв'язку з використанням ресурсів та одержанням дозволів на специфічні види діяльності.

До інших субсидій, пов'язаних з виробництвом, належать ті, які надають для здійснення певної економічної та соціальної політики щодо використання ресурсів.

Валовий (чистий) прибуток – показник, який характеризує перевищення доходів над витратами, які підприємства мають у результаті виробництва. Чистий прибуток визначають вилученням з валового прибутку споживання основного капіталу.

Валове нагромадження розраховують як суму валового нагромадження основного капіталу, зміни запасів матеріальних оборотних коштів та придбання за вилученням.

4.3. Оплата праці найманих працівників

Заробітна плата як основне джерело задоволення матеріальних і духовних потреб працівників та членів їх сімей є важливою економічною та юридичною категорією, оплата праці як юридична категорія, як важливий елемент трудових правовідносин характеризується такими ознаками [14]:

1) її виплачують відповідно до кількості та якості вкладеної праці, з урахуванням особистого трудового внеску працівника й кінцевих результатів праці підприємства;

2) її виплачують на підставі централізованих і локальних норм, що встановлені попередньо;

3) її виплачують у грошовій формі;

4) її виплачують з відповідних джерел (прибутку підприємств з бюджету).

5) її виплачують у розмірі, що не обмежується максимальним [14].

Основна заробітна плата працівника залежить від результатів його праці й визначається тарифними ставками, відрядними розцінками, посадовими окладами, а також надбавками і доплатами в розмірах, установлених законодавством. Додаткова оплата праці залежить від результатів господарської діяльності підприємства та встановлюється у вигляді премій, винагород, інших заохочувальних і компенсаційних виплат, а також надбавок і доплат, які не передбачені законодавством, або понад розміри, встановлені законодавством [14].

В Україні сьогодні використовують тарифну систему оплати праці – це сукупність взаємопов’язаних елементів: тарифної сітки, тарифних ставок, схем посадових окладів і тарифно-кваліфікаційних характеристик. Її застосовують для розподілу робіт і працівників залежно від їх, відповідно, складності та кваліфікації за розрядами тарифної сітки, і вона є основою формування та регулювання заробітної плати.

За тарифної системи діють дві форми оплати праці: відрядна і годинна, які охоплюють ряд систем для різних організаційно-технічних умов виробництва.

Відрядна форма оплати праці містить такі її системи: пряму відрядну, непряму відрядну, відрядно-преміальну, відрядно-прогресивну, акордну оплати. У разі відрядної форми оплату праці працівників провадять за нормами й розцінками, встановленими з огляду на розряд виконуваних робіт. Присвоєний працівникові кваліфікаційний (тарифний) розряд є підставою для надання йому можливості виконувати роботу відповідної складності. (Віднесення робіт до певних тарифних розрядів і присвоєння їх – власник + ПК відповідно до тарифно-кваліфікаційного довідника) [14].

Погодинна форма оплати праці охоплює такі її системи: просту погодинну, погодинно-преміальну. Погодинну оплату праці працівників провадять за годинними (денними) ставками із застосуванням нормованих завдань або за місячними окладами. Погодинну оплату праці керівників, спеціалістів і службовців провадять за місячними посадовими окладами (ставками), якщо інше не передбачено колективним договором [14].

4.4. Валовий прибуток, змішаний дохід

Валовий прибуток – балансуюча стаття для корпорацій, тобто вона з'являється в рахунках утворення доходу нефінансового (виробничого) і фінансового секторів економіки [14].

Змішаний доход – це балансуюча стаття утворення доходу для некорпорованих підприємств, що належать до сектору домашніх господарств. Це невеликі фермерські господарства, майстерні, ресторани, магазини, які належать окремим родинам, у яких вони самі працюють, а також особисті підсобні господарства, вільна професійна діяльність та ін. Специфічною складовою змішаного доходу домашніх господарств є умовна рента за проживання у власному житлі, яка входить до ВВП для того, щоб усунути відмінності в оцінці використання й орендованого житлового фонду [14].

У виробничому секторі економіки валовий (чистий) прибуток – це показник, що характеризує перевищення доходів над витратами, які підприємства мають у результаті виробництва

продукції та надання послуг. Прибуток у рахунку утворення доходу розраховують згідно зі стандартними правилами, що випливають із вимог порівнянності ВВП різних країн, для чого має бути здійснено ряд розрахунків, з яких принципово важливими є:

– відокремлення виробничого прибутку від інших видів доходу – доходу від власності, трансфертів (наприклад, штрафів, пені);

– вилученні інфляційних доходів або додавання дефляційних збитків, що виникли під час перебування засобів та продуктів виробництва в запасах у результаті застосування певних методів вартісного обліку [14].

4.5. Особливості побудови консолідованого та секторних рахунків

Використання рахунку виробництва охоплює проміжне споживання і балансуючу статтю рахунку – ВВП у ринкових цінах.

Зазначимо, що ВВ завжди реєструють у ресурсній частині рахунку виробництва. ВВ показує (фіксує) початкову точку у визначенні результату виробництва. Цей показник називають «валовим» випуском тому, що у разі його обчислення не вилучають вартість товарів і послуг, витрачених у процесі виробництва, тобто він містить і повторний рахунок вартості.

Валовий випуск – це сукупна ринкова вартість товарів і послуг, вироблених економічними одиницями-резидентами за рік.

Відповідно до прийнятого в СНР трактування меж виробничої діяльності ВВ охоплює:

1) усі товари незалежно від місця їх використання (в інших одиницях чи в себе для особистого кінцевого споживання або нагромадження, охоплюючи приріст запасів матеріальних оборотних коштів);

2) усі послуги, які надають іншим інституційним одиницям (зокрема, неринкові послуги органів державного управління і некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства);

3) послуги домогосподарств за проживання в особистому житлі та послуги, надані оплачуваною домашньою прислугою.

Проте безкоштовні домашні послуги, що надають члени родини один одному (приготування їжі, прання білизни, прибирання квартири, ремонт домашнього майна тощо), не входять до меж виробництва [14].

До складу ВВ не входять деякі види ренти, зокрема орендна плата за сільськогосподарську і несільськогосподарську землю, яку розглядають не як плату за послуги, а як плату за фактор виробництва, а також платежі за використання нематеріальних активів (патентів, авторських прав, ліцензій тощо).

Розрізняють два типи валового випуску – ринковий і неринковий.

Ринковий ВВ охоплює:

1) товари і послуги, які реалізують за економічно значущими цінами за допомогою продажу або бартеру;

2) товари і послуги, які надають працівникам як оплату праці в натуральній формі;

3) товари і послуги, які виробляє один підрозділ цього підприємства (підрозділ, який перебуває на самостійному балансі або є окремою обліковою одиницею) і надає іншим підрозділам того самого підприємства для використання у виробництві (наприклад, продукти харчування, що виробляє і передає підсобне господарство підприємства до їдалень, дитсадків, які належать цьому підприємству);

4) готову продукцію і незавершене виробництво, які надходять до запасів матеріальних оборотних фондів у виробника і призначені для ринкового використання» [14].

Неринковий ВВ охоплює:

1) товари і послуги, що їх вироблено економічними одиницями для власного кінцевого споживання і нагромадження (наприклад, сільгосппродукти, які вироблені фермерськими, селянськими або підсобними господарствами; будівництво госпспособом; послуги за проживання у власному житлі; послуги оплачуваної домашньої прислуги тощо);

2) товари і послуги, які надають безкоштовно або за цінами, які не мають економічного значення, одними інституційними одиницями іншим одиницям, охоплюючи послуги, що надають

суспільству загалом у галузі освіти, охорони здоров'я, державного управління, оборони тощо;

3) готову продукцію і незавершене виробництво, що призначені для неринкового використання і надходять до запасів матеріальних оборотних коштів у виробника [14].

У національних рахунках використовують два рівні показників і два методи їх оцінки. Для економіки загалом результати економічної діяльності вимірюють ВВ товарів та послуг і ВВП у ринкових цінах, для секторів і галузей економіки – ВВ у основних цінах і ВДВ.

Ринковий ВВ товарів і послуг СНР рекомендує оцінювати за основними цінами, або якщо це неможливо, то за цінами виробника.

Перелік запитань для самоконтролю

1. Для чого призначено рахунок утворення доходу?
2. З яких елементів складається показник оплати праці в рахунку?
3. У чому полягає відмінність податків на продукти та інших податків на виробництво?
4. Як відображуються субсидії на виробництво в рахунку? На що вони впливають?
5. Як визначають і в чому сутність балансуючої статті рахунку утворення доходу?
6. Як інтерпретується показник змішаного доходу? Для якого сектору його визначають?

Тестові завдання

1. Якого методу обчислення ВВП не існує:

а) виробничого;

б) розподільчого;

в) перехресного;

г) методу кінцевого використання.

2. Валове нагромадження основного капіталу охоплює:

а) придбання, за відрахуванням вибуття, нових та існуючих елементів основного капіталу;

б) витрати на придбання робочого одягу, запасних частин, малоцінного обладнання, навіть якщо ними користуються тривалий час;

в) витрати господарських одиниць на наукові дослідження, рекламу;

г) витрати на придбання військової техніки для збройних сил, зокрема обладнання тривалого користування.

3. Що з переліченого не входить до проміжного споживання:

а) витрати, спрямовані на інвестування, нагромадження й експорт;

б) оплата робіт і послуг, надані іншими одиницями окремим одиницям або особам (ремонт, послуги транспорту, зв'язку, обчислювальних центрів, комунальні послуги, послуги реклами, юристів, страхування тощо);

в) витрати сировини, матеріалів, палива, енергії, насіння, кормів, продуктів харчування, медикаментів, спецодягу та ін.;

г) витрати на відрядження в частині оплати проїзду і готелів тощо.

4. Валовий національний дохід більший за ВВП, така ситуація наявна в:

а) розвинених країнах;

б) країнах з тіньовою економікою;

в) країнах з перехідною економікою;

г) немає правильної відповіді.

5. Валові заощадження розраховують як:

а) різницю між валовим наявним доходом (ВНДН) та кінцевим споживанням;

б) суму між валовим наявним доходом (ВНДН) та кінцевим споживанням;

в) добуток між валовим наявним доходом (ВНДН) та кінцевим споживанням;

г) частку між валовим наявним доходом (ВНДН) та кінцевим споживанням.

6. В обчисленні ВВП за розподільчим методом задіяні всі показники, крім:

а) валового випуску окремих галузей;

б) валового корпоративного прибутку;

в) заробітної плати найманих працівників, охоплюючи відрахування до страхових фондів;

г) чистих неприбуткових податків.

7. Валовий внутрішній продукт – це:

а) сукупна ринкова вартість кінцевої продукції та послуг, що вироблені резидентами країни за рік;

б) частка валового випуску, яка виходить зі сфери виробництва і спрямована на невиробниче споживання, інвестування (нагромадження) та експорт;

в) дохід, що отримують домашні господарства, індивідуальні підприємці від функціонування некорпорованих підприємств;

г) частка валової доданої вартості, що залишається у виробників після відшкодування витрат на заробітну плату і чистих неприбуткових податків.

8. Згідно з методом кінцевого використання (за витратами) ВВП обчислюють як:

а) суму первинних доходів, створених резидентами країни за рік.;

б) суму окремих елементів сукупних витрат, здійснених усередині країни і пов’язаних зі створенням кінцевого продукту та послуг;

в) суму валової доданої вартості всіх галузей економіки плюс продуктові податки за мінусом субсидії;

г) не обчислюють.

9. В обчисленні ВВП за виробничим методом НЕ задіяний такий показник:

а) продуктові податки;

б) валовий випуск окремих галузей;

в) матеріальні витрати окремих галузей;

г) споживчі витрати домашніх господарств, тобто населення.

10. Статистичний аналіз інформації, що міститься в СНР, має напрям:

а) економічний аналіз;

б) аналіз інформації, що міститься в окремих рахунках СНР;

в) аналіз господарської діяльності;

г) усі відповіді правильні.

ТЕМА 5
РАХУНКИ РОЗПОДІЛУ ТА ВИКОРИСТАННЯ ДОХОДУ

5.1. Призначення рахунку розподілу первинного доходу.

5.2. Розподіл первинних доходів від виробничої діяльності.

5.3. Доходи від власності. Сальдо первинних доходів.

5.4. Особливості побудови консолідованого та секторних рахунків.

5.5. Призначення рахунку вторинного розподілу доходу.

5.6. Поточні трансферти.

5.7. Податки на доходи та власність.

5.8. Соціальне страхування, соціальні допомоги.

5.9. Валовий наявний дохід.

5.10. Призначення рахунку перерозподілу доходу в натуральній формі.

5.11. Соціальні трансферти в натуральній формі.

5.12. Призначення рахунків використання доходу.

5.13. Витрати на кінцеве споживання з розподіленням на індивідуальні та колективні споживчі витрати.

5.14. Валові та чисті заощадження.

5.1. Призначення рахунку розподілу первинного доходу

Рахунок показує, які саме сектори є одержувачами первинних доходів. У ресурсній частині рахунку перебувають показники, які переносяться з частки використання рахунку утворення доходів (оплата праці найманих працівників, чисті податки на виробництво та на імпорт, валовий прибуток економіки і змішаний дохід). Крім показників, перенесених з рахунку утворення доходів, ресурсна частина рахунку розподілу первинних доходів містить показник «доходи від власності отримані».

Розділ використання цього рахунку містить показник «доходи від власності сплачені». Балансуючою статтею рахунку є показник «сальдо первинних доходів», який на рівні економіки загалом утворює валовий національний дохід.

Первинні доходи, отримані резидентами країни від нерезидентів, складаються з таких елементів:

• оплати праці працівників-резидентів економічними одиницями-нерезидентами;

• податків на виробництво, сплачених державі економічними одиницями-нерезидентами;

• доходів від власності, отриманих від «решти світу» (надходження відсотків за кредитами, наданими резидентами країни урядам іноземних держав, іноземним банкам, іноземним фірмам; дивіденди та інші доходи, одержувані з-за кордону резидентами за участь в акціонерному капіталі; реінвестовані доходи підприємства прямого іноземного інвестування та ін.).

Між показниками рахунків розподілу первинних доходів і рахунків утворення доходів існують такі взаємозв'язки:

1) оплата праці в рахунку розподілу первинних доходів = оплата праці в рахунку освіти доходів + сальдо оплати нерезидентами праці найманих працівників-резидентів і резидентами оплати праці найманих працівників-резидентів;

2) податки на виробництво в рахунку розподілу первинних доходів = податки на виробництво в рахунку утворення доходів + сальдо податків на виробництво, отриманих від «Решти світу» і виплачених «Решти світу».

3) валовий національний дохід = ВВП + сальдо первинних доходів, отриманих від «Решти світу» і виплачених «Решти світу».

У розподілі беруть участь тільки суб'єкти економічної діяльності. Для задоволення потреб держави й окремих його членів необхідні додаткові доходи, які утворюються у процесі перерозподілу ВВП і національного доходу. Цей процес відбивається в рахунку вторинного розподілу доходів.

5.2. Розподіл первинних доходів від виробничої діяльності

Виробничі підприємства отримують основний дохід від реалізації продукції (продажу товарів, виконання робіт, надання послуг), тобто від своєї основної діяльності. Додатковий дохід може бути отриманий від реалізації активів, а також від позареалізаційної діяльності (отримання відсотків, штрафів, пені). Доходи у грошовому вираженні є виручкою. У цьому плані економіка підприємства мало відрізняється від економіки будівельної організації.

Відмінності полягають в основному в галузі укладення договорів і реалізації продукції. Якщо будівельні організації починають роботи на будівництві тільки після укладення договорів або в крайньому випадку під гарантії їх укладення, то багато промислових і сільськогосподарських підприємств розгортають випуск товарної продукції з огляду на власне прогнозування попиту. Тому конкуренція зміщується із фази замовлень на етап реалізації. Відповідно, виникає потреба у складах готової продукції (практично відсутніх у будівництві), інтенсивної рекламі, обслуговуванні після продажу і довгостроковому плануванні випуску.

Договори на реалізацію готової продукції полягають зазвичай на вже готову або освоєну продукцію. Однак це не належить до випуску дрібносерійної, одиничної та унікальної продукції, характер продажів якої наближається до будівництва суднобудування, авіабудування, космічної промисловості та ін. У цих галузях навіть розробка конструкторсько-технологічної документації коштує настільки дорого, що вона починається тільки після отримання замовлення. Відповідно, і конкуренція здійснюється на стадії розміщення замовлень, як і в будівництві.

Отже, економіка підприємства значною мірою залежить від серійності випуску товарів. Водночас зазвичай розрізняють товари масового попиту, великі, середні й дрібні серії, а також одиничне виробництво.

У промисловості змінюється і поняття життєвого циклу продукції. У ньому в основному описано не існування окремого об’єкта, як у будівництві, а цикл випуску товару: маркетинг, планування попиту, розробка виробів, постановка виробництва, випуск, організація підтримки після продажу, зняття з виробництва.

5.3. Доходи від власності. Сальдо первинних доходів

Доходи від власності охоплюють розподілений прибуток корпорацій, виплати відсотків за акціями, ренту, плату за кредит. Практично всі сектори здійснюють обмін цими видами первинних доходів. Держава платить відсотки, але державного боргу, причому значну частину їх – сектору «Решта світу», й отримує плату за державні кредити, надані іншим країнам, а також частину прибутку державних підприємств. Домашні господарства отримують відсотки від вкладів, акцій та інших цінних паперів. Корпорації виплачують частину прибутку своїм власникам в особі домашніх господарств, держави, сектору «Решта світу», фінансових установ. Деякі некомерційні організації, наприклад Нобелівський фонд, повністю існують тільки за рахунок доходів від власності.

Характерною рисою системи був поділ суспільного виробництва на дві нерівнозначні сфери: матеріальне та нематеріальне виробництво. ВВП відрізняється від ВНП на сальдо первинних доходів, яке може бути як додатнім, так і від'ємним. У країнах, в яких розвивається ВВП, зазвичай перевищує ВНП, тому що цим країнам доводиться сплачувати великі відсотки за зовнішні позики. Однак якщо країна не залежить від зовнішніх позик, то ВНП цих країн буде більшим, ніж ВВП, адже значна кількість громадян працює за межами цієї країни [14].

1 – доходи, отримані резидентами з-за кордону у зв'язку з їх участю у виробництві ВВП інших країн (оплата праці, відсотки, дивіденди);

2 – доходи, сплачені резидентам інших країн за участь у виробництві ВВП цієї країни (оплата праці, відсотки, дивіденди) [14].

Для України різниця між показниками ВВП і ВНП незначна й перебуває в межах від одного до кількох відсотків.

Первинні доходи не містять доходів, отриманих з-за кордону в порядку перерозподілу (наприклад, подарунки, гуманітарна

допомога тощо). Якщо ці доходи (трансферти) додати до ВНП і відняти аналогічні доходи, сплачені за кордон, отримуємо **валовий національний використовуваний дохід (ВНВД):**

ВНП + Трансферти з-за кордону – Трансферти, сплачені за кордоном

5.4. Особливості побудови консолідованого та секторних рахунків

Рахунки є важливим елементом СНР. Їх використовують для реєстрування економічних операцій, які здійснюють інституційні одиниці, заклади, що є резидентами країни, а також операцій, які здійснюють між резидентами і нерезидентами.

Рахунок є засобом фіксації (щодо конкретного аспекту економічного життя) або видів використання і ресурсів, або зміни активів та пасивів, або запасу активів та пасивів на певний час.

Рахунки можуть бути побудовані для інституційних одиниць та секторів, операцій, інших країн світу (зовнішні операції), активів і пасивів, закладів та галузей, продуктів, економіки країни загалом.

Зазначимо, що записи в рахунках належать не до кожної окремої економічної операції, а до узагальнювальних груп економічних операцій (наприклад, виробництво, споживання, нагромадження, експорт тощо). Деякі записи в рахунках характеризують не економічні операції (як добровільну взаємодію двох або більше інституційних одиниць), а зміну активів унаслідок екстраординарних подій (стихійного лиха, пожежі, військових дій та ін.). Зрештою, деякі записи в рахунках відображають узагальнювальні показники, що характеризують різні аспекти процесу розширеного відтворення: виробництво, розподіл, перерозподіл, споживання, заощадження, інвестиції тощо. Найбільш важливі узагальнювальні показники (наприклад, ВДВ, ВВП, ВНД, національне багатство тощо), які відображають розвиток економіки загалом, у СНР називають агрегатами. Агреговані економічні рахунки

надають інформацію щодо всієї економіки загалом, охоплюючи й баланси активів і пасивів, так, щоб показати ключові економічні потоки, основні економічні зв'язки, головні агреговані показники, загальну структуру СНР та зв'язки економіки з іншими країнами.

У СНР застосовують здебільшого класичну форму рахунків у вигляді двосторонніх балансів, одна сторона яких характеризує ресурси, а інша – використання. Можна застосовувати ще інші форми подання інформації (наприклад, у вигляді діаграм з використанням прямокутників, у яких подають розмір (обсяг) певних потоків і запасів). Усі рахунки балансуються за допомогою двох методів. Більша частина рахунків балансується за допомогою балансувальної статті, тобто балансовим методом. Інша частина рахунків – «за визначенням», тобто коли між записами, які належать до ресурсів і до використання, досягається рівновага. Таким рахунком, який балансується «за визначенням», є рахунок товарів і послуг. Він характеризує ресурси і використання товарів і послуг на різні цілі: кінцеве та проміжне споживання, нагромадження та ін. У цьому рахунку відсутня балансувальна стаття. Проте якщо всі статті, що долучені до цього рахунка, визначені (обчислені) правильно, то рахунок буде автоматично балансуватися. Наявність незбалансованості показує, що під час визначення обсягів окремих статей допущені помилки. Зазначимо також, що в кожному рахунку сума записів, що належить до ресурсів, має дорівнювати сумі записів, яку відносять до використання.

Перш ніж розпочати детальний розгляд рахунків, розглянемо побудову центральної структури системи.

Вона складається з такого:

1) консолідовані економічні рахунки, в яких подано повну сукупність рахунків інституційних секторів та інших країн світу разом з рахунками для грошових та інших операцій нагромадження, а також з рахунками для активів і пасивів;

2) таблиця ресурсів та їх використання, в якій інтегровано рахунки галузей відповідно до виду економічної діяльності і рахунки операцій з товарами та послугами відповідно до виду продукту;

3) тривимірний аналіз фінансових операцій і запасів фінансових активів і пасивів, в яких безпосередньо відображено відносини між секторами («від кого – кому?»);

4) функціональний аналіз операцій інституційних секторів на відповідність цілям їхньої діяльності;

5) таблиці населення й зайнятості.

Ці різні блоки, які разом складають центральну структуру, взаємозв'язані й повністю узгоджуються між собою, оскільки в них використовується той самий набір понять, визначень, класифікацій та правил розрахунку.

Консолідовані економічні рахунки та їх компоненти. Інтегровані економічні рахунки дають загальну картину економіки країни. СНР передбачає складання семи консолідованих рахунків для внутрішньої економіки, трьох рахунків для зовнішньоекономічної діяльності, а також балансів активів і пасивів. Консолідовані економічні рахунки охоплюють рахунки інституційних секторів (з обох боків виділяють, звичайно, колонку для кожного сектора). Ці рахунки розподілено на три підгрупи: 1) для поточних рахунків; 2) для рахунків нагромадження; 3) для балансів активів та пасивів [14].

У поточних рахунках фіксують виробництво, розподіл і перерозподіл доходу. Вони показують, як наявний капітал використовують для кінцевого споживання. Закінчуються вони нагромадженням.

У рахунках нагромадження фіксують усі зміни в активах і пасивах, а отже, всі зміни в різниці між активами та пасивами (зміни у власному капіталі), що відбулись за цей період. У балансах фіксують запаси активів і пасивів і різницю між ними, які існують на початку і в кінці облікового періоду. Виокремлено також колонку для інших країн світу.

Центральна колонка містить операції, балансувальні статті, активи й пасиви, що їх розміщено відповідно до структури рахунків, про яку йшлося раніше. Існує єдиний баланс для всіх операцій з товарами та послугами, а не для кожної з них. Тому рахункам товарів та послуг відповідає спеціальна колонка. У цій колонці відображено кожну операцію з товарами та послугами (виробництво, кінцеве виробництво та ін.), що її зафіксовано в рахунках інституційних секторів.

Консолідовані економічні рахунки містять також колонку для суми інституційних секторів (резидентів), тобто для всієї економіки загалом. У такий спосіб набувають наочності агреговані показники для всієї економіки.

Поточні рахунки стосуються виробництва, розподілу й використання доходу. Рахунки нагромадження охоплюють зміни в активах і пасивах та зміни у власному капіталі (для будь-якої інституційної одиниці або груп одиниць – різницю між її активами й зобов'язаннями). Баланси являють собою запаси активів і пасивів та власний капітал [14].

5.5. Призначення рахунку вторинного розподілу доходу

Ресурсна частина цього рахунку відкривається показником сальдо первинних доходів, що перейшли з рахунку розподілу первинних доходів. Інші показники ресурсної частини та частини використання є однойменними, за винятком балансуючої статті. Балансуючою статтею є ***валовий наявний дохід***. Така організація рахунків вторинного розподілу доходів пояснюється тим, що він відображає перерозподіл доходів, тобто трансферти. У кожного з них є сторона, яку сплачує сторона, що їх приймає [14].

5.6. Поточні трансферти

Поточні трансферти мають різну спрямованість і можуть охоплювати навіть бюджетну компенсацію за надані платником товари, послуги.

До ***поточних трансфертів*** переданим резидентами належать поточні податки на багатство, доходи нараховують на первинні доходи після їх розподілу. Прикладом таких податків є податок на прибуток і прибутковий податок, яким обкладають населення [14].

Поточні трансферти зазначено в п. 2.4 Інструкції № 333 під кодом 2600 «Поточні трансферти». До цієї категорії належать, зокрема, видатки на надання субсидій, дотацій, поточних трансфертів юридичним особам.

Під кодом 2610 «Субсидії та поточні трансферти підприємствам (установам, організаціям)» проходять (пп. 2.4.1 Інструкції № 333):

1) субсидії підприємствам (установам та організаціям), поточні видатки одержувачів бюджетних коштів;

2) дотації сільськогосподарським товаровиробникам;

3) субсидії на покриття збитків підприємств, фінансову підтримку підприємств на безповоротній основі, а також інші субсидії;

4) відшкодування відсотків за користування кредитами;

5) державна підтримка громадських організацій;

6) поточні трансферти підприємствам (установам, організаціям).

Субсидіями вважають усі невідплатні **поточні** виплати підприємствам, які не передбачають компенсації у вигляді спеціально обумовлених виплат або товарів і послуг в обмін на проведені платежі, а також видатки, пов'язані з відшкодуванням збитків державних підприємств (п. 1.6 Інструкції № 333). Тобто субсидії – це поточні виплати підприємствам на безповоротній основі [14].

Трансфертні платежі – це невідплатні й безповоротні платежі, які не є придбанням товарів чи послуг, наданням кредиту або виплатою непогашеного боргу [14] (п. 1.6 Інструкції № 333).

5.7. Податки на доходи та власність

Податок на доходи фізичних осіб – загальнодержавний податок, що стягується з доходів фізичних осіб (громадян – резидентів) і нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження в Україні (та за її межами для резидентів) [14].

Податок на майно складається з:

1) податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;

2) транспортного податку;

3) плати за землю.

Платниками податку є фізичні та юридичні особи, зокрема нерезиденти, які є власниками об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості.

Не є об'єктом оподаткування:

а) об'єкти житлової та нежитлової нерухомості, які перебувають у власності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, а також організацій, створених ними в установленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідного державного бюджету чи місцевого бюджету і є неприбутковими (їх спільна власності);

б) об'єкти житлової та нежитлової нерухомості, які розташовані в зонах відчуження та безумовного (обов'язкового) відселення, визначені законом, зокрема їх частки;

в) будівлі дитячих будинків сімейного типу;

г) гуртожитки;

д) житлова нерухомість, непридатна для проживання, зокрема у зв'язку з аварійним станом, визнана такою згідно з рішенням сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаної територіальної громади, що створена згідно із законом та перспективним планом формування територій громад;

е) об'єкти житлової нерухомості, зокрема їх частки, що належать дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, та особам з їх числа, визнаним такими відповідно до закону, дітям-інвалідам, які виховуються одинокими матерями (батьками), але не більше одного такого об'єкта на дитину;

ж) об'єкти нежитлової нерухомості, які використовують суб'єкти господарювання малого та середнього бізнесу, що провадять свою діяльність у малих архітектурних формах та на ринках;

и) будівлі промисловості, зокрема виробничі корпуси, цехи, складські приміщення промислових підприємств;

к) будівлі, споруди сільськогосподарських товаровиробників (юридичних і фізичних осіб), віднесені до класу «Будівлі сільськогосподарського призначення, лісівництва та рибного господарства» (код 1271) Державного класифікатора будівель та споруд ДК 018-2000, та які не здають їх власники в оренду, лізинг, позичку;

к) об’єкти житлової та нежитлової нерухомості, які перебувають у власності громадських організацій інвалідів та їх підприємств;

л) об’єкти нерухомості, що перебувають у власності релігійних організацій, статути (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку, та їх використовують виключно для забезпечення їхньої статутної діяльності, зокрема ті, в яких здійснюють діяльність засновані такими релігійними організаціями добродійні заклади (притулки, інтернати, лікарні тощо), крім об’єктів нерухомості, в яких здійснюють виробничу та/або господарську діяльність;

м) будівлі дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від форми власності та джерел фінансування, що їх використовують для надання освітніх послуг;

н) об’єкти нежитлової нерухомості державних та комунальних дитячих санаторно-курортних закладів і закладів оздоровлення та відпочинку дітей, а також дитячих санаторно-курортних закладів і закладів оздоровлення та відпочинку дітей, що перебувають на балансі підприємств, установ та організацій, які є неприбутковими і внесені контролювальним органом до Реєстру неприбуткових установ та організацій. У разі вилучення з Реєстру неприбуткових установ та організацій декларацію подає платник податку впродовж 30 календарних днів з дня вилучення, а податок сплачує починаючи з місяця, наступного за місяцем, в якому відбулося вилучення з Реєстру неприбуткових установ та організацій;

п) об’єкти нежитлової нерухомості державних та комунальних центрів олімпійської підготовки, шкіл вищої спортивної майстерності, центрів фізичного здоров’я населення, центрів з розвитку фізичної культури і спорту інвалідів, дитячо-юнацьких спортивних шкіл, а також центрів олімпійської підготовки, шкіл вищої спортивної майстерності, дитячо-юнацьких спортивних шкіл і спортивних споруд всеукраїнських фізкультурно-спортивних товариств, їх місцевих осередків та відокремлених підрозділів, що є неприбутковими та долучені до Реєстру неприбуткових установ та організацій. У разі вилучення таких установ та організацій з Реєстру неприбуткових установ та організацій декларацію подає платник податку впродовж 30 календарних днів з дня

вилучення, а податок сплачує, починаючи з місяця, наступного за місяцем, в якому відбулося вилучення з Реєстру неприбуткових установ та організацій» [14];

р) об'єкти нежитлової нерухомості баз олімпійської та параолімпійської підготовки. Перелік таких баз затверджує Кабінет Міністрів України;

с) об'єкти житлової нерухомості, які належать багатодітним або прийомним сім'ям, у яких виховується п'ять та більше дітей.

Базою оподаткування є загальна площа об'єкта житлової та нежитлової нерухомості, зокрема його часток.

Ставки податку для об'єктів житлової та/або нежитлової нерухомості, що перебувають у власності фізичних та юридичних осіб, встановлюють за рішенням сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом і перспективним планом формування територій громад, залежно від місця розташування (зональності) та типів таких об'єктів нерухомості у розмірі, що не перевищує 1,5 відсотка розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня звітного (податкового) року, за 1 квадратний метр бази оподаткування.

Податкове зобов'язання за звітний рік з податку сплачують:

а) фізичні особи – впродовж 60 днів з дня вручення податкового повідомлення-рішення;

б) юридичні особи – авансовими внесками щокварталу до 30 числа місяця, що наступає за звітним кварталом, які відображають у річній податковій декларації.

5.8. Соціальне страхування, соціальні допомоги

Соціальне страхування – фундаментальна основа державної системи соціального захисту населення, що уможливлює матеріальне забезпечення і підтримку непрацездатних громадян за рахунок фондів, сформованих працездатними членами суспільства.

Соціальне страхування – сукупність відносин, яка пов'язана з формуванням і витратами фондів грошових коштів для матеріального забезпечення непрацездатних.

Загальнообов'язкове державне соціальне страхування – система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту (охоплює матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби; повної, часткової або тимчасової втрати працездатності; втрати годувальника; безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом) за рахунок грошових фондів, які формуються за допомогою сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом (далі – роботодавець), громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом [14].

Видами соціального страхування, відповідно до закону, є:

1)на випадок безробіття;

2)у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;

3)від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (далі – страхування від нещасного випадку);

4)медичне.

Суб'єкти соціального страхування – застрахована особа або інша особа у випадках, передбачених законом, страхувальник та страховик.

Об'єкт соціального страхування – страховий ризик і страховий випадок, із настанням яких у застрахованих осіб (членів їх сімей, інших осіб) виникає право на матеріальне забезпечення та соціальні послуги, відповідно до закону, залежно від видів соціального страхування.

Електронний реєстр листків непрацездатності – система накопичення, зберігання та використання інформації про видані, продовжені й облікові листки непрацездатності.

Закон визначає основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг, спрямованих на профілактику складних життєвих обставин, подолання або мінімізацію їх негативних наслідків, особам / сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах. Соціальні послуги спрямовані на соціальні профілактику, підтримку й обслуговування.

Таблиця 5.1 – Типи соціальних послуг

Прості соціальні послуги	Комплексні соціальні послуги	Комплексні спеціалізовані соціальні послуги	Допоміжні соціальні послуги
Не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (інформування, консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів тощо)	Передбачають узгоджені дії фахівців з надання постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, виховання, спільне проживання, соціальний супровід, кризове втручання, підтримане проживання, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція тощо)	Надають певній категорії отримувачів соціальних послуг (ВІЛ-інфікованим особам, особам із залежністю від психотропних речовин, особам, які постраждали від торгівлі людьми, біженцям, особам із психічними розладами та іншим)	Надають як допомогу (транспортні послуги, переклад жестовою мовою тощо)

Соціальні послуги надають:

1) за місцем проживання / перебування (вдома);

2) у приміщенні надавача соціальних послуг:

стаціонарно – в умовах цілодобового перебування (проживання) отримувача соціальної послуги із забезпеченням харчування та умовами для проживання;

напівстаціонарно – впродовж визначеного часу доби з умовами для нічного або денного перебування;

3) за місцем перебування отримувача соціальних послуг, зокрема на вулиці.

Наказом Міністерства соціальної політики України від 12.10.2018 № 28 затверджено наведений нижче перелік соціальних послуг, що надають особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самостійно їх подолати.

Таблиця 5.2 – Перелік соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах [16]

№ з/п	Послуга	Короткий зміст
1	2	3
1.	Догляд вдома	Допомога в самообслуговуванні (дотримання особистої гігієни, рухового режиму, годування), пересуванні в побутових умовах, веденні домашнього господарства (закупівля і доставка продуктів харчування, ліків та інших товарів, приготування їжі, косметичне прибирання житла, оплата комунальних платежів, прання білизни, дрібний ремонт одягу), в організації взаємодії з іншими фахівцями та службами (виклик лікаря, працівників комунальних служб, транспортних служб тощо); навчання навичкам самообслуговування; допомога в забезпеченні технічними засобами реабілітації, навчання навичкам користування ними; психологічна підтримка; надання інформації з питань соціального захисту населення; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги; допомога в оформленні документів
2.	Догляд стаціонарний	Створення умов для проживання (надання ліжкомісця з комунально-побутовими послугами в стаціонарних умовах); забезпечення харчуванням, твердим, м’яким інвентарем; допомога в самообслуговуванні (дотримання особистої гігієни, рухового режиму, прийом ліків, годування); спостереження за станом здоров’я, організація надання реабілітаційних і медичних послуг; допомога в забезпеченні технічними засобами реабілітації, навчання навичкам користування ними; навчання навичкам самообслуговування; організація розпорядку дня, зокрема денної зайнятості, дозвілля
3.	Денний догляд	Забезпечення умов для денного перебування; забезпечення харчуванням; допомога у самообслуговуванні (дотримання особистої гігієни, рухового режиму, прийом ліків, годування); спостереження за станом здоров’я, надання реабілітаційних послуг; формування та підтримка навичок самообслуговування; психологічна підтримка; організація денної зайнятості, дозвілля

Продовження таблиці 5.2

1	2	3
4.	Підтримане проживання	Надання місця для проживання; навчання, розвиток і підтримка навичок самостійного проживання; допомога в організації розпорядку дня; організація медичного патронажу; допомога у веденні домашнього господарства (закупівля й доставка продуктів харчування, ліків та інших товарів, приготування їжі, косметичне прибирання); представництво інтересів; допомога в організації взаємодії з іншими фахівцями та службами; надання інформації з питань соціального захисту населення; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги
5.	Паліативний / хоспісний догляд	Допомога в самообслуговуванні (дотримання особистої гігієни, рухового режиму, прийом ліків, годування); спостереження за станом здоров'я; сприяння наданню медичних послуг; допомога в забезпеченні технічними засобами реабілітації, навчання навичкам користування ними; навчання членів сім'ї догляду; допомога у веденні домашнього господарства (закупівля й доставка продуктів харчування, ліків та інших товарів, приготування їжі, косметичне прибирання); представництво інтересів; психологічна підтримка особи та членів сім'ї; надання інформації з питань соціального захисту населення; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги; організація та підтримка груп самодопомоги
6.	Соціальний супровід сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування	Допомога у створенні та підтримці позитивного соціально-психологічного клімату в сім'ї; адаптація дитини в нових умовах; створення належних умов для забезпечення індивідуальних потреб кожної дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, у розвитку та вихованні; захист майнових, житлових та інших прав дитини; сприяння навчанню та розвитку дитини; допомога у зміцненні / відновленні родинних і суспільно корисних зв'язків; допомога у створенні та забезпеченні умов для пріоритетного права дитини на усиновлення; підготовка дитини до виходу із сім'ї, зокрема й до самостійного життя

Продовження таблиці 5.2

1	2	3
7.	Послуга соціальної адаптації	Допомога в аналізуванні життєвої ситуації, визначенні основних проблем, способів їх вирішення, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації; залучення отримувача до вирішення власної складної життєвої ситуації; надання інформації з питань соціального захисту населення; навчання, формування та розвиток соціальних навичок, умінь, соціальної компетенції; представництво інтересів; коригування психологічного стану та поведінки в повсякденному житті; надання психологічної підтримки; допомога в оформленні документів; сприяння працевлаштуванню; допомога у зміцненні / відновленні родинних і суспільно-корисних зв’язків; організація клубів за інтересами, клубів активного довголіття, університетів третього віку; допомога в організації денної зайнятості та дозвілля; сприяння організації та діяльності груп самодопомоги
8.	Послуга соціальної інтеграції та реінтеграції	Розвиток, формування та підтримка соціальних навичок; допомога в аналізуванні життєвої ситуації, визначенні основних проблем, способів їх вирішення, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації; залучення отримувача до вирішення власної складної життєвої ситуації; надання інформації з питань соціального захисту населення; представництво інтересів; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги; допомога в оформленні документів; допомога в отриманні реєстрації місця проживання / перебування; сприяння в отриманні житла, працевлаштуванні тощо; коригування психологічного стану та поведінки в повсякденному житті; надання психологічної підтримки; допомога у зміцненні / відновленні родинних і суспільно-корисних зв’язків; сприяння організації та діяльності груп самодопомоги; послуги перекладу, вивчення державної мови; сприяння у встановленні зв’язків із національно-культурними організаціями співвітчизників

Продовження таблиці 5.2

1	2	3
9.	Послуга соціальної реабілітації	Навчання, формування, розвиток і підтримка соціально-побутових навичок (самообслуговування, комунікації, позитивної поведінки, приготування їжі, користування грошима, орієнтування тощо); допомога в забезпеченні технічними засобами реабілітації, навчання навичкам користування ними; психологічна підтримка; організація дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та художньої діяльності, працетерапії; арт-терапія; надання інформації з питань соціального захисту населення
10.	Послуга соціально-психологічної реабілітації	Надання ліжко-місця з комунально-побутовими послугами; забезпечення твердим, м'яким інвентарем, одягом, взуттям, харчуванням; створення умов для здійснення санітарно-гігієнічних заходів, дотримання особистої гігієни; організація збереження особистих речей; проведення психологічного консультування та психолого-педагогічного коригування з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини; створення умов для здобуття дітьми освіти з урахуванням рівня їх підготовки; здійснення трудової адаптації дітей з урахуванням їх інтересів та можливостей; надання безоплатної правової допомоги; представництво інтересів; розвиток, формування та підтримка соціальних навичок; допомога в аналізуванні життєвої ситуації, визначенні основних проблем, способів їх вирішення; організація отримання медичних послуг, медичного обстеження; робота, спрямована на повернення дитини до біологічної родини
11.	Надання притулку	Надання ліжко-місця з комунально-побутовими послугами; забезпечення твердим, м'яким інвентарем, одягом, взуттям, харчуванням; створення умов для здійснення санітарно-гігієнічних заходів, дотримання особистої гігієни; сприяння у створенні умов для здобуття дітьми освіти з урахуванням рівня їх підготовки; організація збереження особистих речей; надання інформації з питань соціального захисту населення; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги; представництво інтересів; розвиток, формування та підтримка соціальних навичок; допомога в аналізуванні життєвої ситуації, визначенні основних проблем, способів їх вирішення; залучення отримувача до вирішення власної складної життєвої обставини; організація отримання медичних послуг, медичного обстеження; психологічне консультування; допомога в організації взаємодії з ін. фахівцями, службами

Продовження таблиці 5.2

1	2	3
12.	Кризове та екстрене втручання	Психологічна допомога (консультування, підтримка, діагностика, коригування, психотерапія, реабілітація); надання інформації з питань соціального захисту населення; допомога в організації взаємодії з іншими фахівцями та службами; представництво інтересів, коригування сімейних стосунків; допомога в отриманні безоплатної правової допомоги; організація надання невідкладної медичної допомоги; організація надання притулку
13.	Консультування	Допомога в аналізуванні життєвої ситуації, визначенні основних проблем, способів їх вирішення, складання плану виходу зі складної життєвої ситуації; психологічне консультування; сприяння в отриманні правової допомоги
14.	Соціальний супровід	Обстеження, оцінювання потреб, визначення способів вирішення основних проблем; складання індивідуального плану соціального супроводу; залучення отримувача послуги до виконання індивідуального плану соціального супроводу; оцінювання результатів виконання індивідуального плану соціального супроводу; регулярні зустрічі чи відвідування отримувача послуги з метою моніторингу виконання поставлених завдань; сприяння в отриманні інших послуг, організації взаємодії з іншими суб’єктами соціального супроводу; допомога в усвідомленні значення дій та/або розвиток уміння керувати ними; навчання та розвиток навичок; психологічне консультування; психологічна підтримка
15.	Соціальний супровід під час працевлаштування й на робочому місці	Регулярні зустрічі з отримувачем послуги; відвідування на робочому місці; сприяння в адаптації особи до виконання робочих функцій, пристосуванні робочого місця для осіб з інвалідністю; сприяння в отриманні інших послуг, організації взаємодії з іншими суб’єктами соціального супроводу; навчання та розвиток трудових і соціальних навичок; психологічне консультування; психологічна підтримка

Продовження таблиці 5.2

1	2	3
16.	Представництво інтересів	Ведення переговорів від імені отримувача соціальних послуг; допомога в оформленні або відновленні документів; сприяння в реєстрації місця проживання або перебування; допомога в розшуку рідних та близьких, відновленні родинних та соціальних зв'язків; сприяння в забезпеченні доступу до ресурсів і послуг за місцем проживання / перебування, встановленні зв'язків з іншими фахівцями, службами, організаціями, підприємствами, органами, закладами, установами тощо
17.	Посередництво (медіація)	Допомога у врегулюванні конфліктів; ведення переговорів; опрацювання способів та умов розв'язання конфлікту
18.	Соціальна профілактика	Організація навчання та просвіти; довідкові послуги; розроблення та розповсюдження рекламно-інформаційних матеріалів щодо надання соціальних послуг
19.	Послуга фізичного супроводу осіб з інвалідністю, які мають порушення опорно-рухового апарата та пересуваються на кріслах колісних, порушення зору	Надання допомоги під час переміщення у громадських місцях і транспорті для відвідування органів державної влади та місцевого самоврядування, установ, організацій і закладів, купівлі товарів, робіт і послуг, зокрема заповнення бланків, написання заяв, читання інформації під час такого відвідування та інше
20.	Послуга перекладу жестовою мовою	Переклад жестовою мовою (зокрема, з використанням знакових систем) і словесною мовою під час відвідування особами з інвалідністю з порушеннями слуху органів державної влади та місцевого самоврядування, установ, організацій і закладів, при купівлі товарів, робіт і послуг
21.	Натуральна допомога	Надання натуральної допомоги (пошиття одягу, ремонт одягу, ремонт взуття, перукарські послуги, прання білизни та одягу, ремонтні роботи, обробіток присадибної ділянки, косіння трави біля будинку, рубання та розпилювання дров, косметичне, вологе, генеральне прибирання)

Продовження таблиці 5.2

1	2	3
22.	Догляд і виховання дітей в умовах, наближених до сімейних	Забезпечення умов для проживання, наближених до сімейних (забезпечення харчуванням, одягом, взуттям, твердим і м'яким інвентарем, ведення домашнього господарства, організація дозвілля тощо), формування й підтримка навичок самообслуговування, побутових навичок, необхідних для організації самостійного життя; виховання та розвиток індивідуальних здібностей, сприяння в отриманні освітніх, медичних, реабілітаційних і соціальних послуг у відповідних закладах
23.	Супровід під час інклюзивного навчання	Надання допомоги дітям з особливими освітніми потребами під час перебування в закладах дошкільної та загальної середньої освіти
24.	Тимчасовий відпочинок для батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю	Забезпечення тимчасового догляду та виховання дитини з інвалідністю за місцем її проживання або перебування в сім'ї патронатного вихователя, в закладі на період відсутності батьків або осіб, які їх замінюють, що здійснюють догляд за дітьми з інвалідністю

5.9. Валовий наявний дохід

Валовий наявний дохід (ВНД) – сума валового національного доходу і трансфертів, отриманих з-за кордону, крім аналогічних трансфертів, переданих за кордон; загальна сума доходів окремих осіб і домашніх господарств, яку витрачають на споживання чи заощадження. За вирахуванням споживання основного капіталу ВНД утворює чистий наявний дохід. У системі національних рахунків ВНД є рахунком вторинного розподілу доходу, який охоплює перерозподіл отриманих секторами доходів через грошові трансферти. Операції, які формують цей рахунок, зумовлені реальною державною економічною і соціальною політикою, яка є джерелом появи податків на доходи, відрахувань на соціальне страхування, надходження соціальних допомог, страхових премій

та інших соцсоціальних трансфертів. У ресурсній частині ВНД перераховуються поточні податки на доходи та майно, внески на соціальне страхування, соціальні допомоги, а також інші поточні трансферти (крім натуральних, одержаних інституційними секторами та країною). Ці види трансфертів є і в розділі використання ресурсів, однак уже як сплачені. Балансова стаття – ВНД, що використовується на кінцеве споживання і національне заощадження [14].

5.10. Призначення рахунку перерозподілу доходу в натуральній формі

Основним напрямом аналізу на основі даних розглянутого рахунку є вивчення процесів, пов'язаних з наданням соціальних трансфертів населенню у формі компенсацій із соціального страхування, соціальної допомоги в натуральній формі, допомога в натуральній формі у вигляді соціальної допомоги та трансфертів індивідуальних неринкових товарів і послуг.

Рахунок перерозподілу доходу в натуральній формі належить до рахунків вторинного перерозподілу доходу і відображає перехід від наявного доходу до скоригованого наявного доходу. Від також виступає перехідною ланкою між двома варіантами рахунків використання доходу [14].

Залежно від поставлених цілей і завдань напрями аналізу на основі їх даних можуть бути також пов'язані з вивченням *загальних, структурних і якісних аспектів функціонування сфери кінцевого споживання в резидентній економіці.*

Напрями такого аналізу можуть поширюватися на процеси, які визначаються в СНС як витрати на *кінцеве споживання* і *фактичне кінцеве споживання*, у складі яких як аналізовані структурні елементи можуть бути виділені *індивідуальні* й *колективні види кінцевого споживання*. У цьому разі напрями аналізу можуть бути поширені на процеси, пов'язані з перерозподілом ресурсів, призначених для кінцевого споживання, між відповідними секторами економіки: державних установ, домашніх господарств і НКО, які обслуговують домашні господарства [14].

5.11. Соціальні трансферти в натуральній формі

Відрахування на соціальне страхування (до фондів соціального страхування, зайнятості та пенсійного фонду) виплачують домашні господарства органам соціального страхування. Оскільки соціальне страхування в нашій країні обов'язкове і перебуває під повним контролем держави, то фактично в рахунках одержувачем є сектор державних установ. Якщо соціальне страхування організовано через приватні фонди, наприклад приватні пенсійні фонди, як у США, то одержувачем може бути інший сектор (фінансових установ). Нагадаємо, що в СНР відрахування на соціальне страхування прийнято залучати в первинні доходи домашніх господарств (заробітну плату найманих працівників), навіть якщо на практиці ці гроші на руки працівникам не видаються, а прямо перераховуються підприємствами у відповідні фонди [14].

Поряд зі звичайними відрахуваннями на соціальне страхування в СНС прийнято також залучати в загальну суму так звані ***умовні відрахування на соціальне страхування***. Таке поняття введено тому, що іноді підприємці за домовленістю з найманими працівниками воліють не робити відповідні внески до фондів соціального страхування, а самі в певних випадках компенсують працівникам втрачені доходи. Наприклад, підприємство може платити додаткову пенсію своїм працівникам, потерпілим від нещасного випадку. Якщо це наявне, то в СНС необхідно показати умовні відрахування на соціальне страхування – суму, еквівалентну цій додатковій пенсії.

Соціальні допомоги, крім соціальних трансфертів у натуральній формі, охоплюють пенсії, допомоги щодо безробіття або тимчасової непрацездатності, стипендії та інші подібні трансферти у грошовій формі. Їх одержувачами є домашні господарства, а платниками – інші сектори, в основному державні установи та некомерційні організації. Соціальні трансферти в натуральній формі відображають в іншому субрахунку. До ***інших поточних трансфертів*** належать, наприклад, добровільні внески і пожертвування, гуманітарна допомога у грошовій формі (платником і одержувачем цього виду трансфертів може бути сектор «Решта світу») [14].

5.12. Призначення рахунків використання доходу

Мета складання рахунків використання доходів полягає в тому, щоб показати, як домашні господарства, органи державного управління та некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства (НКОДГ), розподіляють свій наявний дохід між кінцевим споживанням і заощадженням.

Складаються два рахунки використання доходів, які відповідають двом концепціям наявного доходу і споживання. У першому рахунку, рахунку використання наявного доходу, містяться дані про наявний дохід і витри на споживчі товари та послуги, які можуть бути здійснені за рахунок цього доходу. У другому рахунку, рахунку використання скоригованого наявного доходу, основна увага приділена споживанню товарів і послуг, придбаних і використаних інституційними одиницями, насамперед домашніми господарствами. Придбання споживчих товарів і послуг здійснюють за допомогою витрат та отримання соціальних трансфертів у натуральній формі [14].

У рахунку використання наявного доходу основною статтею на боці ресурсів є наявний дохід, який балансує статтею, перенесеною з рахунку вторинного розподілу доходів. Основною статтею на боці використання є витрати на кінцеве споживання. Витрати на кінцеве споживання – це сума витрат на споживчі товари та послуги.

У рахунку використання скоригованого наявного доходу основною статтею на боці ресурсів є скоригований наявний дохід, який балансує статтею, перенесеною з рахунку перерозподілу доходів у натуральній формі. На боці використання основною статтею є фактичне кінцеве споживання. Фактичне кінцеве споживання являє собою вартість придбаних споживчих товарів і послуг. Скоригований наявний дохід, який балансує статтею, перенесеною з рахунку перерозподілу доходів у натуральній формі, відображений на правому боці рахунку як статті ресурсів, тоді як фактичне кінцеве споживання відображено в лівій частині рахунку як статті використання доходів [14].

5.13. Витрати на кінцеве споживання з розподіленням на індивідуальні та колективні споживчі витрати

З погляду витрат сукупне кінцеве споживання являє собою суму всіх витрат на товари і послуги індивідуального та колективного споживання, які понесли домашні господарства-резиденти, некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства, НКОДГ – резиденти та органи державного управління [14].

Витрати на придбання товарів і послуг для індивідуального споживання належать до індивідуальних кінцевих споживчих витрат:

1) витрати домашніх господарств на придбання споживчих товарів і послуг, охоплюючи витрати на неринкові товари і послуги, які реалізують за економічно незначущими цінами;

2) витрати органів державного управління (охоплюючи фонди соціального страхування та позабюджетні фонди) і некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, з урахуванням умовно обчислених витрат на придбання споживчих товарів та послуг індивідуального характеру, що надають домашнім господарствам у вигляді соціальних трансфертів у натуральній формі [14].

5.14. Валові та чисті заощадження

Валовий дохід поділяють на: фонд споживання, який у формі особистих доходів надходить у домашні господарства власникам виробничих ресурсів, а також непрацездатним; фонд нагромадження у формі інвестицій використовують для простого і розширеного відтворення виробничої сфери та соціальної інфраструктури. На основі цих фондів формують валові та чисті заощадження. Валові заощадження спрямовують на розширене відтворення (нове будівництво, реконструкцію і розширення, технічне переоснащення) [14].

На основі чистих заощаджень формують нові виробничі фонди. Чисті заощадження менші від валових на величину, яка спрямовується у фонд амортизаційних відрахувань.

Валові заощадження охоплюють виробництво всіх інвестиційних товарів, які призначені для заміни машин, обладнання і споруд, верстатів, спожитих упродовж процесу виробництва, плюс будь-які чисті прибавки до обсягу капіталу в економіці. Тобто валові заощадження враховують як суму відшкодувань, так і суму приросту інвестицій [14].

Перелік запитань для самоконтролю

1. Що показує рахунок розподілу первинного доходу?
2. Які первинні доходи отримують окремі сектори економіки?
3. Які види доходів є первинними?
4. Як визначають і в чому сутність балансуючої статті рахунку розподілу первинного доходу?
5. На якому рівні визначають показники – сальдо первинних доходів і національний дохід?
6. У чому сутність вторинного розподілу доходу?
7. Які види поточних трансфертів відображені в рахунку?
8. У чому відмінність поточних трансфертів для секторів економіки та для національної економіки?
9. Як визначають балансуючу статтю рахунку вторинного розподілу доходу?
10. У чому відмінність між національним і наявним доходом?
11. Як визначають балансуючу статтю рахунку вторинного розподілу доходу?
12. Для яких секторів економіки доцільно будувати рахунок перерозподілу доходу в натуральній формі?
13. У чому сутність балансуючої статті рахунку перерозподілу доходу в натуральній формі?
14. Як визначають балансуючу статтю рахунку перерозподілу доходу в натуральній формі?
15. Як відбувається використання наявного доходу?
16. Яка балансуюча стаття утворюється у відповідному рахунку?
17. У чому сутність балансуючої статті рахунку використання наявного доходу?
18. Які процеси характеризує цей рахунок?

Практичні завдання

Завдання 1. На підставі даних побудувати рахунок розподілу первинних доходів і рахунок вторинного розподілу доходів України за два роки (у фактичних цінах; млн грн).

Показники	Роки	
	2011	2012
1. Валовий прибуток, змішаний дохід	478 783	536 461
2. Оплата праці найманих працівників	686 036	788 406
3. Податки на виробництво та імпорт	204 139	226 746
4. Субсидії на виробництво та імпорт(–)	–17 562	–40 603
5. Дохід від власності, одержаний від інших країн	5 272	12 319
6. Дохід від власності, сплачений іншим країнам	73 851	80 127
7. Поточні податки на доходи, майно тощо, одержані від інших країн	1 722	1 650
8. Інші поточні трансферти, одержані від інших країн	45 187	51 242
9. Поточні податки на доходи, майно тощо, сплачені іншим країнам	327	360
10. Соціальні допомоги, крім допомог у натурі, сплачені іншим країнам	18	19
11. Інші поточні трансферти, сплачені іншим країнам	7 967	9 554
12. Споживання основного капіталу	–125 809	–18 6295

Розрахуйте за два роки:

1. Валовий національний дохід.
2. Чистий національний дохід.
3. Валовий національний наявний дохід.
4. Чистий національний наявний дохід.
5. Чисті податки на виробництво та імпорт.
6. Сальдо поточних трансфертів.

Оцініть динаміку структури первинних доходів за допомогою узагальнювальних показників структурних зрушень, зробіть висновки про вплив перерозподільного процесу на формування кінцевих результатів.

Завдання 2. На підставі даних побудувати рахунок розподілу первинних доходів і рахунок вторинного розподілу доходів України за два роки (у фактичних цінах; млн грн).

Показники	Роки	
	2011	2012
1. Чистий національний дохід	1 157 008	1 256 907
2. Оплата праці найманих працівників	686 036	788 406
3. Податки на виробництво та імпорт	204 139	226 746
4. Субсидії на виробництво та імпорт (–)	–17 562	–40 603
5. Дохід від власності, одержаний від інших країн	5 272	12 319
6. Дохід від власності, сплачений іншим країнам	73 851	80 127
7. Поточні податки на доходи, майно тощо, одержані від інших країн	1 722	1 650
8. Інші поточні трансферти, одержані від інших країн	45 187	51 242
9. Поточні податки на доходи, майно тощо, сплачені іншим країнам	327	360
10. Соціальні допомоги, крім допомог у натурі, сплачені іншим країнам	18	19
11. Інші поточні трансферти, сплачені іншим країнам	7 967	9 554
12. Споживання основного капіталу	–125 809	–186 295

Розрахуйте за два роки:

1. Валовий національний дохід.
2. Валовий прибуток, змішаний дохід.
3. Валовий національний наявний дохід.
4. Чистий національний наявний дохід.
5. Чисті податки на виробництво та імпорт.
6. Сальдо поточних трансфертів.

Оцініть динаміку структури первинних доходів за допомогою узагальнювальних показників структурних зрушень, зробіть висновки про вплив перерозподільного процесу на формування кінцевих результатів.

Завдання 3. На підставі даних побудувати рахунок розподілу первинних доходів і рахунок вторинного розподілу доходів України за два роки (у фактичних цінах; млн грн).

Показники	Роки	
	2011	2012
1. Валовий прибуток, змішаний дохід	478 783	536 461
2. Валовий національний дохід	1 282 817	1 443 202
3. Податки на виробництво та імпорт	204 139	226 746
4. Субсидії на виробництво та імпорт (–)	–17 562	–40 603
5. Дохід від власності, одержаний від інших країн	5 272	12 319
6. Дохід від власності, сплачений іншим країнам	73 851	80 127
7. Поточні податки на доходи, майно тощо, одержані від інших країн	1 722	1 650
8. Інші поточні трансферти, одержані від інших країн	45 187	51 242
9. Поточні податки на доходи, майно тощо, сплачені іншим країнам	327	360
10. Соціальні допомоги, крім допомог у натурі, сплачені іншим країнам	18	19
11. Інші поточні трансферти, сплачені іншим країнам	7 967	9 554
12. Споживання основного капіталу	–125 809	–186 295

Розрахуйте за два роки:

1. Оплату праці найманих працівників.
2. Чистий національний дохід.
3. Валовий національний наявний дохід.
4. Чистий національний наявний дохід.
5. Чисті податки на виробництво та імпорт.
6. Сальдо поточних трансфертів.

Оцініть динаміку структури первинних доходів за допомогою узагальнювальних показників структурних зрушень, зробіть висновки про вплив перерозподільного процесу на формування кінцевих результатів.

Завдання 4. На підставі даних побудувати рахунок розподілу первинних доходів і рахунок вторинного розподілу доходів України за два роки (у фактичних цінах; млн грн).

Показники	Роки	
	2011	2012
1. Валовий національний дохід	1 282 817	1 443 202
2. Оплата праці найманих працівників	686 036	788 406
3. Податки на виробництво та імпорт	204 139	226 746
4. Субсидії на виробництво та імпорт (–)	–17 562	–40 603
5. Дохід від власності, одержаний від інших країн	5 272	12 319
6. Дохід від власності, сплачений іншим країнам	73 851	80 127
7. Поточні податки на доходи, майно тощо, одержані від інших країн	1 722	1 650
8. Інші поточні трансферти, одержані від інших країн	45 187	51 242
9. Поточні податки на доходи, майно тощо, сплачені іншим країнам	327	360
10. Соціальні допомоги, крім допомог у натурі, сплачені іншим країнам	18	19
11. Інші поточні трансферти, сплачені іншим країнам	7 967	9 554
12. Споживання основного капіталу	–125 809	–186 295

Розрахуйте за два роки:

1. Валовий національний дохід.
2. Валовий прибуток, змішаний дохід.
3. Валовий національний наявний дохід.
4. Чистий національний наявний дохід.
5. Чисті податки на виробництво та імпорт.
6. Сальдо поточних трансфертів.

Оцініть динаміку структури первинних доходів за допомогою узагальнювальних показників структурних зрушень, зробіть висновки про вплив перерозподільного процесу на формування кінцевих результатів.

Завдання 5.

Показники	Роки, млн грн	
	2011	2012
Валовий наявний дохід	1 321 414	1 486 161
Коригування на зміни чистої вартості активів домашніх господарств у недержавних пенсійних фондах	246	9
Кінцеві споживчі витрати, зокрема: – індивідуальні; – колективні	1 113 008 1 030 635 82 373	1 287 542 1 194 791 92 751
Коригування на зміни чистої вартості активів домашніх господарств у недержавних пенсійних фондах	246	9
Споживання основного капіталу	–125 809	–186 295

1. Визначте валове заощадження економіки України.
2. Розрахуйте чисте заощадження економіки України.
3. Побудуйте рахунок використання доходу України.
4. Охарактеризуйте зміни структури використання ВНД.

Завдання 6. За даними по Україні побудувати рахунок утворення доходу для сектора «Нефінансові корпорації»:

– найманим працівникам у поточному періоді нарахована: заробітна плата у грошовій та натуральній формах за відпрацьований та не відпрацьований час – 24 598; премії та інші виплати щодо стимулювання праці – 6 048; витрати на відрядження – 6 480, зокрема добові – 3 024; оплата навчальних відпусток – 346; надбавка до пенсії – 432, оплата проїзду працівників до місця роботи – 1 623; оплата путівок – 1 383;

– фактичні внески роботодавців до фонду соціального страхування – 7 045;

– обов'язкові платежі, зокрема податок із власників транспортних засобів – 134; платежі до інших позабюджетних економічних та соціальних фондів – 56; платежі за воду – 50; земельний податок – 84; податок на майно підприємств – 167; компенсація сільськогосподарським виробникам витрат за енергоресурси та інші субсидії на виробництво – 90;

– валова додана вартість – 73 211.

Розрахуйте показники:

1. Оплату праці найманих працівників.
2. Інші чисті податки на виробництво.
3. Валовий прибуток, змішаний доход.

Тестові завдання

1. Номінальний ВВП – це:

а) показник загального обсягу виробництва, який обчислюють у поточних цінах, тобто у фактичних цінах цього року;

б) показник загального обсягу виробництва, який обчислюють у постійних цінах, тобто цінах року, який беруть як базовий;

в) показник загального обсягу виробництва, який обчислюють у запланованих цінах, тобто цінах, чітко встановлених законодавством;

г) усі відповіді правильні.

2. Інфляція впливає на економіку через:

а) перерозподіл доходу й багатства між різними групами людей;

б) рівень цін та оподаткування;

в) рівень купівельної спроможності грошової одиниці;

г) правильної відповіді немає.

3. Якщо сукупні видатки >ВВП, то:

а) відбувається перевиробництво, яке супроводжується незапланованим збільшенням товарних запасів;

б) відбувається недовиробництво, яке супроводжується незапланованим зниженням товарних запасів;

в) правильної відповіді немає.

4. Вразливість у фазі спаду пояснюють такі обставини:

а) влада монополії та олігополії;

б) влада олігополії та можливість відкладення купівлі капітальних та інвестиційних благ;

в) можливість відкладання купівлі капітальних та інвестиційних благ і влада монополії;

г) правильної відповіді немає.

5. Національний дохід – це:

а) сума факторних доходів від праці, землі та капіталу за декілька років;

б) сума факторних видатків від праці, землі та попиту за рік;

в) сума факторних доходів від праці, землі та капіталу за рік;

г) правильної відповіді немає.

6. До причин економічних коливань відносять:

а) важливі нововведення, політичні та випадкові події, суто монетарне явище;

б) спад, піднесення, дно, вершину;

в) інфляцію, дефляцію, пік, спад;

г) правильної відповіді немає.

7. Під час розрахунку ВВП України не враховують:

а) доходів, отриманих іноземцями на Україні;

б) доходів, отриманих нашими співвітчизниками за кордоном;

в) правильні відповіді а) та б);

г) правильної відповіді немає.

8. Якщо сукупні витрати перевищують ВВП:

а) відбувається зменшення товарних запасів і збільшення капітальних інвестицій;

б) відбувається незаплановане зменшення інвестицій у товарні запаси;

в) відбувається незаплановане зменшення інвестицій у товарні запаси;

г) правильної відповіді немає.

9. Дефлятор ВВП показує:

а) темп зростання реального ВВП за рахунок цін цього року;

б) темпи зниження реального ВНП за рахунок цін в аналізованому році порівняно з попереднім;

в) темп зростання номінального ВВП за рахунок цін в аналізованому році порівняно з попереднім;

г) правильної відповіді немає.

10. Характерними рисами економічного буму є:

а) збільшення запасів, падіння обсягу продажу, скорочення виробничих інвестицій, різке падіння норми чистого прибутку;

б) значний приріст виробничих інвестицій, скорочення запасів, різке зростання попиту на робочу силу, значний приріст загального рівня цін;

в) скорочення попиту на робочу силу, скорочення запасів, значний приріст загального рівня цін, значний приріст виробничих інвестицій;

г) правильної відповіді немає.

ТЕМА 6
РАХУНКИ НАГРОМАДЖЕННЯ

6.1. Рахунки нагромадження, їхнє призначення.
6.2. Рахунок операцій з капіталом.
6.3. Фінансовий рахунок.
6.4. Рахунок інших змін за обсягом активів.
6.5. Рахунок переоцінки.

6.1. Рахунки нагромадження, їхнє призначення

На відміну від поточних рахунків, рахунки нагромадження відображають інший набір операцій і показників, що їх відносять до набуття, використання і вибуття активів – об'єктів, користування якими триває і в наступних періодах. За концепцією побудови системи національних рахунків зміни, що наявні в активах і пасивах на початок і кінець звітного періоду, долучено в баланс активів і пасивів, складений на різних рівнях економіки, і відбито в рахунках нагромадження. Останні містять чотири рахунки СНР: рахунок капіталу; фінансовий рахунок; рахунок інших змін за обсягом активів і рахунок переоцінки. У національних рахунках України нині є тільки рахунок капіталу.

6.2. Рахунок операцій з капіталом

Рахунок капіталу призначено для характеристики процесу реального нагромадження основного й оборотного капіталу, нематеріальних і фінансових активів, а також джерел фінансування.

У цьому рахунку відображено вартість нефінансових активів, набутих інституційними одиницями-резидентами, або їх вибуття, показано зміну чистої вартості власного капіталу за рахунок заощадження і трансфертів [14].

Таблиця 6.1 – Рахунок операцій з капіталом

Зміни в активах	Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві
1. Валове нагромадження основного капіталу (ВНОК)	1. Чисте заощадження (43)
2. Споживання основного капіталу	2. Капітальні трансферти, одержані від інших країн
3. Зміни в активах	3. Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві
4. Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	4. Капітальні трансферти, сплачені іншим країнам (–)
5. Придбання за виключенням вибуття цінностей	
6. Придбання за виключенням вибуття невироблених нефінансових активів	
7. Чисте кредитування (+), чисте запозичення (–)	

Розглянемо короткий опис основних компонентів рахунку операцій з капіталом.

Заощадження (Saving) є підсумковою балансуючою статтею рахунків поточних операцій. Воно являє собою частину наявного доходу, що не була витрачена на кінцеве споживання товарів і послуг, та тому може бути використана для придбання нефінансових і фінансових активів чи погашення зобов'язань. Заощадження може бути додатним (у тому випадку, якщо наявний дохід перевищує витрати на кінцеве споживання) чи від'ємним (якщо витрати на кінцеве споживання перевищують наявний дохід). Заощадження розраховують як на валовій, так і на чистій основі. Різниця між валовим заощадженням та чистим заощадженням становить споживання основного капіталу [14].

Сальдо за поточними зовнішніми операціями (Current external balance) являє собою суму сальдо операцій з іншими країнами з експорту та імпорту товарів і послуг, чистих зовнішніх первинних доходів із-за кордону і чистих поточних трансфертів з-за кордону. Сальдо за поточними зовнішніми операціями є складовою частиною заощадження в економіці й дорівнює за величиною (але з протилежним знаком) обсягу чистого кредитування (чистого

запозичення) національної економіки та у такий спосіб дорівнює різниці між заощадженням в економіці плюс чисті капітальні трансферти і нагромадження капіталу. Воно також дорівнює за величиною (але з протилежним знаком) сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу [14].

Валове нагромадження основного капіталу (Gross fixed capital formation) охоплює придбання мінус вибуття нового та існуючого основного капіталу. Основний капітал – це матеріальні й нематеріальні активи, що є продуктами виробничої діяльності та які багаторазово використовують у виробництві більше одного року. Споживання основного капіталу впродовж звітного періоду відображається в окремій статті «споживання основного капіталу», а не як вибуття активу [14].

Споживання основного капіталу (Consumption of fixed capital) відображає зменшення вартості основного капіталу, задіяного у виробництві, в результаті фізичного зношення, нормального старіння і нормальних випадкових пошкоджень. У цю категорію не входить вартість основного капіталу, знищеного в результаті воєнних дій чи подій надзвичайного характеру, таких як стихійне лихо. Валове нагромадження основного капіталу мінус споживання основного капіталу дорівнює чистому нагромадженню основного капіталу [14].

Зміна запасів матеріальних оборотних коштів (Change in inventories) охоплює вартість придбаних підприємством запасів матеріальних оборотних коштів мінус вартість запасів матеріальних оборотних засобів, що вибули за звітний період [14].

Придбання мінус вибуття цінностей (Acquisitions less disposals of valuables) охоплює чисті операції з товарами (творами мистецтва, предметами антикваріату, монетами з дорогоцінних металів, що являють собою нумізматичну цінність, та ін.), які зберігають упродовж тривалого періоду часу як засіб заощадження вартості чи з метою реалізації холдингового прибутку [14].

Придбання мінус вибуття нестворених нефінансових активів (Acquisitions less disposals of nonproduced nonfinancial assets) охоплює придбання мінус вибуття землі, інших нестворених матеріальних активів (наприклад, ресурсів надр), а також нематеріальних нестворених активів (наприклад, об’єктів патентування, договорів про оренду, придбаного «гудвілу») [14].

Капітальні трансферти, що підлягають одержанню / виплаті (Capital transfers receivable / payable), – це безоплатні операції, що можуть проводитися в натуральній чи в грошовій формі. Капітальні трансферти в натуральній формі являють собою передачу однією інституціональною одиницею іншій інституціональній одиниці права власності на будь-який актив, за винятком запасів матеріальних оборотних засобів і готівки, чи анулювання зобов'язань кредитором (списання боргу). Переказ готівки вважається капітальним трансфертом, якщо він пов'язаний із придбанням чи вибуттям активу (за винятком запасів матеріальних оборотних засобів чи готівки) однією чи обома сторонами операції або якщо таке придбання чи вибуття активу є його умовою. Капітальні трансферти, що підлягають одержанню, і такі, що підлягають виплаті, відображуються на правому боці рахунку, оскільки вони безпосередньо впливають на чисту вартість капіталу. Капітальний трансферт, що підлягає одержанню, збільшує чисту вартість капіталу, тоді як капітальний трансферт, що підлягає виплаті, зменшує чисту вартість капіталу [14].

Чисте кредитування / чисте запозичення (Net lending / Net borrowing) є балансуючою статтею рахунку операцій з капіталом, і його розраховують як чисте заощадження плюс капітальні трансферти, що підлягають одержанню, мінус капітальні трансферти, що підлягають виплаті, мінус придбання мінус вибуття нестворених нефінансових активів. Чисті ресурси в розпорядженні економіки чи сектору, які утворилися в результаті заощадження та чистих капітальних трансфертів і не використані з метою нагромадження капіталу, становлять ресурси, які можуть бути використані на чисте придбання фінансових активів, тобто на чисте кредитування. Економіка чи інституційні сектори, в яких ресурси перевищують (унаслідок заощадження й чистих капітальних трансфертів) обсяг нагромадження капіталу, є чистими кредиторами. Економіка чи інституціональні сектори, в яких капітальні витрати перевищують обсяг цих ресурсів, є чистими позичальниками. Зміни в чистій вартості капіталу зумовлені заощадженням і капітальними трансфертами [14].

6.3. Фінансовий рахунок

Відображає операції з фінансовими активами й зобов'язаннями, що здійснюють між інституційними одиницями національної економіки (резидентами) та між резидентами й іншими країнами світу (нерезидентами), а також показує роль окремих фінансових інструментів у цих операціях.

Фінансовий рахунок є другим у послідовності рахунків, пов'язаних з нагромадженням, та будується за загальною їх схемою для економіки загалом та її інституційних секторів. Він не має балансувальної статті, яка переходила б до іншого рахунку [14].

Метою складання фінансового рахунку є одержання даних для проведення аналізу фінансового стану країни та її монетарної політики, здійснити оцінку фінансових взаємовідносин між суб'єктами економічної діяльності, зокрема проаналізувати джерела поповнення дефіциту власних коштів секторів-запозичення та використання секторами-кредиторами надлишків своїх фінансових ресурсів.

На фінансовому рахунку відбиваються фінансові операції між інституціональними одиницями і між інституціональними одиницями й іншим світом. Фінансові операції охоплюють усі операції, які зумовлюють зміну прав власності на фінансові активи, зокрема створення і ліквідацію фінансових вимог [14].

У загальній схемі побудови фінансового рахунку вихідні ресурси представлені показниками чистого кредитування або чистого запозичення. Відображаються у відповідних частинах рахунку результати операцій, які характеризуються загальними показниками, визначеними як «чисте придбання фінансових активів» і «чистий приріст фінансових зобов'язань» [14].

На відміну від секторних у консолідованому фінансовому рахунку України з'являються специфічні активи – монетарне золото та міжнародні резервні активи у формі СПЗ, на які права власності належать виключно Національному банку України.

Таблиця 6.2 – Фінансовий рахунок

Зміни в активах	Фінансові інструменти та балансуюча стаття	Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві
Сектори		Сектори
	Чисте кредитування (+), чисте позичання (–)	+
+	Чисте придбання фінансових активів	
	Чисте прийняття фінансових зобов'язань	+
+	Монетарне золото та СПЗ	
+	Готівкові гроші та депозити	+
+	Цінні папери, крім акцій	+
+	Кредити та позики	+
+	Акції та інші папери, які забезпечують участь у капіталі	+
+	Страхові технічні резерви	+
	Інша дебіторська / кредиторська заборгованість	

6.4. Рахунок інших змін за обсягом активів

Рахунок інших змін за обсягом активів характеризує вплив неекономічної діяльності на зміну вартості активів і пасивів секторів економіки завдяки відкриттю або вичерпанню родовищ корисних копалин, стихійного лиха, війни, некомпенсованих конфіскації чи списання боргів, тощо [14].

Скорочена схема цього рахунку представлена нижче.

Ліва частина – «зміна у фінансових активах» фіксує зміни кожного виду активів (нефінансових, фінансових) та за кожною групою причин, таких як економічне виникнення вироблених активів, втрати в результаті катастроф, некомпенсовані конфіскації, зміни у класифікації і структурі тощо [14].

Таблиця 6.3 – Рахунок інших змін за обсягом активів

Зміни у фінансових активах	Операції та балансуючі статті	Зміни в зобов'язаннях та чистій вартості власного капіталу
+	Нефінансові активи	
	Зокрема:	
+	Вироблені	
+	Невироблені	
+	Фінансові активи / зобов'язання	+
	Зміна чистої вартості власного капіталу	+

Права частина рахунку – «Зміни в зобов'язаннях та чистій вартості власного капіталу» фіксує зміну у фінансових зобов'язаннях за аналогічними причинами.

Балансуюча стаття рахунку – зміна чистої вартості власного капіталу за рахунок змін за обсягом активів. Її записують на правому боці рахунку («Зміни в зобов'язаннях та чистій вартості власного капіталу») [14].

6.5. Рахунок переоцінки

Рахунок переоцінки показує інвентарні (холдингові) прибуток або збиток у поточному періоді, які нараховують власникам фінансових і нефінансових активів у результаті зміни ринкової вартості цих активів. Схема рахунку аналогічна рахунку інших змін за обсягом активів. Рахунок переоцінки складається з двох рахунків – рахунку нейтрального холдингового прибутку і рахунку реального холдингового прибутку [14].

Нейтральний холдинговий прибуток визначають як суму, отриману в результаті зміни ціни активу в тій самій пропорції, що й загальний рівень цін (індекс інфляції).

Реальний холдинговий прибуток – це додаткова вартість ресурсів, що виникає у процесі володіння активом унаслідок зміни його ціни стосовно рівня цін на товари і послуги загалом щодо економіки країни.

Балансуюча стаття рахунку переоцінки – «зміни в зобов'язаннях та чистому багатстві, обумовлених номінальним холдинговим прибутком (збитком)», – записується на правому боці рахунку та виявляє приріст або зменшення чистої вартості власного капіталу у зв'язку з утворенням холдингового прибутку чи збитку [14].

Балансуюча стаття рахунку нейтрального холдингового прибутку – «зміни в зобов'язаннях та чистому багатстві, обумовлених нейтральним холдинговим прибутком (збитком)», та рахунку реального холдингового прибутку – «зміни в зобов'язаннях та чистому багатстві, обумовлених реальним холдинговим прибутком (збитком)», також записується на правому боці відповідного рахунку [14].

Перелік запитань для самоконтролю

1. Для чого будують рахунки нагромадження?
2. Які групи рахунків належать до рахунків нагромадження?
3. Які процеси характеризує рахунок капіталу?
4. Що є балансуючою статтею рахунку капіталу та як її розраховують?
5. Які процеси характеризує фінансовий рахунок?
6. У чому полягає специфіка побудови фінансового рахунку?
7. Які рахунки відображають вплив неекономічної діяльності на зміну вартості активів та пасивів?
8. Що відображає рахунок інших змін за обсягом активів?
9. Для чого будують рахунок переоцінки?

Практичні завдання

Завдання 1. Є дані про показники, що характеризують процес нагромадження в Україні за три роки (у фактичних цінах; млн грн).

Показники	2010	2011	2012
Чисте заощадження	82 311	82 597	12 324
Капітальні трансферти, одержані від інших країн	95	111	71
Капітальні трансферти, сплачені іншим країнам	–31	–23	–
Валове нагромадження основного капіталу	195 927	241 785	283 116
Споживання основного капіталу	–115 338	–125 809	–186 295
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	3 616	27 714	2 325
Придбання за виключенням вибуття цінностей	375	520	756
Придбання за виключенням вибуття невироблених нефінансових активів	–1 414	–695	–248

Джерело: Методологічні положення оновленої версії системи національних рахунків 2008 року : наказ Держстату України від 17.12.2013 № 398.

1. Визначте чисте кредитування (чисте запозичення) нефінансового сектору України за окремі роки.

2. Побудуйте і проаналізуйте рахунок капіталу.

3. Проаналізуйте динаміку показників рахунку та вплив динаміки окремих показників рахунку на показник чистого кредитування (чистого запозичення) сектору України.

Завдання 2. Є дані про показники, що характеризують процес нагромадження в Україні за два роки (у фактичних цінах; млн грн).

Показники	2011	2012
Чисте заощадження	–62 289	–101 006
Капітальні трансферти: – одержані; – сплачені	 31 853 –695	 21 974 –486
Валове нагромадження основного капіталу	188 186	219 913
Споживання основного капіталу	–98 548	–128 808
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	24 826	3 216
Придбання за виключенням вибуття цінностей	–	–
Придбання за виключенням вибуття невироблених нефінансових активів	–108	21

1. Визначте чисте кредитування (чисте запозичення) нефінансового сектору України за окремі роки.

2. Побудуйте і проаналізуйте рахунок капіталу.

3. Проаналізуйте динаміку показників рахунку та вплив динаміки окремих показників рахунку на показник чистого кредитування (чистого запозичення) сектору України.

Завдання 3. Є дані про показники, що характеризують процес нагромадження підприємства нефінансового сектору за три роки (у фактичних цінах; млн грн)

Показники	1	2	3
Придбання основних засобів	47	58	69
Витрати на капітальний ремонт основних засобів	1,6	2,5	2,7
Вартість вибулих основних засобів	0,4	0,6	0,5
Споживання основного капіталу	4,4	5,8	6,4
Запаси матеріальних оборотних коштів: – на початок року; – наприкінці року	 9,3 13,6	 24,4 17,2	 33,5 23,2
Купівля торгових знаків	0,7	1,0	1,3
Продаж торгових знаків	0,3	0,4	0,5
Асигнування з держбюджету на купівлю основних засобів	1,6	2,3	3,0
Безоплатна передача іншим підприємствам основних засобів	1,2	1,4	2,0
Валове заощадження	185,8	228,9	311,5

1. Визначте чисте кредитування (чисте запозичення) нефінансового сектору України за окремі роки.

2. Побудуйте і проаналізуйте рахунок капіталу.

3. Проаналізуйте динаміку показників рахунка та вплив динаміки окремих показників рахунку на показник чистого кредитування (чистого запозичення).

Завдання 4. Є дані про показники, що характеризують процес нагромадження фінансовим сектором в Україні за два роки (у фактичних цінах; млн грн).

Показники	2011	2012
Чисте заощадження	43 148	10 991
Капітальні трансферти: – одержані; – сплачені	 – –44 503	 – –14 784
Валове нагромадження основного капіталу	4 732	5 462
Споживання основного капіталу	–4 542	–4 526
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	408	–362
Придбання за виключенням вибуття цінностей	68	261
Придбання за виключенням вибуття невироблених нефінансових активів	553	81

1. Визначте чисте кредитування (чисте запозичення) фінансового сектору України за окремі роки.

2. Побудуйте і проаналізуйте рахунок капіталу.

3. Проаналізуйте динаміку показників рахунку та вплив динаміки окремих показників рахунку на показник чистого кредитування (чистого запозичення).

Завдання 5. Є дані про показники, що характеризують процес нагромадження сектором загального державного управління в Україні за 2 роки (у фактичних цінах; млн грн).

Показники	2011	2012
Чисте заощадження	–21 382	–44 801
Капітальні трансферти: – одержані; – сплачені	 5 114 –18 640	 7 615 –16 006
Валове нагромадження основного капіталу	24 534	29 922
Споживання основного капіталу	–17 932	–24 088
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	–2 018	936
Придбання за виключенням вибуття цінностей	–6	–10
Придбання за виключенням вибуття невироблених нефінансових активів	–1 140	–350

1. Визначте чисте кредитування (чисте запозичення) сектору загального державного управління України за окремі роки.

2. Побудуйте і проаналізуйте рахунок капіталу.

3. Проаналізуйте динаміку показників рахунку та вплив динаміки окремих показників рахунку на показник чистого кредитування (чистого запозичення).

Завдання 6. Є дані про показники, що характеризують процес нагромадження сектором «Домашні господарства» України за два роки (у фактичних цінах; млн грн).

Показники	2011	2012
Чисте заощадження	123 123	–147 280
Капітальні трансферти: – одержані; – сплачені	 26 436 –192	 1 251 –
Валове нагромадження основного капіталу	23 462	27 204
Споживання основного капіталу	–3 364	–27 976
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	4 529	–1 436
Придбання за виключенням вибуття цінностей	458	505
Придбання за виключенням вибуття невироблених нефінансових активів	…	…

1. Визначте чисте кредитування (чисте запозичення) сектора «Домашні господарства» України за окремі роки.

2. Побудуйте і проаналізуйте рахунок капіталу.

3. Проаналізуйте динаміку показників рахунку та вплив динаміки окремих показників рахунку на показник чистого кредитування (чистого запозичення).

Завдання 7. Є дані про показники, що характеризують процес нагромадження сектором «Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства» в Україні за два роки (у фактичних цінах; млн грн).

Показники	2011	2012
Чисте заощадження	–57	–140
Капітальні трансферти: – одержані; – сплачені	 715 –	 507 –
Валове нагромадження основного капіталу	871	615
Споживання основного капіталу	–1 423	–897
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	–31	–29
Придбання за виключенням вибуття цінностей	–	–
Придбання за виключенням вибуття невироблених нефінансових активів	…	…

1. Визначте чисте кредитування (чисте запозичення) сектора «Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства» України за окремі роки.

2. Побудуйте і проаналізуйте рахунок капіталу.

3. Проаналізуйте динаміку показників рахунку та вплив динаміки окремих показників рахунку на показник чистого кредитування (чистого запозичення).

Завдання 8. За даними завдань 1, 2, 4, 5, 7 проаналізувати роль кожного сектора у структурі та динаміці нефінансових активів України за 2011–2012 рр. Розрахувати і проаналізувати узагальнювальні показники структури нефінансових активів за кожним сектором. У яких секторах спостерігалися більш інтенсивні структурні зрушення? Які наслідки мали ці зрушення для економіки України загалом стосовно формування чистого кредитування (чистого запозичення)?

Завдання 9. Є дані про показники, що характеризують процес нагромадження в Україні за 3 роки (у фактичних цінах; млн грн).

Показники	2010	2011	2012
Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві			
Статистична розбіжність	11 028	12 254	15 849
Чисте прийняття фінансових зобов'язань	169 964	134 174	124 546
Готівкові гроші та депозити	–5 846	5 961	–4 908
Цінні папери, крім акцій	31 978	8 621	33 874
Кредити та позики	48 715	12 115	–12 960
Акції та інші види участі в капіталі	53 839	61 583	66 718
Страхові технічні резерви	–1	–40	–2
Інша кредиторська заборгованість	41 279	45 934	41 824
Зміни в активах			
Чисте придбання фінансових активів	158 145	61 090	21 438
Монетарне золото та спеціальні правозапозичення	–265	278	3 028
Готівкові гроші та депозити	72 503	78 630	37 851
Цінні папери, крім акцій	44 280	–622	–21 070
Кредити та позики	–1 678	–10 022	–913
Акції та інші види участі в капіталі	5 839	1 596	9 820
Страхові технічні резерви	…	…	…
Інша дебіторська заборгованість	37 466	–8 770	–7 278

Джерело: Методологічні положення оновленої версії системи національних рахунків 2008 року : наказ Держстату України від 17.12.2013 № 398.

1. Визначте чисте кредитування (чисте запозичення) економіки України за окремі роки.

2. Побудуйте і проаналізуйте фінансовий рахунок.

3. Проаналізуйте динаміку показників рахунку та вплив динаміки окремих показників рахунку на показник чистого кредитування (чистого запозичення).

Завдання 10. Є дані про показники, що характеризують процес нагромадження нефінансовим сектором в Україні за два роки (у фактичних цінах; млн грн).

Показники	2011	2012
Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві		
Статистична розбіжність	8 195	19 702
Чисте прийняття фінансових зобов'язань	**449 750**	**426 525**
Готівкові гроші та депозити		
Цінні папери, крім акцій	25 205	42 179
Кредити та позики	112 635	79 073
Акції та інші види участі в капіталі	106 139	98 742
Страхові технічні резерви		
Інша кредиторська заборгованість	205 771	206 531
Зміни в активах		
Чисте придбання фінансових активів	**296 068**	**232 963**
Монетарне золото та спеціальні права запозичення		
Готівкові гроші та депозити	51 982	26 781
Цінні папери, крім акцій	26 737	38 094
Кредити та позики		
Акції та інші види участі в капіталі	44 578	29 172
Страхові технічні резерви	1 851	1 524
Інша дебіторська заборгованість	170 920	137 392

Джерело: Методологічні положення оновленої версії системи національних рахунків 2008 року : наказ Держстату України від 17.12.2013 № 398.

1. Визначте чисте кредитування (чисте запозичення) економіки України за окремі роки.

2. Побудуйте і проаналізуйте фінансовий рахунок.

3. Проаналізуйте динаміку показників рахунку та вплив динаміки окремих показників рахунку на показник чистого кредитування (чистого запозичення) економіки України.

Завдання 11. Є дані про показники, що характеризують процес нагромадження фінансовим сектором в Україні за два роки (у фактичних цінах; млн грн).

Показники	2011	2012
Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві		
Статистична розбіжність	2 492	3 745
Чисте прийняття фінансових зобов'язань	**158 637**	**88 398**
Готівкові гроші та депозити	86 246	81 022
Цінні папери, крім акцій	4 344	5 727
Кредити та позики	–17 521	–31 860
Акції та інші види участі в капіталі	61 922	16 256
Страхові технічні резерви	3 489	2 938
Інша кредиторська заборгованість	20 157	14 315
Зміни в активах		
Чисте придбання фінансових активів	**153 571**	**79 944**
Монетарне золото та спеціальні права запозичення	278	3 028
Готівкові гроші та депозити	–2 623	–24 781
Цінні папери, крім акцій	25 962	15 958
Кредити та позики	60 052	23 083
Акції та інші види участі в капіталі	39 659	18 243
Страхові технічні резерви	267	241
Інша дебіторська заборгованість	29 976	44 172

Джерело: Методологічні положення оновленої версії системи національних рахунків 2008 року : наказ Держстату України від 17.12.2013 № 398.

1. Визначте чисте кредитування (чисте запозичення) економіки України за окремі роки.

2. Побудуйте і проаналізуйте фінансовий рахунок.

3. Проаналізуйте динаміку показників рахунку та вплив динаміки окремих показників рахунку на показник чистого кредитування (чистого запозичення) економіки України.

Завдання 12. Є дані про показники, що характеризують процес нагромадження сектором загального державного управління в Україні за два роки (у фактичних цінах; млн грн).

Показники	2011	2012
Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві		
Статистична розбіжність	1 180	–7 837
Чисте прийняття фінансових зобов'язань	**38 809**	**63 675**
Готівкові гроші та депозити		
Цінні папери, крім акцій	32 769	61 970
Кредити та позики	173	–17 111
Акції та інші види участі в капіталі		
Страхові технічні резерви		
Інша кредиторська заборгованість	5 867	18 816
Зміни в активах		
Чисте придбання фінансових активів	**–663**	**11 910**
Монетарне золото та спеціальні права запозичення		
Готівкові гроші та депозити	–9 587	–8 847
Цінні папери, крім акцій	–	–
Кредити та позики	4 800	5 522
Акції та інші види участі в капіталі	21 354	7 000
Страхові технічні резерви		
Інша дебіторська заборгованість	–17 230	8 235

Джерело: Методологічні положення оновленої версії системи національних рахунків 2008 року : наказ Держстату України від 17.12.2013 № 398.

1. Визначте чисте кредитування (чисте запозичення) сектору загального державного управління України за окремі роки.

2. Побудуйте і проаналізуйте фінансовий рахунок.

3. Проаналізуйте динаміку показників рахунку та вплив динаміки окремих показників рахунку на показник чистого кредитування (чистого запозичення).

Завдання 13. Є дані про показники, що характеризують процес нагромадження сектором «Домашні господарства» України за два роки (у фактичних цінах; млн грн).

Показники	2011	2012
Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві		
Статистична розбіжність	0	0
Чисте прийняття фінансових зобов'язань	**2 286**	**–13 553**
Готівкові гроші та депозити		
Цінні папери, крім акцій		
Кредити та позики	–8 288	–13 533
Акції та інші види участі в капіталі		
Страхові технічні резерви		
Інша кредиторська заборгованість	10 574	–20
Зміни в активах		
Чисте придбання фінансових активів	**126 568**	**136 681**
Монетарне золото та спеціальні права запозичення		
Готівкові гроші та депозити	118 297	130 204
Цінні папери, крім акцій	376	879
Кредити та позики		
Акції та інші види участі в капіталі	2 483	3 685
Страхові технічні резерви	1 411	1 175
Інша дебіторська заборгованість	4 001	738

Джерело: Методологічні положення оновленої версії системи національних рахунків 2008 року : наказ Держстату України від 17.12.2013 № 398.

1. Визначте чисте кредитування (чисте запозичення) сектора «Домашні господарства» за окремі роки.

2. Побудуйте і проаналізуйте фінансовий рахунок.

3. Проаналізуйте динаміку показників рахунку та вплив динаміки окремих показників рахунку на показник чистого кредитування (чистого запозичення).

Завдання 14. Є дані про показники, що характеризують процес нагромадження сектором «Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства» в Україні за два роки (у фактичних цінах; млн грн).

Показники	2011	2012
Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві		
Статистична розбіжність	387	239
Чисте прийняття фінансових зобов'язань	**–10**	**–10**
Готівкові гроші та депозити		
Цінні папери, крім акцій		
Кредити та позики	–10	–11
Акції та інші види участі в капіталі		
Страхові технічні резерви		
Інша кредиторська заборгованість	–	1
Зміни в активах		
Чисте придбання фінансових активів	**844**	**429**
Монетарне золото та спеціальні права запозичення		
Готівкові гроші та депозити	846	424
Цінні папери, крім акцій	…	1
Кредити та позики		
Акції та інші види участі в капіталі	–	–
Страхові технічні резерви	…	…
Інша дебіторська заборгованість	–2	4

Джерело: Методологічні положення оновленої версії системи національних рахунків 2008 року : наказ Держстату України від 17.12.2013 № 398.

1. Визначте чисте кредитування (чисте запозичення) сектора «Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства» за окремі роки.

2. Побудуйте і проаналізуйте фінансовий рахунок.

3. Проаналізуйте динаміку показників рахунку та вплив динаміки окремих показників рахунку на показник чистого кредитування (чистого запозичення).

Завдання 15. За даними завдань 9, 10, 11, 12, 13, 14 проаналізувати роль кожного сектора у структурі та динаміці фінансових активів України за 2011–2012 рр. Розрахувати і проаналізувати узагальнювальні показники структури фінансових активів за кожним сектором. У яких секторах спостерігалися більш інтенсивні структурні зрушення? Які наслідки мали ці зрушення для економіки України загалом стосовно формування чистого кредитування (чистого запозичення)?

Тестові завдання

1. Рахунки нагромадження відображають:

а) набір операцій і показників, які є найефективнішими для об'єкта;

б) набір операцій і показників, які належать до набуття, використання та вибуття активів і пасивів, користування якими триває і в наступних періодах;

в) набір операцій і показників, які належать до набуття, використання і вибуття пасивів – об'єктів, користування якими триває і в наступних періодах;

г) набір операцій і показників, які належать до набуття, використання і вибуття активів – об'єктів, користування якими триває і в наступних періодах.

2. Реальний холдинговий прибуток – це:

а) додаткова вартість ресурсів, що виникає у процесі володіння активом унаслідок зміни його ціни стосовно рівня цін на товари і послуги загалом щодо економіки країни;

б) прибуток від спільної діяльності підприємств, відсотки за придбаними акціями, облігаціями та іншими цінними паперами, штрафи, що сплачують інші підприємства за порушення договірних зобов'язань, доходи від володіння борговими зобов'язаннями, роялті;

в) зміна чистої вартості власного капіталу за рахунок змін за обсягом активів;

г) балансовий прибуток, скоригований на різницю інших операційних доходів та операційних витрат.

3. Чисте кредитування у фінансовому рахунку позначають:

а) залежно від операції;

б) +;

в) –.

4. Зміни в зобов'язаннях та чистому багатстві в балансувальній статті рахунку нейтрального холдингового прибутку обумовлені:

а) валовим (балансовим) прибутком (збитком);

б) нейтральним холдинговим прибутком (збитком);

в) операційним прибутком (збитком);

г) немає правильної відповіді.

5. Рахунок капіталу призначено для характеристики:

а) прибутку або збитку в поточному періоді, які нараховують власникам фінансових і нефінансових активів у результаті зміни ринкової вартості цих активів;

б) процесу реального нагромадження основного й оборотного капіталу;

в) фінансових операцій між інституціональними одиницями і між інституціональними одиницями й іншим світом;

г) впливу неекономічної діяльності на зміну вартості активів і пасивів секторів економіки завдяки відкриттю або вичерпанню родовищ корисних копалин, стихійного лиха, війни, некомпенсованих конфіскації чи списання боргів тощо.

6. Рахунок переоцінки показує:

а) ефективне управління бізнес-процесами та ресурсами підприємства;

б) інвентарні (холдингові) прибуток або збиток у поточному періоді, які нараховують власникам фінансових і нефінансових активів у результаті зміни ринкової вартості цих активів;

в) процес реального нагромадження основного й оборотного капіталу;

г) усі відповіді є правильними.

7. Нейтральний холдинговий прибуток визначають як:

а) за величиною (але з протилежним знаком) сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу;

б) чисте заощадження плюс капітальні трансферти, що підлягають одержанню, мінус капітальні трансферти, що підлягають виплаті, мінус придбання мінус вибуття нестворених нефінансових активів;

в) різницю між заощадженням в економіці плюс чисті капітальні трансферти і нагромадження капіталу;

г) суму, отриману в результаті зміни ціни активу в тій самій пропорції, що й загальний рівень цін (індекс інфляції).

8. Сальдо за поточними зовнішніми операціями дорівнює:

а) чисте заощадження плюс капітальні трансферти, що підлягають одержанню, мінус капітальні трансферти, які підлягають виплаті, мінус придбання мінус вибуття нестворених нефінансових активів;

б) сумі грошей, цінних паперів, матеріально-речових цінностей, необхідних підприємцю для відкриття власної справи, створення підприємства з виробництва товарів, послуг;

в) різниці між заощадженням в економіці плюс чисті капітальні трансферти і нагромадження капіталу;

г) за величиною (але з протилежним знаком) сальдо рахунку поточних операцій платіжного балансу.

9. Основний капітал – це:

а) грошова сума, яку вкладає власник у певне підприємство (підприємницьку діяльність) з метою одержання прибутку;

б) це вартість внесків засновників підприємства;

в) сума грошей, цінних паперів, матеріально-речових цінностей, необхідних підприємцю для відкриття власної справи, створення підприємства з виробництва товарів, послуг;

г) матеріальні й нематеріальні активи, що є продуктами виробничої діяльності та які самі багаторазово використовуються у виробництві більше одного року.

10. Що містить зміна запасів матеріальних оборотних коштів:

а) вартість придбаних підприємством запасів матеріальних оборотних коштів мінус вартість запасів матеріальних оборотних засобів, що вибули за звітний період;

б) придбання мінус вибуття землі, інших нестворених матеріальних активів (наприклад, ресурсів надр), а також нематеріальних нестворених активів (наприклад, об'єктів патентування, договорів про оренду, придбаного «гудвілу»);

в) чисті операції з товарами (творами мистецтва, предметами антикваріату, монетами з дорогоцінних металів, що являють собою нумізматичну цінність, та ін.), які зберігають упродовж тривалого періоду часу як засіб заощадження вартості чи з метою реалізації холдингового прибутку;

г) придбання мінус вибуття нового та існуючого основного капіталу.

ТЕМА 7
БАЛАНСИ

7.1. Роль балансів активів і пасивів.
7.2. Основні категорії активів.
7.3. Загальні принципи вартісної оцінки статей балансів.
7.4. Початковий баланс активів і пасивів.
7.5. Зміни в балансі активів і пасивів.
7.6. Заключний баланс активів і пасивів.

7.1. Роль балансів активів і пасивів

Слово «баланс» (від лат.) означає дві чаші як символ рівноваги. Як символ рівноваги, ваги (терези) зображені на гербі Міжнародної спілки бухгалтерів. Баланс – це метод відображення стану господарських засобів (майна) за їхнім складом і джерелами утворення у вартісній оцінці на певну дату. За формою баланс – таблиця, на якій ліворуч відображають склад і розміщення господарських засобів і яка називається активом, а праворуч, що називається пасивом, відображають джерела формування господарських засобів. Слова «актив» і «пасив» означають відповідні сторони бухгалтерського балансу. Це так звана горизонтальна форма побудови бухгалтерського балансу, зазвичай характерна для Німеччини, Італії. Для України така побудова практична і традиційна. Наприклад, в Англії, США використовують вертикальну форму побудови бухгалтерського балансу: спочатку показують склад активу, а потім – пасиву [15].

За зазначеним вище стандартом **Актив Балансу** складається з трьох розділів:

- I. Необоротні активи.
- II. Оборотні активи.
- III. Витрати майбутніх періодів.

Пасив Балансу складається з п’яти розділів:

- I. Власний капітал.
- II. Забезпечення наступних витрат і платежів.
- III. Довгострокові зобов’язання.
- IV. Поточні зобов’язання.
- V. Доходи майбутніх періодів.

7.2. Основні категорії активів

За призначенням активи можна розділити на п’ять категорій:

1. Касові активи, що забезпечують ліквідність банка, призначені для щоденного безперебійного виконання банками своїх зобов’язань щодо безготівкового перерахування засобів і з видачі готівки з рахунків клієнтів. Зазвичай доходів від розміщення засобів у такі активи банки не одержують. На їх частку припадає 15–20 % усіх активів банку.

До касових активів належать:

– кошти в касах банків, обмінних пунктах, банкоматах;

– кореспондентський рахунок у центральному банку;

– кореспондентські рахунки в комерційних банках;

– засоби, перераховані у фонд обов’язкових резервів у центральному банку [15].

2. Діючі активи – активи, що приносять дохід, мають невеликий термін обертання. Сьогодні у структурі діючих активів найбільшу частку має кредитування різних галузей народного господарства. На долю діючих активів припадає 55–70 % усіх активів банку. Діючі активи охоплюють:

– депозити в ЦБ;

– міжбанківські кредити видані та депозити в комерційних банках;

– кредити небанківським позичальникам;

– факторингові операції;

– короткострокові вкладення в державні боргові зобов’язання, у боргові зобов’язання й акції для перепродажу;

– векселі в портфелі банку [15].

3. Інвестиційні активи – довгострокові вкладення банку у вигляді прямих чи портфельних інвестицій. Метою таких вкладень є диверсифікація ризиків, забезпечення підвищених доходів у майбутньому, розширення сфери впливу банку тощо. Частка таких активів – 3–10 %.

Інвестиційні активи охоплюють:

– акції і боргові зобов’язання, придбані для інвестування;

– векселі з терміном погашення більше одного року;

– прямі інвестиції: участь у дочірніх фірмах, внески в статутний капітал юридичних осіб тощо [15].

4. Позаоборотні активи – призначені для забезпечення виконання комерційним банком своїх прямих функцій. Комерційні банки повинні придбати чи орендувати приміщення, транспортні засоби, комп'ютери, програмно-технічне забезпечення, засоби комунікації та ін. Частка таких активів становить 10–15 %.

Позаоборотні активи охоплюють:

– основні засоби;

– капітальні вкладення;

– нематеріальні активи;

– господарські матеріали і МШП [15].

5. Інші активи. До інших активів належать кошти в розрахунках, дебіторська заборгованість, транзитні рахунки, витрати майбутніх періодів та ін. Частка таких активів становить 0–10 %. Занадто висока питома вага інших активів може свідчити про негативні тенденції в діяльності банку.

За ліквідністю активи банку поділяють на:

1. Високоліквідні (готівка, дорогоцінні метали, засоби в ЦБ).

2. Ліквідні (кредити і платежі на користь банку з терміном виконання до 30 днів, легкореалізовані цінні папери й інші цінності).

3. Низьколіквідні (кредити, видані банком, розміщені депозити з терміном погашення, що залишився, понад рік).

4. Малоліквідні (довгострокові інвестиції, необоротні активи, прострочена заборгованість тощо).

Якість активів визначають потенційною зворотністю вкладених коштів у встановлений договором термін з урахуванням нарахованих відсотків (для діючих активів) або можливістю реалізувати цей актив за ціною, не меншою за його балансову вартість (для необоротних активів).

Сутність ліквідності полягає в можливості своєчасної реалізації вартості активу. Основним параметром, за яким визначають ліквідність активу, є час, необхідний для його реалізації і перетворення в абсолютно ліквідні кошти – гроші. Фактори, що впливають на ліквідність банку, поділяють на внутрішні (відповідність активних і пасивних операцій за термінами погашення,

достатність власних і стабільність залучених ресурсів, позитивні результати діяльності) і зовнішні (розвиненість грошового і фінансового ринків, якість Управління банківською системою країни).

Усі показники ліквідності поділяють на групи:

– достатності власних засобів;

– співвідношення активних і пасивних операцій за термінами і змістом;

– якість і ризикованість активів;

– структури і стабільності пасивів; прибутковості та рентабельності [15].

7.3. Загальні принципи вартісної оцінки статей балансів

Загалом для відображення активів у Балансі використовують такі види оцінок [15]:

• *історична (фактична) собівартість*, за якою актив відображається за сумою сплачених грошових коштів чи їх еквівалентів або за справедливою вартістю компенсації, виданої, щоб придбати їх, на момент придбання. Тут доречно зазначити, що еквіваленти грошових коштів – це короткострокові високоліквідні фінансові інвестиції, які вільно конвертуються в певні суми грошових коштів і які характеризуються незначним ризиком зміни вартості;

• *поточна собівартість*, за якою активи відображаються за сумою грошових коштів або їх еквівалентів, яка була б сплачена у разі придбання такого самого або еквівалентного активу на поточний момент;

• *теперішня вартість*, за якою актив відображається за поточною дисконтованою вартістю майбутніх чистих надходжень грошових коштів, які, як очікується, має генерувати стаття активу під час звичайної діяльності підприємства. Для розуміння цього виду оцінки необхідно пам’ятати визначення видів діяльності.

Звичайна діяльність – це будь-яка основна діяльність підприємства, а також операції, що її забезпечують або виникають унаслідок її проведення.

Основна діяльність – це операції, пов'язані з виробництвом або реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), що є основною метою створення підприємства і забезпечують основну частину його доходу [15]:

• *чиста реалізаційна вартість*, за якою актив відображається за сумою грошових коштів або їх еквівалентів, яку можна було б отримати на поточний момент за допомогою продажу активу під час звичайної реалізації;

• *справедлива вартість*, за якою актив може бути обмінятий чи отриманий у господарській операції між незалежними, обізнаними та зацікавленими сторонами.

Для відображення зобов'язань у Балансі використовують такі види оцінок [15]:

• *історична собівартість* – сума надходжень, отриманих в обмін на зобов'язання або, за іншими обставинами, сума грошових коштів чи їх еквівалентів, що, як очікується, будуть сплачені з метою погашення зобов'язань під час звичайної діяльності підприємства;

• *поточна собівартість* – це недисконтована сума грошових коштів чи їх еквівалентів, яка була б необхідна для погашення зобов'язання на поточний момент;

• *вартість погашення* – це недисконтована сума грошових коштів або їх еквівалентів, що, як очікується, буде сплачена для погашення зобов'язань під час звичайної діяльності;

• *поточна вартість* – це дисконтована вартість майбутніх чистих відпливів, які, як очікується, будуть необхідні для погашення зобов'язань під час звичайної діяльності.

Під час складання Балансу найбільш поширеною є оцінка за історичною (первісною) вартістю, але вона комбінується з іншими видами оцінок активів, які передбачені П(С)БО.

Так, оцінка запасів на дату Балансу за П(С)БО 9 «Запаси» відображається за найменшою з двох оцінок:

• первісною вартістю або чистою вартістю реалізації.

Дебіторську заборгованість оцінюють на дату Балансу за П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» за:

• первісною вартістю або чистою реалізаційною вартістю.

Зобов'язання оцінюють на дату Балансу за П(С)БО 11 «Зобов'язання» за:

• поточною вартістю або за сумою погашення. Нематеріальні активи (П(С)БО 8 п. 10–18) та Основні засоби (П(С)БО 7 п. 7–14) відображаються за:

• первісною або справедливою вартістю. Власний капітал окремо не підлягає оцінюванню, як його величина [15].

7.4. Початковий баланс активів і пасивів

Початковий баланс

Початковий баланс активів та пасивів являє собою сукупність усіх активів, пасивів і чистої вартості капіталу кожного сектора, а також усієї країни на початок обчислюваного періоду (табл. 7.1).

Таблиця 7.1 – Початковий баланс активів та пасивів

Активи	Пасиви та чиста вартість капіталу
Нефінансові активи: • створені активи; • нестворені активи. Фінансові активи	Пасиви. Чиста вартість капіталу

Балансувальною статтею є чиста вартість капіталу – різниця між активами та пасивами, яка дорівнює поточній вартості запасів економічних цінностей, якими володіє сектор чи окрема одиниця [14].

7.5. Зміни в балансі активів і пасивів

Рахунок «Зміни в балансі активів і пасивів» підбиває підсумок усім змінам в активах, пасивах і чистій вартості капіталу, які сталися за обчислюваний період у кожному секторі окремо і в країні загалом (табл. 7.2) [14].

Таблиця 7.2 – Зміни в балансі активів та пасивів

Активи	Пасиви та чиста вартість капіталу
Сумарна зміна активів	Сумарна зміна пасивів
Нефінансові активи:	Пасиви
– створені активи;	
– нестворені активи	
Фінансові активи	
	Зміни чистої вартості капіталу, разом
	Зміни чистої вартості капіталу за рахунок заощаджень і капітальних трансфертів
	Зміна чистої вартості капіталу в результаті інших змін за обсягом активів
	Зміни чистої вартості капіталу, обумовлені номінальним холдинговим прибутком / збитком

Він відображає зміну всіх нефінансових і фінансових активів (A) за рахунок заощаджень і чистих капітальних трансфертів (AS), а також у результаті інших змін за обсягом активів (Aoc), нейтральної ревальвації (ANR), змін у відносних цінах (ARP) і придбання фінансових активів (AAF):

$$A = AS + Aoc + ANR + ARP + AAF =$$
$$NW = NWS+NW_a+NWNR+NWRP$$

У рахунку «Зміни в балансі» відображається також зміна пасивів (L) у результаті прийняття нових фінансових зобов’язань, нейтральної ревальвації (LNR) змін у відносних цінах (LRP).

7.6. Заключний баланс активів і пасивів

Заключний баланс являє собою сукупність усіх активів, пасивів і чистої вартості капіталу кожного сектора окремо і в країні загалом наприкінці обчислюваного періоду. Активи, пасиви і чиста вартість капіталу на кінець обчислюваного періоду визначають доданням до величини активів, пасивів і чистої вартості капіталу на початок обчислюваного періоду всіх змін в активах, пасивах і чистій вартості капіталу, які сталися за минулий період [14].

Таблиця 7.3 – Заключний баланс активів та пасивів

Активи	Пасиви та чиста вартість капіталу
Нефінансові активи: • створені активи; • нестворені активи. Фінансові активи	Пасиви. Чиста вартість капіталу

Отже, можна дійти висновку про те, що в результаті всіх поточних і накопичувальних операцій відбуваються створення, передання і погашення економічних вимог, підсумком чого є нагромадження в економіці певної кількості активів, пасивів і чистої вартості капіталу.

Перелік запитань для самоконтролю

1. У чому полягають особливості побудови балансу активів та пасивів у СНР?
2. У чому сутність показника «чиста вартість капіталу»?
3. Що показує рахунок зміни в балансі активів та пасивів?
4. Якою є структура нефінансових активів?
5. Що входить до складу вироблених і невироблених активів?
6. З яких видів активів створюють фінансові активи?
7. Що входить до складу національного багатства згідно із СНР?
8. Які операції впливають на зміну величини національного багатства та його елементів?
9. Що є джерелом інформації про національне багатство?

Практичні завдання

Завдання 1. За наведеними даними про нефінансові активи та пасиви економіки України на початок періоду розрахувати відсутні показники в початковому балансі та побудувати баланс нефінансових активів на кінець періоду. Розрахуйте та проаналізуйте показники абсолютних і відносних структурних зрушень нефінансових активів.

Експериментальний баланс
нефінансових активів за рік (млн грн)

	Початковий баланс	Рахунок капіталу	Рахунки інших змін в активах
А	1	2	3
Нефінансові активи	4 179 439	83 595	352 198
Основні засоби	3 607 578		334 307
Нематеріальні активи		752	–169
Матеріальні оборотні кошти	529 437	2 325	

Завдання 2. За наведеними даними про нефінансові активи та пасиви економіки України на початок періоду розрахувати відсутні показники в початковому балансі та побудувати баланс нефінансових активів на кінець періоду. Розрахувати та проаналізувати показники абсолютних і відносних структурних зрушень нефінансових активів.

Експериментальний баланс
нефінансових активів за рік (млн грн)

	Початковий баланс	Рахунок капіталу	Рахунки інших змін в активах
А	1	2	3
Нефінансові активи	3 355 368	126 118	428 662
Основні засоби		98 121	386 760
Нематеріальні активи	21 379	283	
Матеріальні оборотні кошти	394 434		42 587

Завдання 3. За наведеними даними (млн грн) про фінансові активи та пасиви економіки України на початок періоду розрахувати відсутні показники в початковому балансі та побудувати баланс фінансових активів і пасивів на кінець періоду. Розрахувати та проаналізувати показники абсолютних і відносних структурних зрушень фінансових активів.

Експериментальний баланс
нефінансових активів за рік (млн грн)

Активи			Пасиви
633271	Початковий баланс		6689065
11211	F.1	Монетарне золото та СПЗ	
1555603	F.2	Готівкові гроші та депозити	784206
385092	F.3	Цінні папери, крім акцій	380071
937356	F.4	Кредити та позики	1500046
880010	F.5	Акції та інші види участі в капіталі	1357592
17482	F.6	Страхові технічні резерви	17424
2545964	F.7	Інша дебіторська / кредиторська заборгованість	2649729
	D.90	Чиста вартість капіталу	
461927	Фінансовий рахунок		565035
3028	F.1	Монетарне золото та СПЗ	
123781	F.2	Готівкові гроші та депозити	81022
54932	F.3	Цінні папери, крім акцій	109876
28605	F.4	Кредити та позики	16558
58100	F.5	Акції та інші види участі в капіталі	114998
2940	F.6	Страхові технічні резерви	2938
190541	F.7	Інша дебіторська / кредиторська заборгованість	
20651	Рахунки інших змін в активах		17275
940	F.1	Монетарне золото та СПЗ	
1545	F.2	Готівкові гроші та депозити	93
2958	F.3	Цінні папери, крім акцій	8022
137	F.4	Кредити та позики	
1764	F.5	Акції та інші види участі в капіталі	8013
…	F.6	Страхові технічні резерви	…
13307	F.7	Інша дебіторська / кредиторська заборгованість	6075

Завдання 4. За наведеними даними (млн грн) експериментального балансу активів і пасивів визначити обсяг національного багатства України. Розрахувати та проаналізувати показники абсолютних і відносних структурних зрушень національного багатства.

	Початковий баланс	Заключний баланс
Нефінансові активи	4179439	4615232
Фінансові активи	6332718	6815296
Фінансові зобов'язання	6689065	7271375

Завдання 5. За наведеними даними (млн грн) про активи та пасиви економіки України на початок періоду та їх змін упродовж року визначити обсяг національного багатства на початок і кінець періоду. Розрахувати та проаналізувати показники абсолютних і відносних структурних зрушень національного багатства.

Показники	Сума
Нефінансові активи	4 179 439
Фінансові активи	6 332 718
Фінансові зобов'язання	6 689 065
Зміна вартості нефінансових активів	435 793
Зміна вартості фінансових активів	737 310

Тестові завдання

1. Економічне зростання означає:

а) забезпечення повної зайнятості;

б) збільшення ресурсів і можливостей для виробництва;

в) збільшення кількості вироблених товарів і послуг;

г) правильної відповіді немає.

2. Чистий внутрішній продукт – це:

а) валовий національний продукт, скоригований на суму амортизаційних відрахувань;

б) валовий внутрішній продукт, скоригований на суму амортизаційних відрахувань;

в) особистий дохід, скоригований на суму валового внутрішнього продукту;

г) правильної відповіді немає.

3. До фаз економічного циклу відносять:

а) вершину, спад, дно, піднесення;

б) вершину, пік, депресію, зростання;

в) пік, дно, зростання, пожвавлення;

г) правильної відповіді немає.

4. Національний дохід – це:

а) сума факторних доходів від праці, землі та капіталу за декілька років;

б) сума факторних видатків від праці, землі та попиту за рік;

в) сума факторних доходів від праці, землі та капіталу за рік;

г) правильної відповіді немає.

5. Чистий прибуток, отриманий від інвестування, – це:

а) дохід мінус відсотки;

б) дохід мінус відсотки та мінус податок на прибуток;

в) дохід мінус податок на прибуток;

г) правильної відповіді немає.

6. Для визначення рівня економічного розвитку країни використовують ряд показників, крім:

а) показників рівня заощаджень у національній економіці;

б) виробництва і споживання деяких ключових видів продукції;

в) показників рівня та якості населення;

г) правильної відповіді немає.

7. Інфляцію, за якої ціни зростають на тисячі, мільйони чи навіть мільярди відсотків на рік, називають:

а) гіперінфляцією;

б) дезінфляцією;

в) галопуючою;

г) правильної відповіді немає.

8. Будь-який рівень ЧНП, коли заощадження перевищують інвестиції, буде:

а) нижчим за рівноважний рівень;

б) дорівнюватиме рівноважному рівню;

в) вищим за рівноважний рівень;

г) правильної відповіді немає.

9. Основним показником у системі національних рахунків є:

а) валовий внутрішній продукт;

б) чистий внутрішній продукт;

в) національний дохід;

г) правильної відповіді немає.

10. Якщо сукупні видатки > ВВП, то:

а) відбувається недовиробництво, яке супроводжується незапланованим зниженням товарних запасів;

б) відбувається перевиробництво, яке супроводжується незапланованим збільшенням товарних запасів;

в) правильної відповіді немає.

ТЕМА 8
РАХУНОК ТОВАРІВ І ПОСЛУГ ТА РАХУНКИ «ІНШОГО СВІТУ»

8.1. Призначення рахунку товарів і послуг.

8.2. Правила побудови та балансування рахунку.

8.3. Показники ресурсів та використання.

8.4. Аналітичні можливості рахунку товарів і послуг.

8.5. Зовнішній рахунок товарів і послуг.

8.6. Зовнішній рахунок первинного доходу та поточних трансфертів.

8.7. Зовнішні рахунки нагромадження.

8.1. Призначення рахунку товарів і послуг

Рахунок товарів і послуг характеризує всі ресурси (випуск продукції та імпорт) з економіки загалом, а також напрями використання цих ресурсів (проміжне споживання, кінцеве споживання, зміна запасів матеріальних оборотних коштів, валове нагромадження основного капіталу, придбання за виключенням вибуття цінностей та експорт). Він є своєрідною зведеною характеристикою СНР.

Усі операції між інституційними одиницями-резидентами й інституційними одиницями-нерезидентами щодо всіх видів економічної, науково-технічної та іншої діяльності об’єднано під загальною назвою «Рахунки іншого світу». Особливістю рахунків «іншого світу» є те, що вони в СНР відіграють роль, аналогічну інституційному сектору, але не пов’язуються з жодним конкретним видом економічної діяльності.

У рахунках «іншого світу» відображено експорт та імпорт товарів, послуг, прав інтелектуальної власності, міжнародну кооперацію, спільну підприємницьку діяльність за участю іноземних юридичних осіб на території України й українських організацій за кордоном, транскордонний рух робочої сили, іноземних та українських інвестицій, міжнародний туризм, зовнішньоекономічні транспортні, страхові, розрахункові, кредитні та інші господарські

операції, а також інші економічні відносини, зокрема ті, які не мають комерційного (платного) характеру [14].

У рахунках відображають також операції з оперативного та фінансового лізингу (передача за кордон машин та обладнання на строк понад один рік) і способи фінансування цих операцій; будівельні послуги за кордоном та іноземні інвестиції в країні; операції з нерухомістю і нематеріальними активами з іншими країнами; операції, пов'язані з проживанням у нашій країні нерезидентів і проживанням наших громадян за кордоном. За концепцією СНР сферу експорту й імпорту товарів і послуг значно розширено за рахунок долучення в неї нематеріальних послуг, безплатного імпорту та експорту товарів [14].

Рахунок товарів та послуг виокремлюється в групі рахунків для найважливіших економічних операцій, характеризує загальні ресурси продуктів і послуг щодо економіки загалом, а також напрями використання цих ресурсів. Він є своєрідною зведеною характеристикою СНР [14].

Таблиця 8.1 – Рахунок товарів та послуг України (у фактичних цінах, млн грн) за 2020–2022 рр.

Операції	2020	2021	2022
Ресурси			
P.1. Випуск (в основних цінах)	175 960	204 421	220 679
P.7. Імпорт товарів і послуг	39 296	40 754	45 307
D.21. Податки на продукти	11 877	14 373	17 330
D.31. Субсидії на продукти	–2 447	–2 075	–1 705
Усього	224 686	257 473	281 611
Використання			
P.2. Проміжне споживання	103 871	123 354	133 711
P.3. Кінцеві споживчі витрати	65 119	76 198	83 569
зокрема:			
P.31. – індивідуальні споживчі витрати	57 984	67 053	74 778
P.32. – колективні споживчі витрати	7 135	9 145	8 791
P.51. Валове нагромадження основного капіталу	16 891	18 517	20 096
P.52. Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	1 467	1 346	1 128
P.53. Придбання за виключенням вибуття цінностей	123	160	133
P.6. Експорт товарів і послуг	37 215	37 898	42 974
Усього	224 686	257 473	281 611

Дані рахунку товарів і послуг дають змогу розрахувати ВВП двома методами: методом кінцевого споживання та виробничим. ВВП, розрахований методом кінцевого споживання, дорівнює сумі всіх статей кінцевого використання мінус імпорт, тобто сумі кінцевого споживання, нагромадження та експорту мінус імпорт. ВВП, розрахований виробничим методом, дорівнює різниці між випуском та проміжним споживанням плюс чисті податки на продукти [14].

У схемі рахунку передбачено, що випуск оцінено в основних цінах. Однак якщо випуск оцінити в цінах виробника, то статті D.21, D.31 трансформуються в податок на додану вартість і податки на імпорт за мінусом субсидій на імпорт. У цьому разі ВВП, розрахований виробничим методом, дорівнюватиме різниці між випуском (у цінах виробника) та проміжним споживанням плюс податок на імпорт за мінусом субсидій на імпорт [14].

Рахунок товарів і послуг кореспондується з більшістю зведених національних рахунків.

Взаємозв'язок показників рахунку товарів і послуг з показниками інших рахунків наочно відображено в табл. 8.2.

Таблиця 8.2 – Взаємозв'язок показників рахунку товарів і послуг з показниками інших національних рахунків України

Показники рахунку товарів і послуг	Кореспондуючі рахунки
Ресурси	*Ресурси*
0. Випуск продуктів та послуг	Рахунок виробництва
1. Імпорт продуктів та послуг	Рахунок поточних операцій «іншого світу»
2. Чисті податки на продукти	Рахунок виробництва
3. Чисті податки на імпорт	Рахунок виробництва
Використання	*Використання*
4. Проміжне споживання	Рахунок виробництва
5. Кінцеве споживання на економічній території	Рахунок використання доходів
6. Валове нагромадження основних фондів	Рахунок капітальних витрат
7. Приріст запасів матеріальних оборотних засобів	Рахунок капітальних витрат
8. Експорт продуктів та послуг	Рахунок поточних операцій «іншого світу»

Показники цього рахунку забезпечують інформаційну основу для аналізу виробництва продукції та послуг, обсягу їх ресурсів з урахуванням зовнішньоторговельного сальдо, а також обсягу й напряму їх використання.

8.2. Правила побудови та балансування рахунку

Назване вище допомагає визначити балансуючі статті рахунків «іншого світу»: зовнішнє сальдо товарів і послуг, поточне зовнішнє сальдо, чисті кредити або чисті борги нації, зміни чистого багатства за рахунок заощаджень і капітальних трансфертів. Усе це є вагомим в аналізі та прогнозуванні.

Показники рахунків «іншого світу» тісно пов'язані з показниками рахунків усіх секторів економіки, а це означає, що їхній зміст і методи розрахунку однакові, але мають обернену значущість. Отже, те, що є ресурсом для інших країн світу, для економіки України загалом буде видом використання (витрат), і навпаки. Операції між резидентами та нерезидентами відображаються і в рахунках для економіки, але там їх не відокремлено від операцій між резидентами [14].

За таких умов використання інформації, яка існує в рахунках «іншого світу», для макроекономічного аналізу та прогнозування можливе тільки у разі одночасного складання СНР для економіки країни загалом та за секторами [14].

Показники рахунків іншого світу показують, за рахунок якої структури зовнішніх зв'язків сталося балансування (або розбалансування) доходів та витрат усередині країни. Різні компоненти (агрегати) рахунків «іншого світу» є доповнювальними рахунками для інституційних секторів-резидентів.

8.3. Показники ресурсів та використання

У ресурсах рахунку показано імпорт товарів і послуг. Він охоплює всі товари (нові або традиційні), оплачені або передані безкоштовно, які надходять з-за кордону. В імпорті враховують також товари, які надійшли у вигляді даровизни, безкоштовної допомоги тощо; товари, які орендують на строк один рік і більше; вилов риби та інших морських продуктів; товари, які придбані на ярмарках, виставках і виготовлені на території України чи за кордоном; товари, увезені в країну як частина статутного фонду спільних підприємств тощо [14].

Ресурсну частину рахунку заповнюють показниками, які переносять з рахунку виробництва:

– випуск товарів та послуг;

– податки на продукти;

– субсидії на продукти.

Із субрахунку рахунку поточних операцій «іншого світу» переносять дані про імпорт продуктів і послуг.

До розділу «Використання» цього рахунку переносять показники з таких рахунків:

– з рахунку виробництва – проміжне споживання;

– з рахунку використання доходу – показник валового заощадження;

– з рахунку капіталу – показники валового нагромадження основного капіталу та зміни запасів матеріальних оборотних коштів;

– із субрахунку поточних операцій рахунків «іншого світу» – експорт товарів і послуг.

8.4. Аналітичні можливості рахунку товарів і послуг

У світовій практиці СНР розглядають як балансовий метод комплексного аналізу економіки. Аналіз – завершальний етап будь-якої статистичної роботи. Розробка СНР супроводжується значними затратами праці та коштів, тому без аналізу одержаної інформації ефект від цих затрат надто зменшується.

Наявність значного обсягу взаємопов'язаної інформації, яку охарактеризовано в попередніх розділах, забезпечує комплексність аналізу, його глибину та багатогранність.

Метою аналізу СНР є характеристика найзагальніших закономірностей, взаємозв'язків і пропорцій в економічному розвитку країни, виявлення основних тенденцій розвитку економічних процесів, які відображаються на окремих рахунках, і всієї економіки загалом [14].

Рахунок утворення доходів доповнює інформацію рахунку виробництва: він дає можливість проаналізувати рівень оплати праці в галузях і секторах економіки. 1996 року частка оплати найманих працівників у ВВП становила 47,8 %. Дані цього рахунку допомагають узгодити доходи з досягнутими результатами діяльності в секторах і галузях, розрахувати показники доходів, виробництва продукції та надання послуг на одного зайнятого.

8.5. Зовнішній рахунок товарів і послуг

Фактично зовнішньоекономічну діяльність України відображають три рахунки (табл. 8.3): 1) зовнішній рахунок товарів і послуг; 2) зовнішній рахунок первинних доходів і поточних трансфертів; 3) рахунок капіталу [14].

Таблиця 8.3 – Зовнішній рахунок товарів і послуг України (у фактичних цінах, млн грн) за 2020–2022 рр.

Операції та балансувальні статті	2020	2021	2022
Ресурси			
Р.7. Імпорт товарів та послуг	39 296	40 754	45 307
Усього	39 296	40 754	45 307
Використання			
Р.6. Експорт товарів та послуг	37 215	37 898	42 974
В.11. Зовнішнє сальдо товарів та послуг	2081	2856	2333
Усього	39 296	40 754	45 307

У частині використання відображаються доходи, які отримала Україна від інших країн за експорт товарів і послуг. Експорт товарів і послуг оцінюють як витрати для інших країн і як надходження для України в іноземній валюті [14].

Балансуючу статтю «Зовнішнє сальдо товарів і послуг» визначають як різницю між показниками експорту та імпорту товарів і послуг.

Якщо баланс позитивний, то це свідчить про отримання доходу в операціях з товарами та послугами з іншими країнами світу, і навпаки – від'ємний баланс свідчитиме про дефіцит для всієї економіки [14].

8.6. Зовнішній рахунок первинного доходу та поточних трансфертів

Зовнішній рахунок первинних доходів і поточних трансфертів охоплює в частині ресурсів доходи й поточні трансферти всієї економіки України, які сплачують іншим країнам світу, а в частині використання – доходи та поточні трансферти всієї економіки України, які надходять від інших країн світу.

Цей рахунок відображає зовнішньоекономічні операції, пов'язані з рухом первинних доходів та поточних трансфертів між нерезидентами та резидентами [14].

Таблиця 8.4 – Зовнішні рахунки первинних доходів та поточних трансфертів України (у фактичних цінах, млн грн) за 2020–2022 рр.

Операції та балансувальні статті	2020	2021	2022
1	2	3	4
Ресурси			
B.11. Зовнішнє сальдо товарів і послуг	2 081	2 856	2 333
D.1. Оплата праці найманих робітників	…	…	…
D.2 – D.3. Податки за відрахуванням субсидій на виробництво та імпорт	…	…	…
D.4. Дохід від власності	1 216	1 489	2 346
D.5. Поточні податки на дохід, майно тощо	…	…	…
D.6. Соціальні внески та допомоги	…	1	3

Продовження таблиці 8.4

1	2	3	4
D.7. Інші поточні трансферти	93	179	208
D.8. Коригування на зміни чистої вартості активів домашніх господарств у пенсійних фондах	–	–	–
Усього	3390	4525	4890
Використання			
D.1. Оплата праці найманих робітників	9	17	21
D.2 – D.3. Податки за відрахуванням субсидій на виробництво та імпорт	…	…	…
D.4. Дохід від власності	160	273	256
D.5. Поточні податки на дохід, майно тощо	23	11	15
D.6. Соціальні внески та допомоги	…	…	…
D.7. Інші поточні трансферти	1 001	1 713	2 875
D.8. Коригування на зміни чистої вартості активів домашніх господарств у пенсійних фондах	–	–	–
B.12. Поточне зовнішнє сальдо	2 197	2 511	1 723
Усього	3 390	4 525	4 890

Ресурсна частина рахунку охоплює зовнішнє сальдо щодо товарів та послуг, які переносять із зовнішнього рахунку товарів та послуг, а також первинні доходи та поточні трансферти, які отримують резиденти від нерезидентів цієї країни у вигляді оплати праці, податків на виробництво, доходів від власності та поточних трансфертів [14].

Оплата праці робітників-нерезидентів резидентами охоплює заробітну плату та відрахування на соціальне страхування іноземних громадян, які працюють в українських посольствах і консульствах за кордоном, іноземних артистів, які приїжджають в Україну на гастролі, сезонних робітників, осіб, які працюють в Україні за контрактом строком до одного року, та ін.

Податки за відрахуванням субсидій на виробництво, сплачені іншими країнами світу, охоплюють податки на будівництво, транспортні засоби та землю тощо, які сплачують українські посольства та консульства в інших країнах. Якщо практикується видача іншими країнами субсидій на такі цілі, то обсяг субсидій вираховують з обсягу названих податків. Податки, пов’язані з імпортом, які Україна сплачує іншим країнам світу, охоплюють обов’язкові платежі, якими органи державного управління інших

країн оподатковують товари та послуги, які імпортують від них: мита, акцизи та спеціальні податки на певні продукти і послуги, які спрямовують за кордон [14].

Поточні трансферти, які реєструють у зовнішньому рахунку первинних доходів і поточних трансфертів, охоплюють поточні трансферти, отримані нерезидентами від резидентів цієї країни, і поточні трансферти, передані нерезидентами резидентам цієї країни.

Поточні трансферти збільшують розмір доходу й використання товарів і послуг отримувача, але зменшують дохід і потенційні можливості донора. Їх можна здійснювати у грошовій чи натуральній формах [14].

У зовнішньому рахунку первинних доходів і поточних трансфертів усі операції між резидентами та нерезидентами відображуються за ринковими цінами. Однак для оцінювання операцій, які здійснюють не тільки або й зовсім не з комерційними цілями, треба використовувати метод, що нагадує способи оцінювання бартеру. Коли оцінки донора й отримувача допомоги не збігаються, здебільшого користуються оцінкою донора [14].

8.7. Зовнішні рахунки нагромадження

На відміну від поточних рахунків, рахунки нагромадження відображають інший набір операцій і показників, які належать до набуття, використання і вибуття активів – об’єктів, користування якими триває і в наступних періодах. За концепцією побудови системи національних рахунків зміни, що наявні в активах і пасивах на початок і кінець звітного періоду, долучено в баланс активів і пасивів, складений на різних рівнях економіки, і відбито в рахунках нагромадження. Останні охоплюють чотири рахунки СНР: рахунок капіталу; фінансовий рахунок; рахунок інших змін за обсягом активів і рахунок переоцінки. У національних рахунках України нині є тільки рахунок капіталу. Рахунок капіталу (рахунок операцій з капіталом в СНР-93) призначено для характеристики процесу реального нагромадження основного й оборотного капіталу, нематеріальних і фінансових активів, а також джерел фінансування [14].

У цьому рахунку відображають вартість нефінансових активів, набутих інституційними одиницями-резидентами, або їх вибуття, показують зміну чистої вартості власного капіталу за рахунок заощадження і трансфертів.

У СНР-93 значну увагу приділено показникам, що характеризують процес нагромадження: операціям з капіталом, джерелам фінансування капітальних витрат і операціям з фінансовими інструментами. Капітальні витрати і джерела їх фінансування реєструють на рахунку операцій з капіталом, тоді як для відображення операцій з фінансовими інструментами передбачено окремий фінансовий рахунок. На рахунку операцій з капіталом фіксують джерела фінансування капітальних витрат і самі капітальні витрати. Останні охоплюють нагромадження основного капіталу, приріст матеріальних оборотних коштів, купівлю цінностей і витрати на придбання землі, а також приріст інших невироблених активів [15]. Схему рахунку капіталу подано в табл. 8.5.

Таблиця 8.5 – Рахунок капіталу України
(у фактичних цінах, млн грн) за 2020–2022 рр.

Операції та балансувальні статті	2020	2021	2022
Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві			
B.8n. Чисте заощадження	1 582	170	353
D.9. Капітальні трансферти, одержані від інших країн	9	…	…
D.9. Капітальні трансферти, передані іншим країнам	…	…	…
B.10.1. Усього (зміни чистого багатства за рахунок заощаджень і капітальних трансфертів)	1 591	170	353
Зміни в активах			
P.51. Валове нагромадження основного капіталу	16 891	18 517	20 096
K.1. Споживання основного капіталу (–)	–14 702	–17 342	–19 281
P.52. Зміни в запасах матеріальних оборотних засобів	1 467	1 346	1 128
P.53. Придбання, за виключенням вибуття цінностей	123	160	133
K.2. Придбання, за виключенням вибуття невироблених нефінансових активів	…	…	…
B.9. Чисті кредитування (+), чисте запозичення (–)	–2 188	–2 511	–1 723
Усього	1 591	170	353

Рахунок капіталу враховує операції всіх секторів економіки з нефінансовими активами. Основним джерелом фінансування операцій з капіталом є заощадження, яке переносять з рахунків використання доходів. Іншим джерелом фінансування цих операцій є одержані капітальні трансферти за відрахуванням переданих капітальних трансфертів [14].

Основним показником ресурсної частини рахунка (зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві) є чисте заощадження, яке переносять з рахунку використання доходів. Цей показник відображає ту частину доходів, що залишається після витрат на кінцеве споживання [14].

Теоретично цей показник може бути й від'ємним. Однак у такій масштабній економіці, як українська, заощадження завжди відігравали досить важливу роль, забезпечуючи приріст національного багатства.

Крім показника «заощадження», у ресурсній частині рахунку є ще показник «капітальні трансферти, одержані від інших країн». Ці трансферти використовують для фінансування валового нагромадження або для придбання нематеріальних і фінансових активів. На рівні економіки загалом у складі ресурсів рахунку капіталу відображають надходження капітальних трансфертів господарським одиницям-резидентам тільки від інших країн. Це можуть бути, наприклад, субсидії на будівництво будинків для міжнародних організацій та інших подібних об'єктів, безоплатні надходження і дарунки капітального характеру, тобто ті, що належать до основного капіталу, а також податки на капітал, на спадок, пожертвування від нерезидентів та ін. [14].

Основним показником, що характеризує використання, в рахунку капіталу є валове нагромадження основного капіталу. Крім того, тут є показники споживання основного капіталу (–), змін у запасах матеріальних оборотних засобів, придбання за виключенням вибуття цінностей, придбання за виключенням вибуття невироблених нефінансових активів.

Балансувальна стаття рахунку операцій з капіталом – це чисте кредитування (+) або чисте запозичення (–). Вона показує перевищення (+) або нестачу (–) джерел фінансування витрат на

чисте придбання нефінансових активів. На рівні економіки загалом чисте кредитування або чисте запозичення показують кількість ресурсів, які держава надає у розпорядження «іншого світу» або які «інший світ» надає державі [14].

Перш ніж розглядати рахунок капіталу, необхідно дати визначення і класифікацію економічних активів, які розглядають у цьому рахунку.

Економічні активи – це об'єкти, на які інституційні одиниці мають права власності (індивідуальні або колективні), здобуваючи внаслідок цього певний економічний зиск [14].

Кожний економічний актив має функціонувати як запас вартості, який залежить від розміру економічних вигод, які може одержати їхній власник завдяки володінню ними або їх використанню. Однак ця вартість зазвичай не лишається постійною, оскільки вигоди часто зменшуються з часом. Від різних видів активів можуть бути одержані різні види вигод [15].

Видів активів може бути чимало. Це, наприклад, будівлі або верстати (машини); доходи від власності – відсотки, дивіденди, рента тощо; активи-засоби збереження вартості, які можуть бути використані через їх реалізацію або ліквідацію. Певні активи можна зберігати тільки як носії вартості (дорогоцінні метали або камені тощо), бо непридатні для одержання від них будь-яких інших вигод.

Економічні активи поділяють на фінансові й нефінансові.

Фінансові активи. Вони охоплюють грошові кошти, фінансові вимоги і зобов'язання в різних формах. Ці активи реєструють на фінансовому рахунку.

Більшість фінансових активів – це фінансові вимоги. Фінансові вимоги й зобов'язання виникають через договірні відносини, які встановлюють за надання коштів у позику однією інституційною одиницею іншій [14].

Нефінансові активи. Рахунок капіталу пов'язано з реєстрацією вартості нефінансових активів, що придбані або реалізуються інституційними одиницями-резидентами через проведення відповідних операцій і визначення зміни власного капіталу в результаті нагромадження та трансфертів капіталу. Операції можуть

бути або з іншими інституційними одиницями як резидентами, так і нерезидентами, або суто внутрішніми операціями, за яких одиниці зберігають для власного користування активи, які вони самі й виробили. Однак рахунок не відображає тих змін обсягу нефінансових активів, що є у власності інституційних одиниць і виникають не в результаті операційної діяльності [14].

Перелік запитань для самоконтролю

1. На які групи поділяють економічні операції у СНР?
2. Що характеризує рахунок товарів і послуг у СНР?
3. У чому полягає зв'язок показників рахунку товарів і послуг із показниками інших національних рахунків?
4. У чому полягає особливість побудови рахунка товарів і послуг?
5. Якими є особливості рахунків «іншого світу» в СНР?
6. З яких рахунків складається група рахунків «іншого світу»?
7. Якою є структура та що відображає зовнішній рахунок товарів і послуг?
8. Що відображає зовнішній рахунок первинних доходів і поточних трансфертів у СНР?
9. Що характеризують зовнішні рахунки нагромадження у СНР?

Практичні завдання

Завдання 1. За наведеними даними в Україні (у фактичних цінах, млн грн) за рік:

Імпорт товарів і послуг	109 924
Експорт товарів і послуг	113 245

1. Побудувати зовнішній рахунок товарів і послуг.
2. Розрахувати його балансувальну статтю – зовнішнє сальдо товарів і послуг.

Завдання 2. За наведеними даними по Україні (у фактичних цінах, млн грн) за рік:

Зовнішнє сальдо товарів і послуг	–3 321
Оплата праці найманих працівників-резидентів	…
Податки, за винятком субсидій на виробництво та імпорт	…
Дохід від власності резидентів	4 478
Поточні податки на дохід, майно тощо для резидентів	…
Соціальні внески та допомога резидентам	…
Інші поточні трансферти резидентів	322
Коригування на зміни чистої вартості активів домашніх господарств у пенсійних фондах резидентів	–
Оплата праці найманих працівників-нерезидентів	301
Податки, за винятком субсидій на виробництво та імпорт нерезидентів	…
Дохід від власності нерезидентів	597
Поточні податки на дохід, майно тощо для нерезидентів	14
Соціальні внески та допомога нерезидентам	…
Інші поточні трансферти нерезидентів	8 290
Коригування на зміни чистої вартості активів домашніх господарств у пенсійних фондах нерезидентів	–

1. Побудувати зовнішній рахунок первинного доходу та поточних трансфертів.
2. Розрахувати його балансувальну статтю – поточне зовнішнє сальдо.

Завдання 3. За наведеними даними по Україні (у фактичних цінах, млн грн) за рік:

Поточне зовнішнє сальдо	–7 723
Капітальні трансферти, одержані	…
Капітальні трансферти, сплачені	…
Придбання, за виключенням вибуття невироблених нефінансових активів	…

1. Побудувати зовнішній рахунок капіталу.
2. Розрахувати його балансуючу статтю – чисте кредитування (+), чисте запозичення (–).

Завдання 4. За наведеними даними в Україні (у фактичних цінах, млн грн).

Операції та балансуючі статті	базисний	поточний
Ресурси		
Р.7. Імпорт товарів та послуг	97 643	109 924
Використання		
Р.6. Експорт товарів та послуг	106 200	113 245

1. Побудувати зовнішній рахунок товарів і послуг.
2. Розрахувати його балансуючу статтю – зовнішнє сальдо товарів і послуг.
3. Проаналізувати показники динаміки показників рахунку та впливу динаміки експорту й імпорту на зовнішнє сальдо товарів і послуг.

Тестові завдання

1. Поточні трансферти можна здійснювати у:

а) грошовій формі;

б) натуральній формі;

в) відповіді а) і б) правильні;

г) правильної відповіді немає.

2. Балансуюча стаття рахунку операцій з капіталом – це:

а) валове нагромадження основного капіталу;

б) об’єкти, на які інституційні одиниці мають права власності (індивідуальні або колективні), здобуваючи внаслідок цього певний економічний зиск;

в) чисте кредитування або чисте запозичення;

г) правильної відповіді немає.

3. Показники з рахунку виробництва – це:

а) проміжне споживання;

б) показник валового заощадження та нагромадження;

в) відповіді а) і б) правильні;

г) правильної відповіді немає.

4. Економічні активи поділяють на:

а) фінансові та нефінансові;

б) прямі та непрямі;

в) доходи і витрати;

г) правильної відповіді немає.

5. До розділу «Використання» цього рахунку переносять показники з таких рахунків:

а) з рахунку капіталу;

б) з рахунку виробництва;

в) з рахунку використання доходу;

г) усі відповіді правильні.

6. У зовнішньому рахунку первинних доходів та поточних трансфертів усі операції між резидентами та нерезидентами відображують за:

а) ринковими цінами;

б) фактичними цінами;

в) відповіді а) і б) правильні;

г) правильної відповіді немає.

7. Рахунок капіталу призначено для:

а) можливості проаналізувати рівень оплати праці в галузях та секторах економіки;

б) процесу нагромадження: операціям з капіталом, джерелам фінансування капітальних витрат і операціям з фінансовими інструментами;

в) характеристики процесу реального нагромадження основного й оборотного капіталу, нематеріальних і фінансових активів, а також джерел фінансування;

г) правильної відповіді немає.

8. Показники рахунків «іншого світу» тісно пов'язані з показниками:

а) розрахункових рахунків;

б) усіх секторів економіки;

в) виробничих рахунків;

г) правильної відповіді немає.

9. Рахунок товарів і послуг характеризує:
а) розрахунок ВВП;
б) експорт та імпорт;
в) усі ресурси з економіки загалом;
г) правильної відповіді немає.

ТЕМА 9
ОЦІНКА ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В СНР

9.1. Визначення поняття «тіньова економіка» та її види.

9.2. Методи оцінки тіньової економіки.

9.3. Методи оцінки діяльності неформального сектору економіки в окремих галузях.

9.1. Визначення поняття «тіньова економіка» та її види

Тіньова економіка – це складне соціально-економічне явище, що є сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності з приводу отримання прибутку приховуванням доходів та ухиленням від сплати податків. Тіньова економіка має три складові: неформальну, приховану і підпільну (кримінальну) економіку. Неформальну економіку утворюють нерегламентовані виробництво товарів і надання послуг; прихована економіка – це легальне виробництво та продаж необлікованих товарів і послуг; підпільна (кримінальна) економіка – заборонені види діяльності (корупція, наркоторгівля тощо) [3].

Виділяють три види тіньової економіки:

«Друга» тіньова економіка – це заборонена законом економічна діяльність працівників «білої» (офіційної) економіки, яка призводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу. З погляду суспільства загалом «друга» тіньова економіка не виробляє ніяких нових товарів чи послуг: вигодами, які отримують від «другої» економіки, користуються одні люди за рахунок втрат, які несуть інші люди [3].

«Сіра» тіньова економіка – економічна діяльність з виготовлення та реалізації звичайних товарів і послуг, яка дозволена законом, але не реєстрована (переважно дрібний бізнес). На відміну від «другої» економіки, яка невідривно пов'язана з «білою»

(офіційною) економікою та паразитує за її рахунок, «сіра» економіка функціонує автономно. У цьому секторі виробники або свідомо ухиляються від офіційного обліку, не бажаючи нести витрати (пов'язані з отриманням ліцензій, сплатою податків тощо), або звітування про такий вид діяльності взагалі не передбачено [3].

«Чорна» тіньова економіка (економіка організованої злочинності) – заборонена законом економічна діяльність, яка пов'язана з виробництвом та реалізацією заборонених і дефіцитних товарів та послуг. «Чорною» економікою в широкому розумінні можна вважати всі види діяльності, які повністю вилучені з нормального економічного життя, оскільки їх вважають несумісними з ним і такими, що його руйнують (наприклад, наркобізнес, грабунки тощо).

Отже, тіньова економіка (у межах виробництва) у СНР України має охоплювати:

1) цілком законну діяльність, показники якої свідомо приховують або зменшують виробники для ухиляння від сплати податків чи інших обумовлених законом обов'язків;

2) неформальну (неофіційну легальну) діяльність, зокрема діяльність некорпорованих підприємств, які працюють для власних потреб та з неформальною зайнятістю.

Не враховують у межах виробництва кримінальну діяльність, спрямовану проти особистості та майна громадян [4].

9.2. Методи оцінки тіньової економіки

Методи оцінки тіньової економіки, що найчастіше використовують у практиці різних країн, можна умовно об'єднати в такі групи:

1. Мікрометоди (прямі методи).
2. Макрометоди (непрямі методи).

До першої групи можна віднести метод товарних потоків, коли вивчається шлях товарів і послуг від виробника до споживача, а також зіставляються дані щодо ресурсів товарів і послуг і їх використання на проміжне споживання, кінцеве споживання,

валове нагромадження та експорт, отримані з різних джерел інформації, на основі незалежних оцінок [4].

Для альтернативних оцінок різних макроекономічних показників можна використовувати математичні моделі (для оцінки випуску малими і середніми економічними одиницями – на базі даних щодо великих підприємств; для оцінки доходів населення – на базі відношення між доходами та витратами на певні товари й послуги). До мікрометодів належать також опитування населення й експертів, вибіркові обстеження, аналіз записів податкових книг.

Макрометоди – це методи непрямих оцінок тіньової економіки (окремих її компонентів), засновані або на інформації про окремі фактори чи явища, або на порівняльному аналізі даних, одержаних з різних джерел. Така інформація дає змогу уявити масштаби й тенденції розвитку тіньової діяльності в рамках певної групи одиниць або певного явища. Ці дані потім поширюються на всю відповідну сукупність одиниць чи явищ [4]. До макрометодів належать:

1) обстеження домашніх господарств та окремих їх членів;

2) змішані обстеження домашніх господарств і некорпоративних підприємств (виробничі одиниці приватного сектора і їх власники).

Крім того, існують непрямі джерела і методи оцінки тіньової діяльності з використанням даних:

1) державного контролю (фінансового, податкового, правового, статистичного);

2) незалежних аудиторських та консалтингових фірм (про методи приховування тіньової діяльності);

3) перевірок недекларованої зайнятості (безробітні, іноземці, біженці, кваліфіковані консультанти тощо);

4) порівняльного аналізу відношення витрат і вартості продукції, що випускають у державному і приватному секторах.

5) чисельності зайнятих у професіях з регулярним додатковим доходом (лікарі, адвокати, перукарі, косметологи, водії таксі, продавці газет, автомеханіки, майстри з ремонту побутової техніки, слюсарі, сантехніки та ін.);

6) спеціальних опитувань домашніх господарств (про чайові, подарунки, купівлю товарів і послуг без належного оформлення, на неорганізованому ринку тощо);

7) монетарної моделі (співвідношення збільшення кількості грошей, що перебувають в обігу, й обсягу короткострокових вкладів економічних одиниць на банківських рахунках);

8) опитувань керівників підприємств (про частку угод, неоформлених відповідними документами) [3].

Вибір методів залежить від практичної можливості одержати достовірну інформацію для оцінки параметрів тіньової економіки або її окремих складових частин. Зі свого боку брак статистичного матеріалу спричиняє потребу в кожному випадку вибирати адекватний для такої ситуації метод або комбінувати декілька методів.

Кожна група методів має свої переваги та недоліки. Макрометоди дають здебільшого завищену оцінку, мікрометоди – занижену. Одна із суттєвих переваг мікрометодів полягає в тому, що вони дають змогу уникати ускладнень, пов'язаних з агрегованими показниками. Їх основним недоліком є певний суб'єктивізм і складність збирання інформації. У разі коли використовують інформацію, зібрану для інших цілей, її може бракувати для одержання вірогідних даних. Але найсуттєвішим недоліком мікрометодів є можливість навмисного перекручення інформації населенням під час опитування (наприклад, приховування частини прибутків з метою уникнення оподаткування). Проте опитування населення, особливо проведені експертами, дають іноді найнадійніші результати щодо окремих галузей (секторів) економіки та вважаються достатньо ефективними для оцінки розмірів тіньової економіки [4].

Більш допустимим для України, незважаючи на недоліки, є метод, що застосовували в Італії. Сутність його полягає в коригуванні ВВП залежно від показника зайнятості населення з огляду на припущення, що падіння офіційного рівня зайнятості спричиняється переливанням робочої сили з офіційного сектору в неофіційний.

Основний недолік цього методу полягає в тому, що на зайнятість надто сильно впливає сукупність інших факторів (демографічних, структурних змін в економіці та ін.), які не мають жодного відношення до тіньової економіки.

Чималі труднощі виникають під час вимірювання трудової активності осіб, зайнятих у неофіційному секторі. У таких випадках проводять спеціальні опитування населення для визначення «реального» рівня зайнятості. Складнощі виникають і за встановлення рівня продуктивності праці в неофіційному секторі. А без цього неможливо одержати однозначну оцінку розмірів тіньової економіки на підставі даних про зайнятість у цьому секторі [3].

Таблиця 9.1 – Методи оцінки окремих параметрів тіньової економіки

Методи оцінки	Одержана інформація
Вибіркові опитування домашніх господарств (населення) щодо їхніх витрат на: – чайові, цінні подарунки та інші додаткові витрати на поліпшення обслуговування або одержання дефіцитних товарів і послуг; – придбання товарів і послуг без оформлення рахунка; – купівлю товарів на неорганізованому ринку	Величина одержаних «прихованих доходів» за рахунок різниці цін на товари та послуги
Метод, заснований на визначенні чисельності зайнятих	Доходи домашніх господарств
Опитування про використання часу населенням	Зайнятість населення поза основною роботою
Опитування керівників малих підприємств про частку угод, неоформлених договорами, та про мотивацію приховування прибутків	Частка доходів, що приховували
Бюджетне обстеження домашніх господарств та вибіркове – підсобних господарств	Виробництво сільськогосподарської
Бюджетні обстеження домашніх господарств щодо обсягу придбання продуктів харчування, продовольчих товарів та послуг окремими громадянами	Продукції в підсобних господарствах
Вибіркове обстеження й експертні оцінки	Обсяг обороту неорганізованого ринку товарів та послуг
Спеціальні вибіркові обстеження робочої сили, її середнього доходу та інформація податкової інспекції	Обсяг неорганізованого «човникового» ринку
Спеціальні вибіркові спостереження ринків та експертні оцінки	Обсяг ринкових послуг, які надані індивідуальними виробниками

9.3. Методи оцінки діяльності неформального сектору економіки в окремих галузях

Методи оцінки діяльності неформального сектору економіки в СНР можна об'єднати в такі групи:

1) інтегральні оцінки макроекономічних показників, які в прихованому вигляді вводять оцінку діяльності неформального сектору економіки, наприклад оцінку виробництва продукції рослинництва з огляду на дані про посівні площі всіх типів господарств та середньої врожайності;

2) прямі оцінки діяльності неформального сектору економіки та його окремих елементів, що засновані на наявних статистичних даних;

3) непрямі методи оцінки діяльності неформального сектору економіки та його окремих елементів на підставі інформації про окремі факти, явища чи на підставі порівняльного аналізу даних, отриманих з різних джерел, і наступної їх екстраполяції, як уже було зазначено, на всю відповідну сукупність одиниць чи явищ;

4) балансовий метод, який передбачає складання балансів ресурсів та їх використання для виробництва окремих товарів чи надання послуг. Найчастіше цей метод застосовують для розрахунків виробництва та використання сільськогосподарської продукції інших галузей. Вибір методів визначають практичними можливостями отримання найдостовірнішої інформації для оцінки окремих видів діяльності неформального сектору економіки чи для оцінки операцій загалом. Для збільшення достовірності оцінок треба, якщо є змога, використовувати різноманітні джерела інформації та проводити розрахунки різними методами, порівнюючи результати [4].

Як свідчить практика, неформальний сектор відіграє найзначнішу роль у таких галузях економіки, як: промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, торгівля та громадське харчування, житлово-комунальне господарство, охорона здоров'я, освіта, управління (юридичні послуги).

Промисловість. Випуск промислової продукції підприємствами домашніх господарств охоплює такі види товарів та послуг:

а) товари, що отримані в результаті переробки сільськогосподарської продукції для продажу та власного споживання (наприклад, борошно, олія, сушені та консервовані фрукти й овочі, виноградне та плодово-ягідне вино, пиво й інші алкогольні напої, м'ясні та молочні продукти, хутра, вичинені шкури тощо);

б) інші сировинні товари, які заготовляють для продажу та власного споживання (наприклад, будівельні матеріали, паливо, сіль, вода тощо);

в) інші товари та послуги, що належать до промислової продукції (наприклад, кустарно-ремісничі та художні вироби, виробництво й ремонт одягу, взуття, меблів, ремонт автомобілів, побутової техніки тощо)» [4].

До цього переліку входять товари, які виробляють як на продаж, так і для власного використання, та послуги, які виробляють лише на продаж.

Ураховуючи складність отримання інформації про всі промислові продукти, що виробляють підприємства домашніх господарств, з практичних міркувань доцільно зосередити зусилля на оцінці тих видів продуктів, які достатньо поширені та мають певне значення на макроекономічному рівні.

Для розрахунку випуску товарів, які отримують у результаті переробки сільськогосподарських продуктів та інших сировинних товарів, можна використовувати дані досліджень домашніх господарств про надходження та використання продуктів харчування, кормів та палива. Ці дані враховують, з одного боку, сільськогосподарську продукцію, що передана на переробку, а з іншого – продукцію, що отримана з переробки (у натуральних показниках) [4].

У разі переробки сільськогосподарської продукції самим господарством у випуску промислової продукції враховують повну вартість продукції, отриманої з переробки, а вартість сільськогосподарської продукції, що пішла на переробку, відображають як проміжне споживання в галузі «промисловість». Наприклад, за переробки винограду на вино у випуску враховують вартість

виробленого вина, а в проміжному споживанні – вартість переробленого винограду. Водночас оцінку продукції, що пішла на переробку, та продукції, що її отримано з переробки, треба складати в ринкових цінах на момент передачі продукції на переробку та на момент переробки продукції [14].

Аналогічно відображається переробка продукції інших галузей, наприклад грибів та ягід (лісове господарство), риби (рибне господарство), а також промислової продукції, яка надійшла зі сторони (наприклад, цукор), оскільки цю продукцію враховують у випуску відповідних галузей, а її використання в переробці має бути враховане як проміжне споживання [14].

Випуск інших товарів та послуг, які належать до промисловості, розраховують на основі даних про кількість підприємств домашніх господарств (чи фізичних осіб, що займаються підприємницькою діяльністю без утворення юридичної особи) та про їхній середній валовий дохід.

Інший можливий підхід полягає в оцінці випуску товарів та послуг, що розглядають, на підставі даних про витрати домашніх господарств на придбання товарів та послуг у приватних осіб. Проміжне споживання визначають або за його часткою у випуску, яку визначено розрахунковим способом – за даними про співвідношення вартості продукції та витрат на виробництво безпосередньо на підприємствах домашніх господарств, або за непрямими даними (наприклад, щодо частки проміжного споживання у випуску продукції малих підприємств) [14].

Перелік запитань для самоконтролю

1. У чому полягає сутність поняття «тіньова економіка»?
2. Назвіть види тіньової економіки.
3. Які існують методи оцінки тіньової економіки?

Тестові завдання

1. Скільки існує видів тіньової економіки:

а) 2;

б) 4;

в) 3;

г) 6.

2. Макрометоди – це

а) методи непрямих оцінок тіньової економіки (окремих її компонентів), засновані або на інформації про окремі фактори чи явища, або на порівняльному аналізі даних, одержаних з різних джерел;

б) методи прямих оцінок тіньової економіки (окремих її компонентів), засновані або на інформації про окремі фактори чи явища, або на порівняльному аналізі даних, одержаних з різних джерел;

в) методи непрямих оцінок тіньової економіки (окремих її компонентів), засновані тільки на інформації про окремі фактори чи явища;

г) методи непрямих оцінок тіньової економіки (окремих її компонентів), засновані або на інформації про окремі фактори чи явища, або на економічному аналізі даних, одержаних з різних джерел.

3. Неформальну економіку утворюють:

а) нерегламентовані виробництво товарів і надання послуг;

б) заборонені види діяльності (корупція, наркоторгівля тощо);

в) легальне виробництво та продаж необлікованих товарів і послуг;

г) немає правильної відповіді.

4. Прихована економіка – це:

а) нерегламентовані виробництво товарів і надання послуг;

б) заборонені види діяльності (корупція, наркоторгівля тощо);

в) легальне виробництво та продаж необлікованих товарів і послуг;

г) немає правильної відповіді.

5. «Друга» тіньова економіка – це:

а) заборонена законом економічна діяльність працівників «білої» (офіційної) економіки, яка призводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу. З погляду суспільства загалом «друга» тіньова економіка не виробляє ніяких нових товарів чи послуг: вигодами, які отримують від «другої» економіки, користуються одні люди за рахунок втрат, які несуть інші люди;

б) економічна діяльність з виготовлення та реалізації звичайних товарів та послуг, яка дозволена законом, але не реєстрована (переважно дрібний бізнес). На відміну від «другої» економіки, яка невідривно пов'язана з «білою» (офіційною) економікою та паразитує за її рахунок, «сіра» економіка функціонує автономно. У цьому секторі виробники або свідомо ухиляються від офіційного обліку, не бажаючи нести витрат (пов'язані з отриманням ліцензій, сплатою податків тощо), або звітування про такий вид діяльності взагалі не передбачено;

в) заборонена законом економічна діяльність, яка пов'язана з виробництвом та реалізацією заборонених та дефіцитних товарів і послуг. «Чорною» економікою в широкому значенні можна вважати всі види діяльності, які повністю вилучені з нормального економічного життя, оскільки вони вважаються несумісними з ним і такими, що його руйнують (наприклад, наркобізнес, грабунки тощо);

г) заборонена законом фінансова діяльність працівників «білої» (офіційної) економіки, яка призводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу. З погляду суспільства загалом «друга» тіньова економіка не виробляє ніяких нових товарів чи послуг: вигодами, які отримують від «другої» економіки, користуються одні люди за рахунок втрат, які несуть інші люди.

6. «Чорна» тіньова економіка (економіка організованої злочинності) – це:

а) заборонена законом економічна діяльність, яка пов'язана з виробництвом та реалізацією заборонених і дефіцитних товарів та послуг. «Чорною» економікою в широкому сенсі можна вважати всі види діяльності, які повністю вилучені з нормального економічного життя, оскільки вони вважаються несумісними з ним і такими, що його руйнують (наприклад, наркобізнес, грабунки тощо);

б) заборонена законом фінансова діяльність працівників «білої» (офіційної) економіки, яка призводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу. З погляду суспільства загалом «друга» тіньова економіка не виробляє ніяких нових товарів чи послуг: вигодами, які отримують від «другої» економіки, користуються одні люди за рахунок втрат, які несуть інші люди;

в) заборонена законом економічна діяльність працівників «білої» (офіційної) економіки, яка призводить до прихованого перерозподілу раніше створеного національного доходу. З погляду суспільства загалом «друга» тіньова економіка не виробляє ніяких нових товарів чи послуг: вигодами, які отримують від «другої» економіки, користуються одні люди за рахунок втрат, які несуть інші люди;

г) економічна діяльність з виготовлення та реалізації звичайних товарів та послуг, яка дозволена законом, але не реєстрована (переважно дрібний бізнес). На відміну від «другої» економіки, яка невідривно пов'язана з «білою» (офіційною) економікою та паразитує за її рахунок, «сіра» економіка функціонує автономно. У цьому секторі виробники або свідомо ухиляються від офіційного обліку, не бажаючи нести витрат (пов'язані з отриманням ліцензій, сплатою податків тощо), або звітування про такий вид діяльності взагалі не передбачено.

7. Найсуттєвішим недоліком мікрометодів є:

а) можливість точної інформації населенням під час опитування;

б) не існує такого недоліку;

в) можливість навмисного перекручення інформації населенням під час опитування;

г) немає правильної відповіді.

8. До макрометодів належать:

а) змішані обстеження домашніх господарств і некорпоративних підприємств (виробничі одиниці приватного сектора і їх власники);

б) змішані обстеження домашніх господарств і корпоративних підприємств (виробничі одиниці приватного сектора і їх власники);

в) змішані обстеження фермерських господарств і некорпоративних підприємств (виробничі одиниці приватного сектора і їх власники);

г) немає правильної відповіді.

9. Яку оцінку дають макрометоди:

а) середню;

б) завищену;

в) занижену;

г) немає правильної відповіді.

10. Тіньова економіка – це:

а) складне соціально-філософське явище, що є сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності з приводу отримання прибутку приховуванням доходів та ухиленням від сплати податків;

б) складне соціально-економічне явище, що є сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності з приводу отримання прибутку приховуванням доходів та ухиленням від сплати податків;

в) складне соціально-фінансове явище, що є сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протиправних, так і законних, але аморальних економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності з приводу отримання прибутку приховуванням доходів та ухиленням від сплати податків;

г) немає правильної відповіді.

ТЕМА 10
АГРЕГАТИ У СНР ТА АНАЛІТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ СНР

10.1. Агрегати у СНР та їхній взаємозв’язок.

10.2. Валовий внутрішній продукт. Три методи розрахунку ВВП.

10.3. Валовий наявний дохід.

10.4. Валове нагромадження основного капіталу.

10.5. Кінцеве споживання.

10.6. Валове заощадження.

10.7. Чисте кредитування та чисте запозичення.

10.8. Аналітичні можливості системи національних рахунків.

10.9. Основні напрями аналізу даних СНР.

10.10. Квартальні розрахунки ВВП та його коригування на сезонність.

10.11. Статистичне моделювання макроекономічних показників.

10.1. Агрегати у СНР та їхній взаємозв’язок

СНР передбачає складання так званих агрегатів – показників результатів діяльності країни на всіх етапах відтворювального циклу.

Найважливішими серед них є:

1) валовий внутрішній продукт;

2) валове нагромадження основного капіталу;

3) валовий наявний дохід;

4) кінцеві споживання;

5) валове заощадження;

6) чисті кредитування (+), чисте запозичення (–).

Крім цих показників, важливу роль у макроекономічному аналізі відіграють характеристики потоків у країну та з країни, які визначають на сальдовій основі: сальдо первинних доходів, сальдо поточних трансфертів, сальдо капітальних трансфертів тощо.

Так, валовий національний дохід є сумою валового внутрішнього продукту та сальдо первинних доходів, отриманих з-за кордону; валовий наявний дохід являє собою суму валового національного доходу та сальдо поточних трансфертів. Зі свого боку сальдо первинних доходів є сумою сальдо оплати праці (отриманої та переданої за кордон), сальдо чистих податків на виробництво та імпорт і сальдо доходів від власності. Відповідні рівняння можуть бути отримані за рахунками системи [14].

10.2. Валовий внутрішній продукт. Три методи розрахунку ВВП

Центральне місце серед макроекономічних показників займає валовий внутрішній продукт.

Валовий внутрішній продукт – це сукупна ринкова вартість кінцевої продукції та послуг, що вироблені резидентами країни за рік.

Кінцева продукція – це та частка валового випуску, яка виходить зі сфери виробництва і спрямована на невиробниче споживання, інвестування (нагромадження) та експорт [14].

Це означає, що під час обчислення ВВП не враховують проміжну продукцію, тобто продукти та послуги, використані у процесі виробництва.

Долучення до складу ВВП проміжної продукції означало б повторний рахунок, тому що вартість проміжної продукції вже входить до складу кінцевої продукції та послуг.

Проміжне споживання охоплює:

1) витрати сировини, матеріалів, палива, енергії, насіння, кормів, продуктів харчування, медикаментів, спецодягу та ін.;

2) оплату робіт і послуг, що надають інші одиниці окремим одиницям або особам (ремонт, послуги транспорту, зв’язку, обчислювальних центрів, комунальні послуги, послуги реклами, юристів, страхування тощо);

3) витрати на відрядження в частині оплати проїзду і готелів та ін. [14].

Особливість показника ВВП полягає в тому, що термін «валовий» означає долучення до його складу споживання основного капіталу (амортизації). У принципі для точного вимірювання результатів економічної діяльності потрібно було б вилучити з ВВ не тільки проміжну продукцію, а й споживання основного капіталу, яке з економічної точки зору є також проміжним споживанням. Але в економічній практиці важко розрахувати споживання основного капіталу так, як цього потребують принципи СНР, тобто за відновною вартістю. Це пов'язано з тим, що дані бухгалтерського обліку про споживання основного капіталу не відповідають вимогам СНР. У бухгалтерському обліку амортизацію основних фондів обчислюють зазвичай за первісною вартістю, а не за відновною. Крім того, амортизація в бухгалтерському обліку може бути розрахована на основі методів прискореної амортизації, які є неприйнятними в СНР [14].

Отже, якщо можна було б отримати дані про споживання основного капіталу відповідно до вимог СНР, то можна було б розрахувати більш об'єктивний показник результату економічної діяльності – чистий внутрішній продукт. Через викладені вище обставини в економічній практиці найбільш широкого застосування набув показник ВВП [14].

Для обчислення ВВП використовують три методи: виробничий, метод кінцевого використання (за витратами) і розподільчий метод (за доходами).

Виробничий метод

Згідно з виробничим методом ВВП обчислюють як суму валової доданої вартості всіх галузей економіки плюс продуктові податки за мінусом субсидії.

Це можна подати у вигляді формули:

$$ВВП = \Sigma(ВВ – МВ) + (ПП – С),$$

де ВВ – валовий випуск окремих галузей;

МВ – матеріальні витрати окремих галузей;

ПП – продуктові податки;

С – субсидії;

(ПП – С) – чисті продуктові податки.

Як бачимо, ринкова вартість ВВП, розрахованого виробничим методом, пов'язана з обчисленням валового випуску (ВВ) і проміжного споживання (МВ) товарів та послуг. Визначення цих елементів ВВП було розглянуто раніше.

Податки на продукти – це податки, які стягують пропорційно до кількості або вартості товарів і послуг, що виробляють, продають або імпортують підприємства-резиденти. До них належать такі податки, як податок на додану вартість (ПДВ), акцизи, податки на окремі види послуг (на послуги транспорту, зв'язку, страхування, рекламу, дозвілля, спортивні заходи та ін.), мито тощо [14].

Субсидії на продукти – це субсидії, що надають підприємствам-резидентам з державного бюджету з метою відшкодування постійних збитків, які виникають у зв'язку з тим, що продажна ціна на окремі види продукції складається нижче від середніх витрат виробництва; субсидії на експорт і імпорт та ін. [14].

Метод кінцевого використання

Згідно з методом кінцевого використання (за витратами) ВВП обчислюють як суму окремих елементів сукупних витрат, здійснених всередині країни і пов'язаних зі створенням кінцевого продукту та послуг. Для цього використовують таку формулу:

$$ВВП = СВ + ВІ + ДЗ + ЧЕ,$$

де СВ – споживчі витрати домашніх господарств, тобто населення;

ВІ – валові внутрішні інвестиції приватного сектору економіки;

ДЗ – державні закупки товарів і послуг з метою задоволення загальносуспільних потреб;

ЧЕ – чистий експорт, тобто різниця між експортом та імпортом товарів і послуг (ЧЕ = Е – Ім).

Споживчі витрати домашніх господарств і державні закупки товарів та послуг складають кінцеве споживання товарів і послуг у країні. Воно охоплює витрати домогосподарств-резидентів на споживчі товари і послуги, а також витрати органів державного управління і некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства на товари та послуги для індивідуального і колективного (загальносуспільного) споживання [14].

Витрати на кінцеве споживання домашніх господарств (СВ) охоплюють:

1) витрати на купівлю споживчих товарів і послуг;

2) споживання товарів і послуг, отриманих у натуральній формі як оплату праці, подарунків тощо;

3) споживання товарів і послуг, що вироблені домашніми господарствами для особистого кінцевого споживання;

4) споживання товарів та послуг, що куплені резидентами цієї країни за кордоном під час відряджень, туристичних поїздок тощо, за винятком аналогічних закупок нерезидентів на території цієї країни [14].

Розподільчий метод

Згідно з розподільчим методом (за доходами) ВВП є сумою первинних доходів, створених резидентами країни за рік. Для обчислення ВВП розподільчим методом використовують таку формулу:

$$ВВП = ЗП + ВКП + ЗД + (НП – С),$$

де ЗП – заробітна плата найманих працівників, охоплюючи відрахування до страхових фондів;

ВКП – валовий корпоративний прибуток; він розподіляється на три частини: податок на корпоративний прибуток (ПКП), дивіденди (Д) і нерозподілений прибуток, як власне джерело інвестування виробництва, охоплюючи й амортизацію (НрП);

ЗД – змішаний дохід, тобто дохід некорпоративного (індивідуального) бізнесу;

НП – неприбуткові податки, що охоплюють податки на продукти та інші податки на виробництво та імпорт;

С – субсидії на продукти та інші субсидії, пов’язані з виробництвом та імпортом;

(НП – С) – чисті неприбуткові податки [14].

Заробітну плату найманих працівників сплачують роботодавці у грошовій і натуральній формах. Вона охоплює, власне, заробітну плату і відрахування на соціальне страхування. Заробітна плата враховує всі види заробітків, зокрема премії, доплати, надбавки, що нараховані у грошовій або натуральній формах незалежно від джерела фінансування, тобто за рахунок собівартості

та прибутку, а також грошові суми, нараховані працівникам, згідно із законодавством, за невідпрацьований час (щорічні відпустки, святкові дні тощо) [14].

Заробітну плату враховують до відрахування податків та інших утримань, які здійснюють стосовно найманих працівників. Відрахування на соціальне страхування здійснюють роботодавці, щоб забезпечити найманим працівникам у майбутньому право на отримання соціальної допомоги.

Неприбуткові податки – це обов'язкові платежі, які стягує держава з виробничих одиниць у зв'язку з виробництвом та імпортом товарів і послуг або використанням факторів виробництва. Ці податки сплачують підприємства незалежно від наявності прибутку. Вони складаються з податків на продукти та інших податків на виробництво.

Субсидії – це поточні платежі, які держава надає підприємствам у зв'язку з виробництвом, продажем та імпортом товарів і послуг або використанням факторів виробництва для здійснення відповідної економічної та соціальної політики в країні. Субсидії складаються із субсидій на продукти та субсидій на виробництво й імпорт. Субсидії на виробництво й імпорт охоплюють субсидії, які підприємства отримують від держави у зв'язку з використанням праці особливого контингенту (інвалідів, підлітків тощо), для стимулювання використання відповідних видів сировини, енергії тощо, для зменшення шкідливих викидів у атмосферу, обробки й використання відходів виробництва.

Валовий корпоративний прибуток – це частка валової доданої вартості, що залишається у виробників після відшкодування витрат на заробітну плату і чистих неприбуткових податків.

Змішаний дохід – це дохід, що отримують домашні господарства, індивідуальні підприємці від функціонування некорпорованих підприємств [14].

Для економіки загалом валовий корпоративний прибуток і змішаний дохід розраховують як різницю між ВВП і оплатою праці найманих працівників та чистими неприбутковими податками. Це є особливістю розподільчого методу [14].

Звичайно, показники корпоративного прибутку й змішаного доходу можна було б обчислити на основі бухгалтерської звітності. Але це є досить трудомісткою і складною справою. Тому в економічній практиці розподільчий метод має другорядне значення й обмежене застосування [15].

10.3. Валовий наявний дохід

Поряд з ВВП іншим основним макроекономічним показником є валовий національний дохід (ВНД, GNI), що характеризує дохід нації.

Валовий національний дохід визначають так: ВВП плюс первинні доходи, що отримані резидентами цієї держави за кордоном (оплата праці, відсотки, дивіденди, доходи від прямих закордонних інвестицій), мінус платежі іноземцям за послуги, що надаються факторами виробництва, які перебувають у їхній власності й територіально розташовані в цій країні [14].

Тобто валовий національний дохід ВНД визначають за формулою:

$$ВНД = ВВП + ЧПД,$$

де ЧПД – чисті первинні доходи, отримані з-за кордону.

Для розвинених країн ВНД > ВВП, для країн з перехідною економікою ВНД < ВВП.

Найбільш повною характеристикою національного доходу країни є валовий національний наявний дохід (ВННД, GNDI), який визначають за формулою:

$$ВННД = ВНД + ЧПТ,$$

де ЧПД – чисті поточні трансферти, отримані з-за кордону, які охоплюють: чисті поточні податки на доходи, майно тощо, одержані від інших країн; чисті соціальні виплати та інші чисті поточні трансферти, отримані з-за кордону (гуманітарна допомога, дарунки родичів, штрафи і пені, виплачені резидентами за кордоном тощо).

10.4. Валове нагромадження основного капіталу

Валове нагромадження основного капіталу (ВНОК) – це вкладені резидентними одиницями кошти в об'єкти основного капіталу для створення нового доходу в майбутньому через використання їх у виробництві. Їх враховують на момент передачі прав власності на них тій інституційній одиниці, яка має намір використати їх у виробництві [14].

Валове нагромадження основного капіталу охоплює:

1) придбання за відрахуванням вибуття нових та існуючих елементів основного капіталу;

2) витрати на поліпшення невироблених матеріальних активів;

3) витрати у зв'язку з передачею права власності на невироблені активи [14].

До складу валового нагромадження основного капіталу не входять такі статті:

а) витрати на придбання робочого одягу, запасних частин, малоцінного обладнання, навіть якщо ними користуються тривалий час (їх відносять до проміжного споживання);

б) витрати на товари тривалого користування, які придбані домашніми господарствами для своїх споживчих потреб (їх відносять до кінцевого споживання домашніх господарств);

в) витрати на придбання військової техніки для збройних сил, охоплюючи обладнання тривалого користування (їх відносять до проміжного споживання органів державного управління);

г) витрати господарських одиниць на наукові дослідження, рекламу тощо (їх відносять до проміжного споживання);

д) незавершене будівництво і незакінчений капітальний ремонт, якщо їх виконують без контракту з замовником і якщо за них не надійшов платіж (їх відносять до зміни запасів матеріальних оборотних коштів) [14].

Оцінка валового нагромадження основного капіталу:

а) у процесі купівлі новий основний капітал оцінюють за цінами покупця, тобто охоплюючи всі витрати на передачу права власності: транспортування, установлення, податки та гонорари спеціалістам;

б) новий основний капітал, придбаний за бартером чи трансфертами в натурі, оцінюють за розрахунковими основними цінами або за витратами на його виробництво;

в) купівлю існуючого основного капіталу оцінюють за цінами придбання з долученням усіх витрат покупця на передачу прав власності, а продаж такого капіталу оцінюють тільки після відрахування всіх витрат продавця, пов'язаних із передачею права власності [14].

Розрахунок валового нагромадження основного капіталу здійснюють за такою схемою:

1) капітальні вкладення, які враховуються статистикою капітального будівництва;

2) витрати, що не збільшують вартості основного капіталу;

3) вартість малоцінних та швидкозношуваних предметів;

4) вартість невстановленого обладнання;

5) приріст вартості худоби основного стада;

6) витрати на капітальний ремонт основного капіталу;

7) витрати на придбання обладнання, предметів тривалого користування, книг для бібліотек, що здійснюють бюджетні організації за рахунок асигнувань з бюджету;

8) витрати на геологорозвідувальні роботи, які не відносять до капітального будівництва;

9) витрати на створення та придбання програмного забезпечення і баз даних для ЕОМ [14].

Отже, валове нагромадження основного капіталу становитиме разом (1 – 2 – 3 + 4 + 5 + 6 +7 + 8 + 9).

10.5. Кінцеве споживання

Кінцеве споживання являє собою вартість товарів і послуг, використаних безпосередньо для задоволення потреб людей, індивідуальних чи колективних [14].

Кінцеве споживання охоплює кінцеве споживання домашніх господарств, кінцеве споживання органів державного управління і некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Воно може приймати такі форми:

а) кінцеве споживання одиниць-резидентів, що перебувають на економічній території цієї країни;

б) кінцеве споживання домашніх господарств-резидентів за кордоном;

в) кінцеве споживання домашніх господарств-нерезидентів на економічній території цієї країни [14].

У ВВП враховують кінцеве національне споживання, тобто споживання домашніх господарств-резидентів як на економічній території країни, так і за кордоном.

10.6. Валове заощадження

Валові заощадження розраховують як різницю між валовим наявним доходом (ВНДН) та кінцевим споживанням. Останнє свідчить про отримані загальноекономічні результати й охоплює споживчі витрати домогосподарств і державні закупівлі товарів і послуг [14].

Стимулювання процесів нагромадження й ефективного використання інвестиційних ресурсів відповідно до визначених пріоритетів економічного зростання, макроекономічне регулювання спираються на чисті заощадження, тобто валові заощадження за мінусом вартості спожитого капіталу (амортизації).

Заощадження відіграють важливу роль у соціально-економічному розвитку країни. Сукупний ефект заощаджень визначає темпи економічного зростання, обсяги випуску продукції та послуг, рівень науково-технічного прогресу і врешті-решт економічну могутність країни та добробут її населення. Для досягнення основної мети суспільства – максимізації рівня задоволення своїх потреб – необхідним є зростання ефективності національної економіки, макроекономічної стабільності. Передумовою цього є постійне тяжіння ринку до рівноваги між доходами та видатками [14].

10.7. Чисте кредитування та чисте запозичення

Чисте кредитування – це залишок коштів, який складається з чистих заощаджень і чистих капітальних трансфертів, що не використані для нагромадження капіталу. І навпаки, якщо сума чистих заощаджень і капітальних трансфертів недостатня для фінансування чистого приросту нефінансових активів, відповідну нестачу ресурсів називають **чистим запозиченням** [14].

Чисте кредитування (+), чисте запозичення (–) визначають як різницю між валовим заощадженням, з одного боку, і валовим нагромадженням та чистою купівлею невироблених нефінансових активів та цінностей – з іншого, плюс сальдо капітальних трансфертів, одержаних від інших країн. На рівні народного господарства чисте кредитування (+), чисте запозичення (–) відображають здатність нації до фінансування (якщо «+») чи потрібність нації у фінансуванні іншими країнами (якщо «–») операцій усередині країни [14].

10.8. Аналітичні можливості системи національних рахунків

У світовій практиці СНР розглядають як балансовий метод комплексного аналізу економіки. Аналіз – завершальний етап будь-якої статистичної роботи. Розробка СНР супроводжується значними затратами праці та коштів, тому без аналізу одержаної інформації ефект від цих затрат надто зменшується [15].

Наявність значного обсягу взаємопов’язаної інформації, яку охарактеризовано в попередніх розділах, забезпечує комплексність аналізу, його глибину та багатогранність.

Метою аналізу СНР є характеристика найзагальніших закономірностей, взаємозв’язків і пропорцій в економічному розвитку країни, виявлення основних тенденцій розвитку економічних процесів, що відображаються на окремих рахунках, і всієї економіки загалом [15].

У процесі досягнення цілей вирішують такі завдання:

1) виявляють пропорції і результати економічної діяльності в розрізі секторів і галузей економіки, окремих форм власності;

2) з'ясовують процес утворення, розподілу та перерозподілу доходів в економіці;

3) досліджують процеси утворення та використання кінцевих доходів галузей і секторів;

4) розглядають роль іноземних джерел інвестування вітчизняної економіки;

5) аналізують кінцеве споживання в економіці;

6) виявляють джерела фінансування нагромадження національного майна;

7) аналізують міжгалузеві зв'язки [15].

На основі системи макроекономічних показників СНР (валовий внутрішній продукт, валовий національний дохід, валовий прибуток, валове національне заощадження, валове нагромадження основного капіталу тощо) та їх співвідношень можна проаналізувати практично всі основні економічні процеси.

На рахунках відображаються результати різних видів діяльності: виробництво матеріальних благ; виробництво послуг (ринкових і неринкових, матеріальних і нематеріальних). Це визначає один з основних напрямів аналізу результатів економіки, а саме аналіз структури ВВП щодо виробництва товарів і послуг, їх питомої ваги, а також щодо галузей і секторів економіки. Це дає змогу оцінювати структуру економіки, її результативність, виявляти внесок кожної галузі та сектору в її розвиток. На основі вивчення галузевої структури визначають характер розвитку економіки країни (індустріальний, аграрно-індустріальний, аграрний), фактори зростання макроекономічних результатів і рівень впливу екстенсивних та інтенсивних факторів [15].

На рахунках відображаються всі стадії циклу відтворення: виробництво, розподіл, перерозподіл доходів, їх кінцеве використання на споживання чи нагромадження (заощадження). Це забезпечує аналіз основних співвідношень та пропорцій: між виробництвом товарів і виробництвом послуг; виробництвом і споживанням; споживанням і заощадженням; споживанням виробничим і невиробничим; між первинними, вторинними та наявними доходами тощо [15].

СНР висвітлює роль фінансово-кредитного механізму в розподілі та перерозподілі доходів, формуванні кінцевих доходів, а також вплив податкового навантаження на кінцеві доходи, роль зовнішньоекономічної діяльності в економіці та формуванні доходів.

Запровадження в майбутньому рахунку переоцінки уможливить вивчення всіх явищ і процесів, що їх у СНР відображають у динаміці (у порівнянних цінах), з'ясування впливу інформації на обсяг та співвідношення показників, структуру економічних результатів [15].

Аналіз окремих рахунків також забезпечує корисну інформацію для органів управління виробництвом на різних рівнях.

10.9. Основні напрями аналізу даних СНР

Інформація, яку містять національні рахунки, дає матеріал для економіко-статистичного аналізу рівня, структури та динаміки узагальнювальних економічних показників та їх прогнозування.

Цей аналіз дає змогу вирішити такі основні завдання:

– відображати величину валового випуску й проміжного споживання благ і послуг національної економіки в розрізі окремих галузей, секторів та регіонів;

– вивчати динаміку ВВП як найважливішого показника темпів економічного зростання раїни;

– аналізувати основні пропорції і співвідношення в економіці (між виробництвом і споживанням, між споживанням і накопиченням, між виробництвом матеріальних благ і наданням послуг, міжгалузеві пропорції, між попитом і пропозицією тощо);

– характеризувати розподіл доходів між учасниками економічної діяльності та їх структуру;

– аналізувати процес перерозподілу доходів в економіці, відображати величину вторинних доходів і результати процесу перерозподілу для його учасників;

– вивчати обсяг, структуру і динаміку кінцевих доходів, приділивши особливу увагу кінцевим доходам домашніх господарств, що формує платоспроможний попит населення;

– аналізувати використання кінцевих доходів на споживання й накопичення в економіці; вивчати натурально-речовий склад фонду споживання і фонду накопичення;

– характеризувати ступінь участі нерезидентів в економіці країни; аналізувати роль іноземних капіталовкладень в економіці;

– аналізувати зовнішньоекономічні зв'язки країни, ступінь залежності країни від світового ринку.

Варто зазначити, що статистичний аналіз інформації, що міститься в СНР, може мати два напрями:

1) аналіз інформації, що міститься в окремих рахунках СНР;

2) аналіз даних СНР у їх взаємозв'язку і в поєднанні з іншими макроекономічними показниками.

Аналіз даних СНС починається з аналізу даних рахунку виробництва. Цей рахунок є основою побудови інших рахунків. Тому достовірність і точність інформації цього рахунку є запорукою достовірності аналізу даних інших рахунків. На підставі рахунку виробництва можна зробити висновки про те, що необхідно:

– вивчати динаміку економічного зростання (після проведення переоцінки валового випуску, валового внутрішнього продукту і національного доходу в порівнянні ціни);

– вивчати структуру валового випуску, ВВП і національного доходу за різними ознаками (у поточних цінах):

а) з виділенням матеріальних благ і послуг;

б) за галузями і секторами економіки;

в) за формами власності;

г) за економічними регіонами;

д) за вартісними компонентами (перенесена вартість і новостворена вартість);

е) за елементами ціноутворення (факторні ціни; чисті податки на виробництво, основні ціни, чисті податки на продукти та імпорт, ринкові ціни).

Для поглибленого аналізу потрібно зіставити дані рахунку виробництва з іншими даними цього рахунку. У результаті можна отримати такі аналітичні показники:

1. Матеріаломісткість валового випуску, ВВП і НД – відношення проміжного споживання до ВВ, ВВП і НД. Цей показник

відображає необхідний обсяг проміжного споживання для виробництва одиниці результувального показника (ВВ, ВВП, НД).

2. Матеріаловіддача, розрахована щодо ВВ, ВВП, НД, – показник, зворотний показнику матеріаломісткості. Він показує величину результату, що припадає на одиницю витраченого проміжного споживання.

Самостійним об'єктом аналізу є проміжне споживання (ПП). У цьому випадку необхідно проаналізувати частку ПП у валовому випуску різних галузей і секторів економіки, а також структуру ПП за його елементами.

Аналіз податків дає змогу характеризувати податкове навантаження на економіку і відповідно до цього коригувати податкову політику держави.

Ще більш важливо економічне значення має розрахунок показників продуктивності праці на базі СНР. Їх розраховують як відношення результату до трудових затрат. Крім оплати праці, про яку йшлося вище, як витрати праці потрібно використовувати показники середньої чисельності працівників, зайнятих в економіці; кількість відпрацьованих людино-годин. Це дає змогу аналізувати рівень і динаміку годинної, денної, місячної та річної продуктивності праці.

Важливим напрямом аналізу є вивчення співвідношення темпів зростання продуктивності праці й оплати праці. Якщо темпи зростання продуктивності праці перевищують темпи зростання оплати праці, то це є свідченням підвищення ефективності виробництва, доказом того, що економіка розвивається переважно інтенсивно.

Під час аналізування рахунку первинного розподілу доходів особливу увагу потрібно приділити аналізуванню виробничих доходів (доходів від власності та підприємницької діяльності), отриманих з-за кордону і виплачених за кордон. Цей показник характеризує виробничі зв'язки економіки такої країни з економікою інших країн. Показник доходів, сплачених за кордон, тісно пов'язаний з іноземними капіталовкладеннями в країні й відображає ступінь економічної залежності від зовнішніх факторів і світового ринку.

Аналіз рахунку використання дає змогу оцінити роль окремих напрямів використання кінцевих доходів економічних агентів. Аналіз даних рахунку дає змогу виміряти різницю між витратами на кінцеве споживання домашніх господарств і їх фактичним кінцевим споживанням. На підставі рахунку визначають структуру витрат на споживання з виділенням кінцевих споживчих витрат домашніх господарств, органів управління і некомерційних організацій. Для поглибленого аналізу необхідно розраховувати показники, що відображають залежність кінцевого споживання від кінцевих доходів.

Особливий інтерес являє собою аналіз рахунку операцій з капіталом. Він характеризує можливості розширеного відтворення країни. Під час аналізування рахунків насамперед необхідно вивчити структуру джерел фінансування інвестицій: для цього потрібно визначити частку власних і залучених коштів у капітальних ресурсах економічних агентів. На рівні національної економіки потрібно вивчати іноземні капіталовкладення та їх спрямування в різні галузі економіки. Досить важливе значення має також дослідження вітчизняних капіталовкладень за кордоном з метою запобігання витоку капіталу в інші країни.

Варто зазначити, що на рівні національної економіки, окремих її секторів і галузей немає рівності між заощадженнями й інвестиціями. Тому принципове значення має характеристика завершального СНР внутрішньої економіки – здатності до фінансування (чисті кредити) або потреби у фінансуванні (чисті борги) нації. Цей показник характеризує фінансове становище країни та передумови подальшого розвитку її народного господарства.

Поряд з аналізом інформації окремих рахунків пріоритетним напрямом аналізу є вивчення динаміки економічного зростання кожної країни. Це вивчення здійснюють на основі аналізу динаміки фізичного обсягу ВВП, тобто його динаміки в порівнянних цінах.

Для цього необхідно переоцінити динамічний ряд ВВП порівняно з ціною будь-якого періоду. Вибір року, ціни якого використовують як порівняні, здійснюють статистичні органи кожної країни залежно від конкретної соціально-економічної ситуації. Дані СНР цього року є незмінними, дані інших років перераховують у ціни базисного року за допомогою відповідних індексів цін.

10.10. Квартальні розрахунки ВВП та його коригування на сезонність

До найскладніших питань квартальних розрахунків ВВП та його компонентів належать питання оцінки квартальних даних у постійних цінах, усунення впливу сезонних факторів та вартості незавершеного виробництва. Ці питання набувають особливого значення в квартальних розрахунках ВВП і від їх правильного розв'язання значною мірою залежить можливість оперативного використання квартальних розрахунків для визначення тенденцій економічного розвитку країни [11].

Оцінка квартальних даних щодо ВВП у постійних цінах загалом може забезпечити одержання динамічного ряду цих даних за кілька років, що зі свого боку уможливлює обчислення індексів фізичного обсягу за допомогою розрахунку співвідношення будь-яких членів ряду одного з одним і передусім з попереднім кварталом, що є необхідним для визначення тенденції економічного розвитку [11].

В Україні з огляду на нестабільний стан економіки у річних розрахунках ВВП у постійних цінах для зменшення впливу структурних змін рекомендується визначати індекси фізичного обсягу ВВП на підставі його оцінки в цінах попереднього року.

Згідно з цією загальною концепцією пропонується в квартальних розрахунках оцінювати ВВП за два суміжні роки (базисний і звітний) у середніх цінах базисного року. Такий метод уможливлює порівнювання даних за будь-які квартали цих двох років.

Коригування показників квартальних національних рахунків на сезонність здійснюють спеціальною обробкою рядів динаміки в постійних цінах [11].

Припустимо, що ряди динаміки охоплюють такі компоненти:

– Pt – основна тенденція;

– St – сезонні коливання;

– Et – випадкові коливання.

Залежно від характеру зв'язку компонентів динаміки розрізняють дві основні моделі: мультиплікативна модель, коли між компонентами існує зв'язок у вигляді добутку; адитивна модель, коли між компонентами існує зв'язок у вигляді суми.

Сучасні комп'ютерні аналітичні програми автоматично визначають тип моделі, адекватної вихідним рядам динаміки, на основі відповідних статистичних критеріїв [11].

У разі адитивної форми зв'язку залежність між компонентами має вигляд:

$$Yt = Pt + St + Et,$$

де Yt – рівень ряду.

У разі мультиплікативної форми зв'язку залежність між компонентами має вигляд:

$$Yt = Pt \times St \times Et.$$

Залежно від того, чи змінюється сезонна складова в часі, розрізняють два основні різновиди цих моделей:

– моделі з постійною сезонною складовою;

– моделі із сезонною складовою, що змінюється в часі.

Модель адитивної сезонності з постійною амплітудою коливань має вигляд:

$$Yij = Pij + Si + Eij,$$

де i – номер кварталу у році;

j – номер року.

Модель адитивної сезонності зі змінною амплітудою коливань матиме вигляд:

$$Yij = Pij + Si + Eij.$$

Модель мультиплікативної сезонності з постійною амплітудою коливань має вигляд:

$$Yij = Pij \times Si \times Eij.$$

Модель мультиплікативної сезонності зі змінною амплітудою коливань матиме вигляд:

$$Yij = Pij \times Si \times Eij.$$

Стандартна процедура сезонного коригування квартальних рядів динаміки охоплює такі етапи:

1) визначення основної тенденції;

2) визначення відхилень вихідного ряду динаміки від оцінок основної тенденції, спричинених як сезонними, так і випадковими факторами; у разі адитивної сезонності визначають абсолютні відхилення, у разі мультиплікативної – відносні;

3) обчислення для кожного кварталу середніх показників сезонності (середніх відношень або різниць), вільних від впливу випадкових факторів;

4) одержання скоригованих на сезонність рядів динаміки: у разі адитивної сезонності – відніманням від вихідних даних середніх показників сезонності, у разі мультиплікативної – діленням вихідних даних на середні показники сезонності [11].

10.11. Статистичне моделювання макроекономічних показників

Вивчення взаємозв'язків узагальнювальних економічних показників СНР має велике значення для кількісної оцінки впливу виробничих чинників на результати економічної діяльності. Результативними показниками можуть виступати валовий випуск, валовий внутрішній продукт, національний дохід. Найважливішими виробничими чинниками є чисельність зайнятих в економіці, основний капітал, експорт, імпорт та ін. Саме поняття результативного показника та чинника є умовним, бо один показник може виступати і як чинник, і як результативна величина [11].

Наприклад, ВВП є чинником, який визначає динаміку і структуру основного капіталу, бо його частина використовується на капіталовкладення. Водночас від обсягу основного капіталу залежить величина ВВП. Крім того, результати статистичного аналізу залежать від того, які фактори долучені в модель, бо долучення додаткових факторів змінює отримані результати. Усе це треба мати на увазі під час здійснення індексного факторного аналізу макроекономічних показників [11].

На основі показників ВВП та чисельності зайнятих в економіці розраховують продуктивність праці, яка характеризує обсяг ВВП, що припадає на одного зайнятого. На основі цього ВВП розглядають як добуток двох чинників: продуктивності праці й кількості зайнятих в економіці. Ланцюговий метод аналізу чинників у рамках індексного методу дає можливість оцінити вплив кожного з чинників на зміну обсягу ВВП у звітному періоді порівняно з базовим. Під час побудови формул треба враховувати, що продуктивність праці виступає інтенсивним чинником, а кількість зайнятих – екстенсивним. ВВП можна розглядати також як добуток таких чинників: середньорічної вартості основного капіталу країни та фондовіддачі. Вплив цих чинників оцінюється за допомогою того самого ланцюгового методу [11].

Той самий метод можна використовувати під час аналізування впливу на кінцевий результат діяльності на економічній території країни обсягу капітальних вкладень в економіку (екстенсивний чинник) та капіталовіддачі (інтенсивний чинник).

Індексний метод аналізування можна використовувати також для багаточинникової моделі валового внутрішнього продукту. Чинниками ВВП у цьому випадку є фондовіддача, фондоозброєність (відношення середньорічної вартості основного капіталу до чисельності зайнятих) та чисельність зайнятих в економіці.

Між багатьма макроекономічними показниками існує кореляційний зв’язок, коли в разі зміни чинника змінюється середня величина результативного показника. У такому випадку використовують кореляційний метод аналізу. Він дає змогу розраховувати коефіцієнти кореляції, за якими визначають тісноту взаємозв’язку між чинниками [11].

На практиці під час здійснення такого аналізу розглядають паралельно декілька динамічних рядів, застосовують різні способи усунення автокореляції (наприклад, запроваджують змінну величину фактора часу) і на основі методу найменших квадратів будують рівняння регресії. За параметрами рівняння та на основі інших показників визначають наявність, напрям та силу взаємозв’язку між факторами [15].

Перелік запитань для самоконтролю

1. Що таке споживання основного капіталу, як його визначити?
2. Наведіть приклади операцій сальдування.
3. Чим відрізняється валовий внутрішній продукт від валової доданої вартості?
4. Як розрахувати ВВП виробничим методом?
5. З яких компонентів складається ВВП під час розрахунку методом кінцевого використання?
6. Які види первинних доходів охоплює ВВП під час визначення його розподільчим методом?
7. З якою метою проводять переоцінку ВВП?
8. У чому сутність методу дефлятування?
9. У чому різниця між національним доходом, наявним доходом та скоригованим наявним доходом?
10. Як у системі національних рахунків відображено взаємозв'язок між макроекономічними показниками?
11. Система національних рахунків як статистичний інструмент макроекономічного аналізу.
12. У чому полягають аналітичні можливості СНР, мета й завдання аналізу?
13. Які основні напрями аналізу даних СНР?
14. Напрями аналізу рахунків секторів.
15. Як проаналізувати ефективність виробництва за допомогою даних СНР?
16. Метод прямої оцінки ВВП у середніх цінах базисного року.
17. Метод розрахунку квартальних коефіцієнтів сезонності.
18. Основні етапи стандартної процедури сезонного коригування квартальних рядів динаміки.
19. Як відбувається коригування обсягів компонентів ВВП для усунення впливу сезонних факторів?
20. Які методи застосовують для оцінювання квартальних даних щодо ВВП та його компонентів?

Практичні завдання

Завдання 1. Маємо дані по Україні за три роки:

Показник	1	2	3
Випуск у фактичних цінах, млн грн	185 390	216 719	236 304
Індекс фізичного обсягу випуску щодо попереднього року, %	90,8	98,8	97,0

Визначте:

1. Обсяг валового випуску у порівняльних цінах попереднього року.

2. Індекс – дефлятор валового випуску щодо попереднього року.

Завдання 2. Маємо такі умовні дані:

Показник	Базисний період	Поточний період
Вартість випуску у фактичних цінах, млн грн	1 200	990
Частка проміжного споживання у вартості валового випуску, %	45	47
Зміна цін на випуск відносно попереднього року, %	–	+7,5
Зміна цін на проміжне споживання щодо попереднього періоду, %	–	+8,0
Частка споживання основного капіталу у вартості випуску, %	8,4	10,6

Визначте валову додану вартість та чисту додану вартість за поточний період у фактичних та порівняльних цінах попереднього періоду. Розрахуйте індекси фізичного обсягу випуску, валової доданої вартості та чистої доданої вартості у порівнянних цінах.

Завдання 3. З метою оцінювання динаміки структури ВВП країни визначте частку проміжного споживання і валової доданої вартості в поточних цінах за два роки. Зробіть висновки.

Показник	Базисний період	Поточний період
Випуск в основних цінах	12 314,1	15 301
Податки на продукти та імпорт	980,9	1 283,8
Субсидії на продукти та імпорт (–)	147,7	184,6
Проміжне споживання	5 845,1	7 360,1

Завдання 4. Використовуючи дані про структуру виробництва ВВП, зробіть висновки про його зміну в динаміці. На основі узагальнювальних показників структури оцініть, який показник має більш значний вплив на структурні зрушення.

Показник	Базисний період	Поточний період
Валовий внутрішній продукт	1 145,0	2 040,8
З нього: – виробництво товарів	492,6	900,7
– виробництво послуг	570,7	1 008,1
– чисті податки на продукти та імпорт	81,7	140,0

Завдання 5.

Показники	Роки, млн грн	
	базисний	поточний
Випуск (в основних цінах)	276 246	373 893
Проміжне споживання	167 781	229 631
Чисті податки на продукти та імпорт	21 977	25 808
Інші чисті податки на виробництво та імпорт	998	2 715
Оплата праці найманих працівників	57 838	71 930
Валовий прибуток / змішаний дохід	49 629	69 617
Кінцеві споживчі витрати:		
домашніх господарств	71 310	92 406
сектора «Загального державного управління»	25 866	31 667
некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства	3 305	3 909
Валове нагромадження основного капіталу	25 131	33 427
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	–2519	–42
Придбання за виключенням вибуття цінностей	134	146
Сальдо експорту / імпорту товарів та послуг	7 215	8 557
Споживання основного капіталу	23 230	30 223
Індекс фізичного обсягу ВВП (% до попереднього року)	99,8	105,8
Чисельність зайнятих, млн осіб	21,8	21,4

Визначте:

1. ВВП у поточних цінах:

– за виробничим методом;

– за розподільчим методом;

– за методом кінцевого використання.

2. Структуру та структурні зрушення у складі ВВП за різними методами.

3. ВВП порівняно з цінами попереднього року.

4. Індекс – дефлятор ВВП.

5. Вплив на динаміку ВВП показників продуктивності праці та чисельності зайнятих.

Завдання 6. Маємо дані по Україні за рік про розподіл первинних доходів, млн грн:

Валовий прибуток / змішаний дохід	536 461
Споживання основного капіталу	186 295
Оплата праці найманих працівників	736 495
Чисті податки на виробництво та імпорт	186 140
Доходи від власності, отримані від «іншого світу»	12 319
Доходи від власності, передані «іншому світу»	80 127

Визначте: валовий національний дохід; чистий національний дохід.

Завдання 7. Продуктивність праці в економіці країни за рік зросла на 2,6 %, середня заробітна плата зросла на 1,3 %. Розрахувати коефіцієнти еластичності заробітної плати від рівня продуктивності праці.

Завдання 8. Середньорічні темпи приросту валової доданої вартості за секторами економіки становили: нефінансовий – 4 %, домогосподарства – 8 %; фінансовий сектор – 10 %. Порівняно з нефінансовим сектором коефіцієнт випередження валової доданої вартості для домогосподарств дорівнює:

а) 2; б) 1,038;

для фінансового сектору:

в) 2,5; г) 1,057.

Завдання 9. Динаміку обсягу ВВП за 5 років описано трендовим рівнянням: Yt = 152 + 0,8t, де t = 1.2,…….. n. Визначте очікуваний обсяг ВВП у наступному році.

Завдання 10. Обсяг ВВП у фактичних цінах зріс у поточному році, порівняно з базисним, на 2,5 %, а ціни підвищились у середньому на 3,5 %. Визначте те, як змінився фізичний обсяг ВВП (%).

Завдання 11. Основні показники економічного розвитку України за чотири роки характеризуються даними:

Показник	1	2	3	4
ВВП (у фактично діючих цінах), млн грн	102 593	130 442	170 070	201 927
Індекс фізичного обсягу ВВП (у % до попереднього року)	98,1	99,8	105,9	109,1
Основний капітал (основні засоби) (у фактичних цінах на кінець року), млрд грн	824	837	829	838
Індекс фізичного обсягу основних засобів (у % до попереднього року)	100,8	101,3	101,0	101,1
Кількість зайнятих у всіх сферах діяльності, млн осіб	22,3	21,8	21,3	20,9

Визначте:

1. Середньорічну вартість основного капіталу за кожен рік (у базисних цінах та в цінах попереднього року).

2. Показники динаміки економічної ефективності (продуктивності праці, капіталовіддачу, капіталоозброєність).

3. Абсолютний приріст ВВП за рахунок зміни продуктивності праці та чисельність населення.

4. Зробіть висновки про основні тенденції розвитку української економіки.

Завдання 12. Маємо дані економічного розвитку країни за два роки:

Галузі	Валова додана вартість (млрд грн)		Індекс капіталовіддачі (ік)	Індекс капітальних вкладень (ікв)
	базисний	поточний		
Промисловість	22,4	23,0	1,136	0,902
Сільське господарство	9,6	11,3	1,469	0,800
Будівництво	4,8	4,8	2,000	0,500
Транспорт і зв'язок	10,3	11,2	1,094	1,000
Усього за галузями	47,1	50,3	х	х

Потрібно розрахувати:

1. Середньоарифметичний зважений індекс обсягу капітальних вкладень у середньому за сукупністю галузей;

2. Середньозважений зведений індекс капіталовіддачі за допомогою середнього гармонійного індексу.

Тестові завдання

1. На що вказує чисте запозичення:

а) здатність нації до фінансування;

б) сума чистих заощаджень і капітальних трансфертів недостатня для фінансування чистого приросту нефінансових активів;

в) залишок коштів, який складається з чистих заощаджень та чистих капітальних трансфертів, що не використані для нагромадження капіталу;

г) немає правильної відповіді.

2. Кінцеве споживання може приймати такі форми:

а) кінцеве споживання домашніх господарств-нерезидентів на економічній території цієї країни.

б) кінцеве споживання домашніх господарств-резидентів за кордоном;

в) кінцеве споживання одиниць-резидентів, що перебувають на економічній території цієї країни;

г) усі відповіді правильні.

3. Валове нагромадження основного капіталу охоплює:

а) витрати господарських одиниць на наукові дослідження, рекламу;

б) придбання за відрахуванням вибуття нових та існуючих елементів основного капіталу;

в) витрати на придбання робочого одягу, запасних частин, малоцінного обладнання, навіть якщо ними користуються тривалий час;

г) витрати на придбання військової техніки для збройних сил, охоплюючи обладнання тривалого користування.

4. Згідно з розподільчим методом (за доходами) ВВП є:

а) сумою окремих елементів сукупних витрат, здійснених усередині країни і пов'язаних зі створенням кінцевого продукту та послуг;

б) сумою первинних доходів, створених резидентами країни за рік;

в) сумою валової доданої вартості всіх галузей економіки плюс продуктові податки за мінусом субсидії;

г) не обчислюється.

5. Що з переліченого не входить до проміжного споживання:

а) оплата робіт і послуг, що надають інші одиниці окремим одиницям або особам (ремонт, послуги транспорту, зв'язку, обчислювальних центрів, комунальні послуги, послуги реклами, юристів, страхування тощо);

б) витрати сировини, матеріалів, палива, енергії, насіння, кормів, продуктів харчування, медикаментів, спецодягу та ін.;

в) витрати, спрямовані на інвестування, нагромадження та експорт;

г) витрати на відрядження у частині оплати проїзду і готелів та ін.

6. В обчисленні ВВП за виробничим методом НЕ задіяний такий показник:

а) продуктові податки;

б) валовий випуск окремих галузей;

в) матеріальні витрати окремих галузей;

г) споживчі витрати домашніх господарств, тобто населення.

7. В обчисленні ВВП за розподільчим методом задіяні усі показники, КРІМ:

а) заробітної плати найманих працівників, охоплюючи відрахування до страхових фондів;

б) валового корпоративного прибутку;

в) валового випуску окремих галузей;

г) чистих неприбуткових податків.

8. В обчисленні ВВП за методом кінцевого використання задіяний такий показник:

а) валовий випуск окремих галузей;

б) матеріальні витрати окремих галузей;

в) продуктові податки;

г) споживчі витрати домашніх господарств, тобто населення.

9. Який з агрегатів СНР дає уявлення про здатність нації до фінансування:

а) чистий дохід;

б) чисте кредитування;

в) чисте запозичення;

г) усі відповіді правильні.

10. Статистичний аналіз інформації, що міститься в СНР, має напрям:

а) аналіз інформації, що міститься в окремих рахунках СНР;

б) аналіз господарської діяльності;

в) економічний аналіз;

г) усі відповіді правильні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основний:

1. Білецька Л. В., Білецький О. В., Савич В. І. Економічна теорія. Політекономія, мікроекономіка, макроекономіка : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 688 с.

2. Економічна теорія : навч. посіб. / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, О. С. Марченко та ін. ; за заг. ред. Л. С. Шевченко. 2-ге вид. Харків : Право, 2019. 268 с.

3. Макроекономіка: базовий електронний текст лекцій / укладачі : Малий І. Й., Радіонова І. Ф., Куценко Т. Ф., Федірко Н. В. та ін. Київ : КНЕУ, 2017. 200 с. URL : http://feu.kneu.edu.ua

4. Посилкіна О. В., Баєва О. І. Макроекономіка : навч. посіб. для здобувачів вищої освіти, які навчаються за економічними спеціальностями. Харків : НФаУ, 2018. 227 с.

5. Шинкар В. А., П'ясецька-Устич С. В. Макроекономіка: теорія і практикум. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2020. 478 с.

6. Міжнародна статистика : навчальний посібник / О. С. Корепанов, В. М. Соболєв, Т. Г. Чала та ін. ; за ред. В. М. Соболєва, Т. Г. Чалої. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. 444 с.

7. Економіка: макро- та мікроекономічні аспекти : навчальний посібник / Баула О. В., Вісин В. В., Вісина Т. М., Ліщук В. І., Галазюк Н. М., Зелінська О. М., Лютак О. М., Савош Л. В. Луцьк : Інформаційно-видавничий відділ Луцького НТУ, 2018. 279 с.

8. Макроекономіка [Текст] : Конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня освітньо-професійної програми «Міжнародні економічні відносини» галузь знань 29 Міжнародні відносини спеціальності 292 Міжнародні економічні відносини денної та заочної форм навчання / уклад. Т. М. Вісина. Луцьк : Луцький НТУ, 2019. 112 с.

9. Міжнародна статистика. Організація та методологія : підручник / Р. М. Моторин. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 456 с.

10. Моторина Т. М., Моторин Р. М. Національне рахівництво : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2015. 216 с.

Допоміжний:

1. Методика розрахунку квартального випуску товарів та послуг за видами економічної діяльності відповідно до КВЕД-2010, затверджена наказом Держстату від 21.12.2015 № 365, зі змінами, затвердженими наказом Держстату від 31.12.2022 № 467.

2. Методологічні положення щодо складання балансу фінансових активів і пасивів (зобов'язань), затверджені наказом Держстату від 14.12.2020 № 350, зі змінами, затвердженими наказом Держстату від 30.12.2022 № 462.

3. Методологічні положення розрахунку валового регіонального продукту, затверджені наказом Держстату від 21.12.2018 № 284, зі змінами, затвердженими наказом Держстату від 30.12.2022 № 461.

4. Методологічні положення державного статистичного спостереження «Річні національні рахунки», затверджені наказом від 26.07.2022 № 214, зі змінами, затвердженими наказом Держстату від 30.12.2022 № 455.

5. Методологічні положення державного статистичного спостереження «Регіональні рахунки», затверджені наказом від 25.07.2022 № 210, зі змінами, затвердженими наказом Держстату від 30.12.2022 № 454.

6. Методологічні положення державного статистичного спостереження. Таблиця «витрати-випуск», затверджені наказом від 08.07.2022 № 200, зі змінами, затвердженими наказом Держстату від 30.12.2022 № 448.

7. Методологічні положення обчислення обсягів економіки, яка безпосередньо не спостерігається, затверджені наказом Держкомстату від 31.12.2004 № 680, зі змінами, затвердженими наказом Держстату від 30.12.2022 № 447.

8. Методика розрахунку валового внутрішнього продукту, затверджена наказом Держстату від 09.11.2022 № 278, зі змінами, затвердженими наказом Держстату від 30.12.2022 № 440.

9. Методологічні положення оновленої версії системи національних рахунків 2008 року, затверджені наказом Держстату від 17.12.2013 № 398, зі змінами, затвердженими наказом Держстату від 30.12.2022 № 439.

10. Методологічні положення щодо складання балансу нефінансових активів, затверджені наказом від 12.07.2021 № 186, зі змінами, затвердженими наказом Держстату від 29.12.2022 № 426.

11. Методологічні положення державного статистичного спостереження «Квартальні національні рахунки», затверджені наказом Держстату від 01.06.2021 № 101, зі змінами, затвердженими наказом Державної служби статистики від 25.05.2022 № 103; зі змінами, затвердженими наказом Держстату від 26.12.2022 № 361.

12. Методологічні положення щодо складання рахунків сектору фінансових корпорацій за підсекторами, затверджені наказом Держстату від 14.12.2020 № 351, зі змінами, затвердженими наказом Держстату від 30.12.2022 № 463.

13. Методологічні положення щодо організації робіт за Програмою міжнародних зіставлень 2017 року, затверджені наказом Держстату від 27.06.2018 № 113.

14. System of National Accounts 2013. Commission of the EuropeanCommunities – Eurostat, International Monetary Fund, Organisation for EconomicCooperation and Development, United Nations, World Bank – Brussels / Luxembourg, New York, Paris, Washington, D.C., 2013. 814 p.

15. Петрова В. Ф., Гавриличенко Є. В. Конспект лекцій з курсу «Система національних рахунків» (для студентів 3 курсу заочної форми навчання за напрямом підготовки 6.030509 (0501) спеціальності «Облік і аудит» факультету післядипломної освіти і заочного навчання) / Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Х. : ХНАМГ, 2010. 131 с.

16. Наказ Міністерства соціальної політики України від 12.10.2018 № 28.

Інформаційні інтернет-ресурси:

1. Державна служба статистики України : офіційний вебсайт. URL : http://www.ukrstat.gov.ua/

2. Система національний рахунків: дистанційний курс. Система дистанційної освіти Moodle ДПУ. URL : http://moodle.nusta.edu.ua/course/view.php?id=2166

Міжнародні видання:

1. Eurostat Database. URL : http://ec.europa.eu/eurostat/data/database

2. International Monetary Fund (IMF) Data. URL : http://www.imf.org/en/data

3. International Statistical Institute (ISI). URL : https://www.isi-web.org/

4. Market analysis tools Data / The InternationalTrade Centre (ITC). URL : http://www.intracen.org/itc/market-info-tools/market-analysistools/

5. Statistics Division of United Nations. URL : https://unstats.un.org/home/

6. Statistical organisations / International Association for Official Statistics (IAOS). URL : http://www.iaos-isi.org/index.php/2016-01-30-18-28-03/2016-01-30-18-29-01

7. United Nations Conferenceon Trade and Development Statistic (UNCTAD stat).URL : http://unctadstat.unctad.org/

8. World Bank Open Data. URL : https://data.worldbank.org/

Навчальне видання

СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

Навчальний посібник

Відповідальний за випуск	*А. В. Лавренюк*
Редактор:	*М. П. Клименко*
Форматування та комп'ютерна верстка	*Д. П. Завальніцька*

Здано до друку 29.12.2023. Формат 60×84/14
Папір офсетний № 1. Гарнітура «Times New Roman»
Ум. друк. арк. 11.55
Наклад 300 прим. Замовлення № 1087

Підготовлено до друку редакційно-видавничим відділом
Державного податкового університету
08205, вул. Університетська, 31, м. Ірпінь, Київська область,
Україна

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготовлювачів і
розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 7669 від 20.09.2022